

BIBLIOTHEEK UTRECHT
CENTRAAL MUSEUM

MC 287

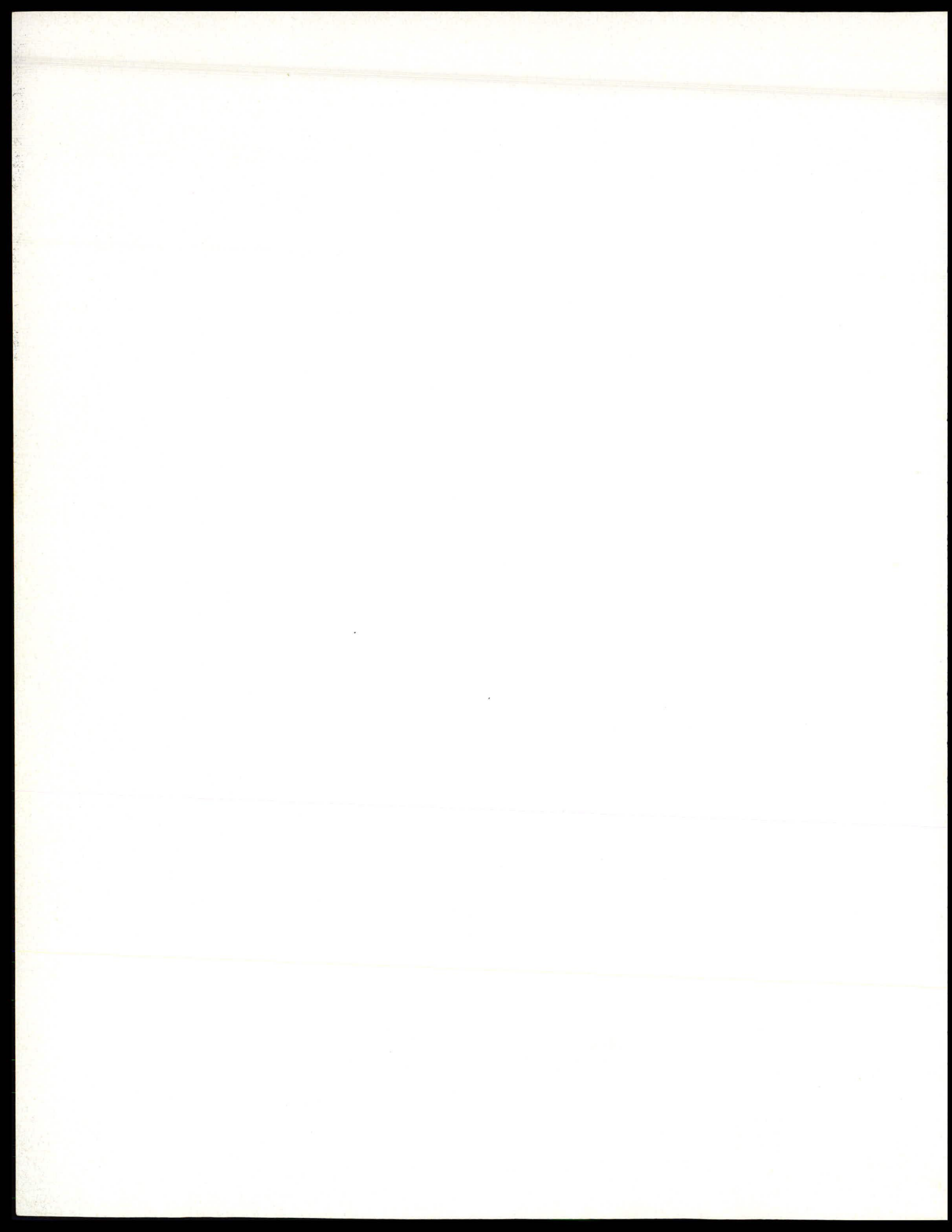
I AUGUSTUS 1674 DE DOM IN PUIN

herman saftleven
tekent de stormschade
in de stad utrecht

1974

tentoonstelling in samenwerking met het gemeentelijk
archief te utrecht ter gelegenheid van het feit dat
300 jaar geleden de domkerk en andere gebouwen en kerken
door een "schrickelijk tempeest" verwoest werden.

I augustus-22september

Het is niet moeilijk om een motivering te vinden voor het houden van een tentoonstelling over het instorten van het schip van de Utrechtse Dom. In de eerste plaats kan men niet zonder meer voorbijgaan aan een natuurramp van drie eeuwen geleden, die in Utrecht nog andere kerken en gebouwen verwoestte, maar ook elders in ons land en in West-Europa zijn vernielend spoor trok. Maar vooral is de betekenis van de Utrechtse Dom als historisch monument en als vooruitgeschoven post in de fameuze serie van Europese gotische kathedralen zó groot, dat een expositie rond dit thema gerechtvaardigd is.

Een ieder, die het tegenwoordige Domplein kent, realiseert zich maar nauwelijks, dat het drukke stadsverkeer nu zijn weg kiest dwars door het ingestorte schip van de stedelijke hoofdkerk, waarvan de omtrekken zich nog slechts in het plaveisel aftekenen. Het gat van het Domplein - er zijn nog meer gaten in Utrecht te signaleren - is een nog zichtbare herinnering aan de onherstelbare schade, die de stad in 1674 leed. Misschien zal bij sommigen het woord "onherstelbaar" wel enige vraagtekens oproepen. Ongetwijfeld zijn wij anno 1974 in staat de Dom te herbouwen. Zo'n volledige herbouw of completering zou echter een zinloze reconstructie worden van een kerk, die ten tijde van de storm nog onvoltooid was. Het is dan ook niet de bedoeling, dat de tentoonstelling dit stokpaardje van een aantal bouwlustigen wil helpen activeren. De overloze discussies over de absolute schoonheid van het onvoltooide kunstwerk buiten beschouwing latend, willen wij toch wel stellen, dat een ten dele, maar optimaal gerestaureerde en goed functionerende Dom ons bevalt dan de bouw van een immense geldverslindende sacrale ruimte, die toren en koor weer tot één geheel moet vormen.

De titel van de tentoonstelling "De Dom in puin, 1674 - 1974" duidt zeker niet op het herdenken van een eenmalig voorval van driehonderd jaar geleden. Men bedenke zich, dat de Dom na eeuwen eigenlijk te beschouwen is als het ruïneuze prototype van de situatie waarin thans meerdere Utrechtse binnenstadskerken verkeren. Die toestand moet snel verbeteren. Laten wij hopen, dat de staat van onze kerken - inclusief de Dom - op de vervalldag in 2074 geen aanleiding zal mogen zijn tot het organiseren van nog een vierde eeuw-"feest".

Het zwaartepunt van tentoonstelling en catalogus ligt op het aanschouwelijk maken van het facinerende samenspel van de gebeurtenissen rond 1674 en de gevolgen daarvan. Dankzij een intensieve samenwerking tussen het Gemeentelijk Archief en het Centraal Museum menen wij erin geslaagd te zijn een beeld van enige dimensie op te roepen.

Het speurwerk van de paleografische werkgroep onder leiding van A.Graafhuis en bestaande uit mevrouw H. Borsje-Hillebrand, mevrouw C.F.M.Engelbrecht-Schmid, mejuffrouw I.van Rie, mejuffrouw drs.J.C.Weehuizen en de heren mr.H.W.Engelbrecht en J.H.M.Stokman, heeft het samenstellen van de inleidingen op de catalogus aanzienlijk vergemakkelijkt. De resultaten van dit archivalisch onderzoek met betrekking tot de stormramp zullen op het archief voor belangstellenden toegankelijk blijven. Een tweede pijler waarop een zeer groot deel van de catalogus rust, is de ons ter beschikking gestelde doctoraalscriptie van A.F.E.Kipp over de Utrechtse serie Domtekeningen door Herman Saftleven, die als verslaggever de ramp grotendeels documenteerde. Dit buitengewoon gedetailleerde onderzoek, dat eveneens op het Gemeentelijk Archief te raadplegen blijft, doet in diepgang niet onder voor de kwaliteiten van de voorbeeldige tekenaar-documentalist Saftleven.

Van de medewerking van mevrouw A.A.H.van Bommel-t Hoen, mejuffrouw drs.I.J.Soer, C.A.Baart de la Faille, Th. Haakma Wagenaar, dr.H.ten Kate, drs.A.F.E.Kipp, mejuffrouw J.N.van der Meulen en dr.J.van der Werf hebben de samenstellers van de catalogus dankbaar gebruik gemaakt. Een bijdrage van de Stichting Gemeentelijk Cultuurfonds, opgericht door de N.V. Bank voor Nederlandse Gemeenten te 's-Gravenhage, maakte de publicatie van deze catalogus mede mogelijk.

Tenslotte zou zonder de hierna in grote dank vermelde bruikleengevers de tentoonstelling niet dät geschaakte beeld hebben opgeroepen, dat ons steeds voor ogen stond: H.M. de Koningin; Amsterdam, Gemeentelijke Archiefdienst en Rijksprentenkabinet; Haarlem, Stadsbibliotheek en Teyler Stichting; Londen, Brits Museum; Utrecht, Dienst van Openbare Werken, Gemeentelijk Archief, Gereformeerde kerk "Utrecht-Noord", Rijksarchief in de provincie Utrecht en de heren G.M.J. Engelbrecht, J.B.A. Terlingen, Th. Haakma Wagenaar en H.J. de Soeten.

Graafhuis/Snoep

Met de Utrechtse zelfstandigheid is het voor lange tijd gedaan als op 23 juni 1672 de vroedschap de stadssleutels overhandigt aan de bevelhebber markies de Rochefort en de poorten opent voor 2500 Franse ruiters. Zo valt Utrecht als een al te willige prooi in handen van de Zonnekoning, Lodewijk XIV, die kort daarvoor bij Lobith de Republiek was binnengevallen en tot op dat ogenblik bij zijn snelle opmars door het oosten des lands weinig of geen tegenstand had ondervonden.

In Holland wekte de gemakkelijke overgave van Utrecht diepe verontwaardiging. Men voelde zich in de steek gelaten en sprak van landverraad. De afvallige provincie werd het lidmaatschap van de Unie van Utrecht niet meer waardig gekeurd. In de uitgebreide pamflettenoorlog, die op gang kwam, trachtte Utrecht zich tegen de Hollandse beschuldigingen te verdedigen (Cat. nrs. 86, 87). Holland en Zeeland stonden er nu alleen voor, de machtige vijand - Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen - het hoofd te bieden. Toch slaagden zij hierin maar al te goed, niet in 't minst dankzij de knappe strategie van de in allerijl tot kapitein-generaal benoemde prins van Oranje, de succesvolle zeeslagen onder admiraal De Ruyter en de Hollandse Waterlinie, waarvoor de oprukkende legers tenslotte halt moesten houden.

Maar voor het zover was moesten de oostelijke gewesten, ook Utrecht, nog 17 lange maanden zuchten onder het Franse juk, dat door Gijsbert Voetius in zijn dankdienst in de Domkerk na het vertrek van de Fransen bijzonder beeldend beschreven werd (Cat. nr. 85). Het Franse bezettingsleger misdroeg zich natuurlijk:

"De inquantieringe der soldaten in de Borgers huysen gaf occasie tot menichvuldige dieverijen soo subtile als groove ende tot listighe ende konstighe huysbraken die des nachts in de kelders ende kluysen gewrocht wierden.

De middelbare huysgesinnen sijn seer afgeteert met sout asijn peper insonderheyt met vuur ende licht aen de geinquantierde soldaten als barbarsche burger-plagers ende bengel-meesters in dien dueren tijt en schaersheyt van sout ende brant dagelijks te verschaffen. Om nu niet te seggen dat sommige bier ja den geheelen kost somtijts met importuin eysschen ende ten meesten deelebijgaende dreygementen daer uyt klopten. De arme huysgesinnen selfs die door de Aelmoessen onderhouden wierden sijnde out ende kranck ofte de vrouwe van den huysse in't kraembedde en maer een bedde hadden mosten oock dese onweerde gasten ontvangen en het eenig bedde voor haer ruymen en op één bank of tafel of op de bloote vloer of sittende op een stoel of op een bos stroo of eenen ouden sack haere nachtruste nemen".

Zonder de bezettingsperiode te willen bagatelliseren willen we eerder wijzen op de ontkenning van het drama: Utrecht, bevrijd van de Franse bezetting, stelt zich onder het bewind van stadhouder Willem III.

Toen het de Franse koning in het najaar van 1673 duidelijk was geworden, dat Holland en Zeeland voor hem geen haalbare kaart waren, besloot hij zich met zijn leger uit de Republiek terug te trekken. De opperbevelhebber van de Franse troepen in Utrecht, de hertog van Luxembourg, ontvinge de opdracht de stad prijs te geven, maar deze voor zijn vertrek in brand te steken, "omdat er veel kwaadwilligen in waren". De plaatselijke gouverneur, de Zwitserse kolonel Stoupa, stelde de Utrechtse magistraat hiervan in kennis, maar bood aan als bemiddelaar op te treden. Door zijn toedoen ging de stad tenslotte niet in vlammen op, maar werd het vonnis omgezet in een brandschatting van f 450.000.-. Hiervan moest f 100.000.- onmiddellijk worden opgebracht, de rest in de loop van acht maanden. Een zware opgave voor de toch al zo uitgeperste

en verarmde bevolking.

Om zeker te zijn van de inlossing der schuld - de eerste ton was inmiddels op tafel gekomen - voerden de Fransen bij hun vertrek 23 vooraanstaande burgers met zich mee, die zij in het fort Rees bij Kleef gevangen zetten. Een der gijzelaars of "ostagiers" was de bekende predikant-dichter Jodocus van Lodestein. Deze schreef vanuit het fort een brandbrief, waarin hij het thuisfront herinnerde aan de penibele situatie waarin hij en zijn lotgenoten verkeerden en tot grotere spoed in de afbetaling van de schatting aanmaande. In februari van dat jaar herkregen de gijzelaars hun vrijheid. Maar hiermee zijn wij vooruitgelopen op de gebeurtenissen. De laatste Franse soldaten moeten de stad nog verlaten, hetgeen de 23ste november 1673 gebeurde. De regenten namens 's morgens om 10 uur bij de Wittevrouwenpoort afscheid van gouverneur Stoupa, die hun de stadssleutels teruggaf en daarbij de befaamde woorden sprak: "Ik geef u de stadssleutels weer over, bewaart ze beter, en bidt God, dat wij nooit wederkomen". Die dag vierde Utrecht haar bevrijding; vooral de regenten, die meenden het lot van stad en provincie nu weer in eigen hand te kunnen nemen. Maar dit was een misrekening. Zodra de Staten Generaal het goede nieuws van Utrechts bevrijding ter ore kwam, stuurden zij de graaf van Hoorne met troepen naar het feestvierende gewest. De Staten Generaal hadden, na alles wat was voorgevallen, hun vertrouwen in de vroegere partner verloren. Utrecht werd opnieuw bezet, nu door Staatse troepen, terwijl de graaf van Hoorne er voorlopig het uitvoerend gezag vertegenwoordigde.

Reeds de 25ste november ontbood de graaf de vroedschapsleden op het stadhuis en deelde hun zonder veel omslag mee, dat zij op non-actief waren gesteld. Hij toonde hun een door verschillende burgers ondertekend rekest, waarin de regenten werden aangeklaagd en om hun afzetting werd verzocht. Onbekwaamheid in bestuurszaken, het najagen van eigen belang en het afleggen van de eed tegen het stadhoudersschap waren de voornaamste grieven.

Zo beleefde Utrecht een regeringloos tijdperk, dat pas in april van het volgende jaar zou eindigen. Om de orde en rust te handhaven werden door graaf van Hoorne acht burgerhoplieden aangesteld.

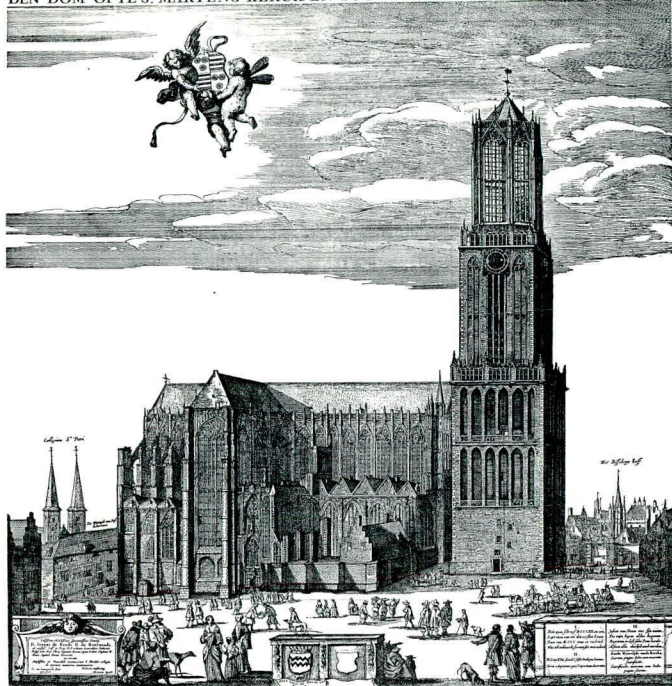
Onmiddellijk na de bevrijding had de toen nog niet uit het zadel gelichte vroedschap een ijlbode naar de prins gestuurd om hem uit te roepen tot stadhouder van Utrecht en hem te verzoeken de Staten Generaal te adviseren, de provincie weer in de Unie op te nemen.

Prins Willem III trad immers van nu af naar buiten op als leider van de republiek. In Friesland en Groningen werd hij zonder meer als stadhouder erkend. In Gelderland overwoog men om hem de hertogelijke waardigheid aan te bieden. In Holland en Zeeland waren de republikeinse gevoelens echter nog vrij sterk en streefde men naar een compromis. De tendens om de bevrijde gewesten - Gelderland, Overijssel en Utrecht - niet meer in de Unie op te nemen beperkte zich uiteindelijk tot Utrecht. Het wachten was op het besluit van de Staten Generaal en de komst naar Utrecht van de stadhouder. Maar geen van beiden haastten zich. De deliberaties in de Staten Generaal over het lot van de oostelijke provincies sleepten zich voort, hoewel de prins zich reeds in januari 1674 voor heropneming in de Unie had uitgesproken. Vooral Holland hield de zaak op, zoekend naar middelen om met name Utrecht meer dan vroeger binnen haar invloedssfeer te brengen.

Eindelijk werd toch in Den Haag een beslissing genomen. Op 20 april 1674 besloot de vergadering van de Staten Generaal de provincie Utrecht weer in haar oude rang in de Unie op te nemen, waartoe zij wel opnieuw de eed aan de Unie zou moeten afleggen. Tevens werd besloten, dat de prins gemachtigd werd de nieuwe regering van Utrecht samen te stellen.

Nu kon eindelijk tot handelen worden overgegaan. En dat was hoog tijd. De inkwartiering van de Staatse troepen, na die van de Franse, viel de burgerij steeds zwaarder. Daar kwam nog bij, dat door het intreden van de vorst de aanvoer over water eind februari stagneerde, waardoor het gebrek aan brandstof en levensmiddelen steeds nijpender werd. Onder klokgelui en gejuich der bevolking deed de prins van Oranje drie dagen na het besluit van de Staten Generaal zijn intocht in Utrecht (Cat. nrs. 3 en 4). De 26ste april beëdigde de stadhouder de nieuwe leden van de Staten en de vroedschap en maakte hij het nieuwe regeringsreglement bekend.

DEN DOM OFTE S' MARTENS KERCK EN TOOREN BINNEN UTRECHT AN. MDCLX.

Cat. nr. 24

Op verzoek van enigen der voornaamste burgers, aldus de prins in zijn toespraak in de gemeenschappelijke vergadering van Staten en vroedschap, had hij een reglement opgesteld, dat "het naest ende meest overeenquam met de regieringe van de provincie gelijk die van ouds was geweest". Vervolgens werd het reglement voorgelezen en eenstemmig, hoewel niet van harte, door de regenten goedgekeurd. Hoe konden zij zich ook enthousiast tonen bij de mededeling, dat de stadhouder de benoeming van de Staten- en vroedschapsleden geheel aan zich had getrokken? En of dat niet genoeg was, ook de benoeming van de schouten, hoofd-officieren en maarschalken, van de secretaris der provincie en de gedeputeerden der Staten Generaal, Raad van State, Collegiën ter Admiraliteyt etc. kwam in zijn handen. Holland kon gerust zijn, van Utrecht had zij voorlopig niets meer te vrezen. Willem III had er de klok teruggezet. De nieuwe bestuursvorm was inderdaad "gelijk die van ouds was geweest", namelijk gelijk aan die van vóór 1651, met dien verstande dat de stadhouder thans "sonder eenige nominatie ofte contradictie van ymandt" benoemde en dus geheel alleen de dienst uitmaakte. Was hiermede een einde gekomen aan de bestuurlijke problemen van het ogenblik, de financiële lasten van stad en provincie waren van dien aard, dat men onder de druk daarvan bijna bezweek. De "schattingen" (afkoopsommen tegen het in brand steken van woonhuizen),

die via intendant Robert met strenge hand werden ingevorderd, hadden de stad uitgemergeld. De burgers die naar veiliger oorden waren gevlucht hadden door verbeurdverklaring van hun goederen en opgelegde boetes hun hoge tol betaald. Zowel in de stad als daarbuiten was door de Franse soldaten geplunderd en geroofd. De geregelde levering van hooi, haver en stalling voor de paarden, de inkwartiering van de soldaten en de onvoorstelbare prijsverhogingen van de eerste levensbehoeften waren er de oorzaak van, dat het stadsbestuur maar nauwelijks woorden kon vinden, toen het zich in een uitvoerige brief tot de prins wendde om hem de noodsituatie in stad en provincie uiteen te zetten. Dat het de stad ernst was om zelf iets te ondernemen blijkt duidelijk uit een voorstel, dat 14 dagen eerder al in de vergadering van de vroedschap ter sprake gebracht was en dat moest dienen tot aflossing van de gehate brandschattingen. Alle huizen in de stad en op het platteland zouden worden getaxeerd, met uitzondering uiteraard van de huizen die afgebrand waren en voor het merendeel geruïneerd. Ook zou er een nauwkeurige inventaris gemaakt worden van de landerijen in de provincie en van de obligaties van de Staten en van de stad. En tenslotte was men van plan om na te gaan welke mensen door de genoemde taxaties nog maar nauwelijks zouden worden belast. Ook de beslissing van de vroedschap van 13 juli 1674 spreekt boekdelen. Er was sprake van "crijtende" schulden, waarvoor de stad een bedrag van f 30.000.= op lijfrente had moeten opnemen. Van alle leden van de vroedschap werd een bedrag van f 500.= gevraagd. De bijdragen moesten op het stadhuis in een kist worden gedeponeerd en mochten slechts op last van de vroedschap worden uitgegeven. Toen kwam de "storm", waardoor Utrecht in een oogwenk in een puinhoop veranderde.

* Deze bijdrage werd samengesteld uit teksten van A.Graafhuis en J.G.Riphaagen.

Litteratuur:

G.van Klaveren Pz., "Utrecht zonder regeering. 1673/4", Jaarboekje van Oud-Utrecht 1925, 93-109; S.Muller Fz., "De magistraatsbestelling te Utrecht onder de Republiek", Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht XXXI (1875), 239-343.

* HET WEER OP 1 AUGUSTUS 1674

Wanneer men een opsomming leest van de vele verwoestingen, die de storm van 1 augustus 1674 heeft aangericht, vraagt men zich af hoe nu precies de route is geweest van dit "schrikkelijk tempeest". Door het combineren van de gegevens van de verschillende auteurs, is het mogelijk een aardig overzicht te geven van de baan die de storm over Europa gevolgd heeft. De Oprechte Haerlemse Saterdagse Courant, no. 31, den 4 Augusti anno 1674 (Cat. nr. 92), meldt dat op 1 augustus te Antwerpen, tussen 6 en 7 uur "soo grouwelijcken onwe'er ontstond, dat de brugge over de Schelde wiert verbrooken en bijnae alle de schepen hier en ginder gedreven". Uit de vermelding van het wegdrijven van de schepen is wel op te maken, dat het onweer met een flinke storm gepaard ging. Ook de schade in Utrecht komt ter sprake. Daar ontstond het vreselijke onweer om half acht en duurde tot half negen. "Doch het slimste was gedaen in een quartier-uurs: den hemel stont gedurigh in licht en vlam en 't was schrikkelijk den donder en vreesselijcke winden te hooren, dat verselt wierd met het nederstorten van schoorsteen, daecken, gevels en toornen, dat ieder een ongemeene verbaest-heit aenbracht, en dat heeft veele van een aertbevingh

doen spreekken". Hierna volgt een vrij gedetailleerd overzicht van de verwoestingen, waarbij natuurlijk het instorten van de Dom grote aandacht krijgt. Ook wordt verteld, dat toen de storm wat ging liggen, de mensen op de wallen rond de stad samendromden, "en men sagh de dorpen rontom als in lichten vlam staen: sedert heeft men gesien dat meest alle de toorens van de dorpen wegh zijn, of stompen geworden, of gants tot niet, gelijk als die van Vleuten, Jutphaes, Houten en meer andere". Het verslag over Utrecht besluit met de opmerking: "in somma een miserabele slagh".

Pertinente Notitie van de Schade die geschiet is tot

UYTRECHT, Door 't schrickelik TEMPEEST,

Op Woensdag den eersten Augusti 1674. Nieuwe Stijl.

MYN HEER:

DEze letteren zullen u met korte woorden melden de schrickelicke oordeelen Gods die heden over onze Stadt UYTRECHT gevallen zijn: Want op Woensdag avond tusschen seven en half achten is hierzo schrickelicken Tempeest geweest, dat in de tijt van een kleyn half uur de gantsche Stadt als tot een puyn-hoop geraakis, zo dat de defolaetheyt des selven met geen penne is te beschrijven, gelijk U E. uyt het volgende eeniger maten zult kunnen oordeelen; want

Den Dom-kerk, van de Toren tot aan het Choor is gantsch tot een puynhoop geworden, zulks dat de pilaren niet hoger als 6. a 7. voet van de gront zijn blijven staen. De Toren van de Jacobus Kerk, met het klokke-spel, is tot aan de Wijzer afgebroken, en door het dak in de Kerk ter neder gefort.

Van de Buur-kerk is een groot gedeelte van het dak, en beyde de zijd-muren van boven in de Kerk neder gefort.

Beyde de Torens van de Peters Kerk zijn om verre geslagen, als mede de eene Toren van de Nicolaes Kerk, en het Torentje van de Agnietje Kerk.

De Toren en de grootste helft van Duytjen-huys Kerk is ingevallen.

Alle de Molens, op de Stads vesten, gantsch om verre, optweena.

De Brouwery van de Boog is gantsch ingefort.

Het huys vande Heer vande Haar is de Gevel neder gefort, en vele andere Gevels en zijd-muren zijn deerlik geschonden en beschadigt.

In de Zant-fraat, en elders, diverse Huysjens om verre.

De groote Kaatsbaan inde Zyyle-fraat, (wel vier duyfent guldens weert geschat) is gantsch om verre geworpen.

De Palmagie-baan is omtrent een derde van haar boomen berooft. Van gelijken zijn de meeste boomen op het Jans Kerk-hof, aan de Geerten Kerk, langs de Vesten, op de Bree-fraat, op't Vree-burg, by de Panners Kerk, en elders, uyt de gront gerukt, gefcheurt, en stucken gebroken.

De Torens van Houten, Bunnick, Jutphaes en Yffeltsteyn, die over de Vesten gezien wierden, zijn wech.

Een Herberg buyten de Witte-Vrouwe-Poort, waar vele lieden in gescholen waren, is ingevallen, zulks dat daar vele doot gebleven zijn. Van gelijken zijn diverse Menchen op de weg, en onder huysen en torens doot gebleven, die als noch onmogelik te particulariseren zijn: Want men zeyt dat een gantsche wagen vol volk is opgenomen en wech gevoert, zonder dat iemant weet waar die gebleven is, welcker twee paarden met toom en gaele alleenig alhier zijn binnen gekomen. Ook is van 4. bekende Wandelaars op den weg eene van hun wech gevoert, en als noch niet wederom gevonden. Dusdanige voorvallen zijn'er vele geschiet, die wonderlik en schrickelik zijn.

Een Turf-schip, in d'oude gracht leggende, is in de gront geslagen, en vele andere Schepen zijn aan maften, roers, verdek, &c. beschadigt.

Voorts alle de Kercken, Torens en Huyzen door de gantsche Stadt zijn zo deerlik van Leyen, Pannen, en Tegels ontbloot, dat alle de Straten als een enkele puynhoop leggen. Ik hope dat andere Steden van dit schricklik Tempeest zullen bevrijt zijn, hoewel de Poft van Aernhem, hier door reyzende, zeyt niet meer als een Kerk-toornje onder wegen over endt gezien te hebben, &c. In't kort, onze schade is zo groot, dat onmogelik te remedieren zal zijn. Geloef niet na te laten en my cito mede te adviferen of dit onweer ook in U E. Stadt is voorgevallen. Waar mede, &c.

T. Amsterdam by Hieronymus Sweerts, op den Dam.

Cat. nr. 91.

Om acht uur bereikte de storm Amsterdam en "ontstond hier een schrickelijk we'er van donder, blixem, wint en hagel, dat wel kort duurde, also ten half negen uren al gedaen was". Ook in Amsterdam werden vreselijke verwoestingen aangericht. De grootste werden even aangehaald, maar het was "te veel, om hier te verhalen". (In geen van de archieven in Amsterdam waren vermeldingen over de stormramp te traceren.) (1)

Omtrent de herkomst van de storm bestaan gissingen: "men heeft tijding, dat dit weer al begonnen is van Brussel". Vervolgens worden er vernielingen gemeld uit Gorinchem, Gouda, Culemborg en Rhenen. Vandaar uit zou de storm zijn weggedreven naar het Waterland, waar schade werd aangericht in Oostzaan, Purmerend, bij Beemster en Purmer, vervolgens te Hoorn en Enkhuizen en tenslotte op Texel.

Een aanvulling op deze berichten geeft de Oprechte Haerlemse Dingsdaegse Courant van 7 augustus 1674 (Cat. nr. 93), waarin gemeld wordt, dat ook te Maas-tricht op de eerste augustus "een vervaerlijck weer" heeft gewoed, "van blixem, donder, regen, hagel en een felle windt". Dit noodweer heeft met name schade toegebracht aan het Minderbroedersklooster en aan de Servaaskerk. (Tot zover de berichtgeving van de Haerlemse Courant.) Uit deze gegevens kan men opmaken dat de storm uit België is gekomen, over Utrecht en Amsterdam heeft geraasd en is weggetrokken over Noord-Holland. Een bevestiging hiervan treft men aan in de beschrijving van het "vervaerlijck Tempeest of Onwe'ers Orkaan", welke Pieter Valkenier geeft in 't Verwerd Europa (2). Hij voegt er bovendien nog aan toe, dat de storm zich liet gelden "tot hoog in Gelderland".

Kort na al deze vreselijke gebeurtenissen heeft hij berichten uit het buitenland gekregen. Uit Brussel wordt gemeld, dat het daar "swaar gehaagelt hadde, zijnde yder hagelsteen als een knikker en sommige noch veel groter". De storm heeft veel bomen uitgerukt. Ook het verwoesten van de brug over de Schelde te Antwerpen blijft niet onvermeld. Hij vervolgt dan: "Van veel andere plaatsen door geheel Europa schreef men, dat er schroomelijke aardbevingen waren gevoelt geworden". De vreselijke verwoestingen die in Frankrijk werden aangericht in de provincies Gastinois, bij Brie en Beauce, een gebied van 25 bij 7 mijl, worden ook breed uitgemeten. Bliksem, hagel en wind zijn daar te keer gegaan, alom vernielingen aanrichtend en mensens levens eisend. De hagelstenen die daar vielen, worden beschreven als zeer groot: "sommige van een, twee, drie en eenige van seven pont swaar".

Gerrit Jansz. Kooch gaat vooral in op de schade in Noord-Holland. In zijn gedicht "Hollands Orkaen, ofte verhael van de ongemeene ende noyt diergelijke storm-wint hier te lande gesien neffens de schade van de verschrickelijke donder, geschiet den eerste augusti 1674 op een bededach" schildert hij in 138 verzen de gebeurtenissen, die veroorzaakt werden door de storm van 1 augustus (Cat. nr. 94). Uit zijn berijmd "weerbericht" blijkt wel, dat de storm een duidelijk spoor over Noord-Holland heeft getrokken. Nadat hij de verwoestingen aan de vloot op Texel heeft beschreven, besluit Kooch zijn gedicht met de mededeling, dat de storm daarna naar zee is afgewent:

Dees felle wint ofwel orkaen
die is doen seewaert ingegaen
daer hoord ick van geen schae gewagen,
maer sijnder scheepen mee geplacht
of omgewaeyt te gront geyacht,
die sullen't ons niet komen klagen.

Zijn gedicht is vol gegevens, die hij uit de mond van mensen die de storm aan den lijve hebben meegemaakt, heeft opgetekend. "Veel hielden't voor den jongsten dach". Dat is niet verwonderlijk, als men de lijst van verwoestingen leest, veroorzaakt door wind, bliksem en "sulke steenen swaer als kivistayeren bijnaer". Van zeer veel Noordhollandse dorpen geeft hij opsommingen van de vernielingen.

Met eigen ogen ook aanschouwde Claes Arisz. Caescooper de gevolgen van het "schrickelijk tempeest", toen hij

1674 Jul. 23, Zondags.

in hietse om
Kerkke door
Kerkelijke overz
After op gisteren avond door predicant Diederik de Biezen
Infor. stonde. predicant heeft de Kerkelike in onse
Kerkte in onse stonde en onse predicant gende, die dat den groen
onpregele feg. kome te onse te onpregele feg. kome te onse
is de predicant. by onse stonde in onse stonde onse predicant.
In alve in 't predicant de predicant de predicant van predicant
feg. feg. predicant de predicant de predicant de predicant
van predicant predicant, de predicant in onse stonde onse
gunde onse Kerkte feg. kome te onse stonde. Die predicant
feg. onse it onse stonde predicant de predicant gende van
kome te onse stonde onse de predicant de predicant de
Kerkte; of onse de predicant Kerkte, of predicant Kerkte
die feg. gende onse feg. de onse predicant predicant
In de onse feg. de predicant in onse predicant de predicant,
die onse feg. onse stonde van predicant de predicant
die onse feg. predicant de predicant, predicant in onse
van, predicant predicant predicant, nu onse onse predicant
Kerkte, is gende predicant predicant de predicant, als
in onse predicant feg. feg. te gende.

Cat. nr. 88

- worden. Na deliberatie hierover is aan de gemelte broederen de keus gegeven van te kunnen gebruycken nevens ons de Nicolai en Geertenkerck bij beurten; of anders de Marienkerck of het Regulierskerckje, daertoe geaccommodeert sijnde door eenige vereyschte toestellinge. Is dese voorslagh bij die broederen in nader beradinge genomen wat aengaet het aanstellen van de vroegh predicatie des sondachs, de weckelijckse prediciën en bedestonden, welcke in den Dom, wegens desselfs elendige ruïne nu niet en kunnen gedaen worden, is goetgevonden deselve te doen in de Buerkerck, als in den Franssen tijt plach te geschieden".

Opvallend is, dat men direct na de ramp in de eerste plaats de mogelijkheden heeft onderzocht om de verkondiging van de "Gereformeerde" religie te kunnen continueren.

Een snelle reactie op de storm van de zijde van de stedelijke overheid daarentegen treft men in de vroedschapsresoluties niet aan, al kan men moeilijk veronderstellen dat dit onderwerp niet ter sprake is gekomen. Wel werd er reeds op 23 juli o.s., dus de dag na de ramp, een publicatie (3) uitgevaardigd waarbij met kracht werd opgetreden tegen het reeds gesignaleerde misbruik maken van het noodzakelijke en door omstandigheden reeds zo moeilijke herstel. Het opdrijven van de prijs van pannen en leien werd met zware geldboeten bedreigd, een billijke betaling voor dit onmisbare materiaal tot herstel van stadswege vastgesteld, terwijl de uitvoer ervan werd verboden. Toen na twee weken de straten en bruggen nog overal vol lagen met "een groote quantiteyt materialen" (4) werd door de vroedschap op 3 augustus o.s. een akte uitgevaardigd om het opruimen te bespoedigen. Van de voerlieden werden gedurende tien dagen zes wagens gevorderd, bovendien moest een aantal gilden per dag 27 man leveren voor het laden en lossen van het puin.

Een belangrijke taak voor de stedelijke overheid was ook het toezien op herstel en wederopbouw en het tempo daarvan; daarbij werd uiteraard vooral veel zorg besteed aan de kerken. Overbodig was dit niet, want slechts moeizaam kwam de stad de zware klap te boven. Niet alleen was de stormravage bijzonder groot, maar bovendien had de Franse bezetting kort tevoren de toch al niet zo florissante stedelijke economie zwaar getuïneerd. Het spreekt vanzelf dat dit van grote invloed geweest is op zowel het tempo als de wijze van herstel van de beschadigde stad. In de vroedschapsresoluties van de jaren na de storm vindt men steeds

In de notulen van de hervormde gemeente (Cat. nr. 88) werd daags na de storm het volgende genoteerd (2): "Alsoo op gisterenavont door schrikkelijken donder en blixem een seer waren stormwint verscheyde torens en kercken in onse stadt sijn ingestort en soo schadeloos geworden dat daerdoor groote ongelegentheijt komt te ontstaen tot oeffeningh van de godsdienst, is dese vergaderinge bijeen geroepen om in desen noodige ordres te stellen. En alsoo in 't bijzonder de Pieterskerck ten dienste van de Fransche sijnde seer jammerlijk geruineert is, soo wort versocht van de broederen van de Fransche gemeente, dat bij ons in overleghe mochte worden genomen wat kerck haer konde toevoeght

Cat. nr. 5

weer deliberaties over grote bedragen ter aflossing van de leningen waarmee de brandschatting van Utrecht door de Franse troepen is afgekocht.

Voor toezicht en bemiddeling bij de onderhandelingen tussen stedelijke overheid en kerkbesturen werd een Commissie van Gecommitteerden tot Visitatie van Kerken en Torens ingesteld, die regelmatig in de vroedschap rapport kwam uitbrengen omtrent de schade en de voorde- ringen van het herstel (5). De houding van de vroed- schap in dit overleg varieerde van kerk tot kerk; steeds was aandringen nodig, maar in het ene geval ge- gebeurde dit door het aanbieden van hulp, in het ande- re met dreigementen. In grote lijnen kan men hierbij drie categorieën onderscheiden: de grote kapittelker- ken Dom, St. Marie, St. Pieter en St. Jan; de voormali- ge 'parochiekerken', de Klaas-, Buur-, Jacobi- en Geerte- kerk en de kerken en kapellen van de gewezen kloos- ters. Herstel van deze laatste achtte men niet zo ur- gent. De stedelijke bemoeienis was hier ook vrij be- perkt, en niet zo effectief.

Met de voormalige parochiekerken had de vroedschap niet zo veel moeite. Deze waren in gebruik bij de "Ge-

reformeerde" (= Hervormde) gemeente, die ze ook in eigendom had en beheerde.

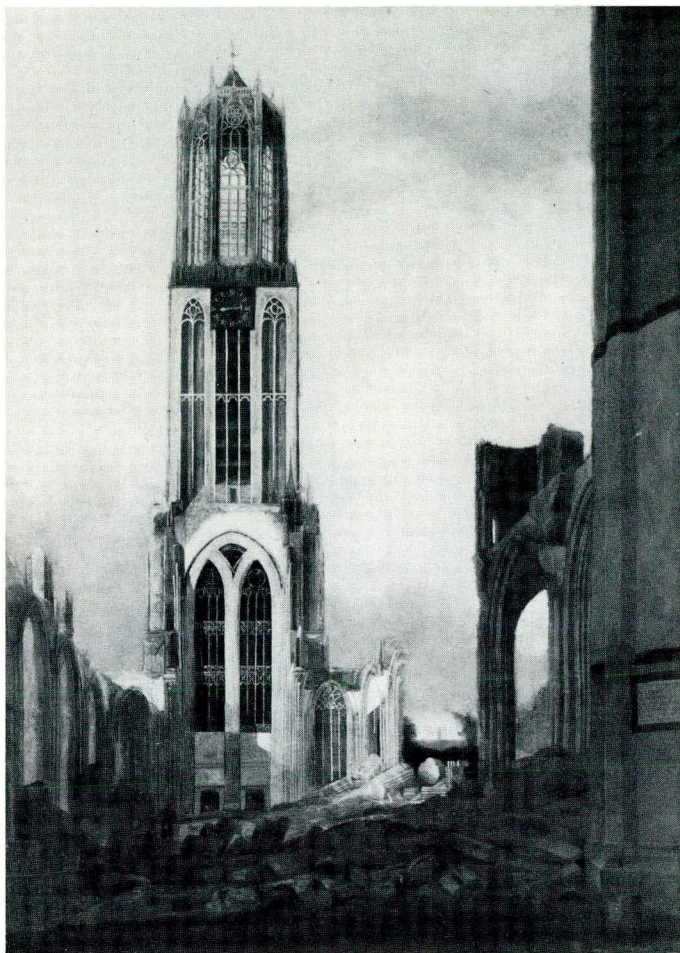
Voor de Jacobikerk en de Buurkerk waren zwaar be- schadigd, maar ondanks de moeilijke financiële positie kwam hier het herstel "vanzelf" en snel op gang. De stedelijke bemoeienis blijft beperkt tot het goedkeu- ren van leningen, van de verkoop van klokken en derge- lijke. Met de kapittelkerken daarentegen had de stad veel meer moeite, althans met de kanunniken van de zwaar getroffen Dom en Pieterskerk. Na de reformatie bleven de kapittelen als protestantse instellingen voortbestaan, maar daar het eigen kerkgebouw geen cen- trale rol meer speelde, verslapte geleidelijk de band daarmee. De kerken bleven weliswaar kapittelleigendom, en daarmee bleef ook de verantwoordelijkheid voor het onderhoud bij de kanunniken berusten. De gebouwen werden echter van stadswegen nu en dan aan andere ge- bruikers toegewezen (zo werden in de Dom publieke pro- moties gehouden, de Mariakerk werd stadsmuziekzaal etc.).

De kanunniken lieten op den duur de zorg voor hun ei- gen welzijn zwaarder wegen dan die voor de instandhou-

ding van hun kerkgebouwen. Zij waren op dit moment niet geneigd meer dan het strikt noodzakelijke aan onderhoud en inrichting te besteden. Omdat de stedelijke overheid echter wel waarde hechtte aan het behoud (en onderhoud) van deze kerken, had zij er veel moeite voor over om de betreffende kapittelen tot spoedig herstel van de schade te bewegen. Waaruit bestond nu de schade in de grootste van de kapittelkerken?

Dom

De vraag die ons natuurlijk het meest bezighoudt, is die naar de oorzaak van het instorten van het schip van de Dom. Voor het juiste beoordelen van de gevolgen van het "tempeest" voor de kerk moet men erop bedacht zijn, dat het gebouw nooit voltooid werd. Door ruimtegebrek gedwongen heeft men na het tot stand komen van de oostelijke drie traveeën van het schip de brede opzet van een vijfbeukige kerk (een middenschip met twee zijbeuken aan weerszijden) moeten verlaten. Het westelijke deel kreeg slechts drie beuken. De hele middenbeuk kreeg een vlakke houten zoldering en een dak. Stenen gewelven aan de binnenzijde van de kerk en luchtbogen tegen de buitenzijde, die elkaar in evenwicht hadden moeten houden, ontbraken dus. Alleen een dergelijk systeem had de hoge beglasde schipmuren voldoende stabiliteit kunnen verlenen.

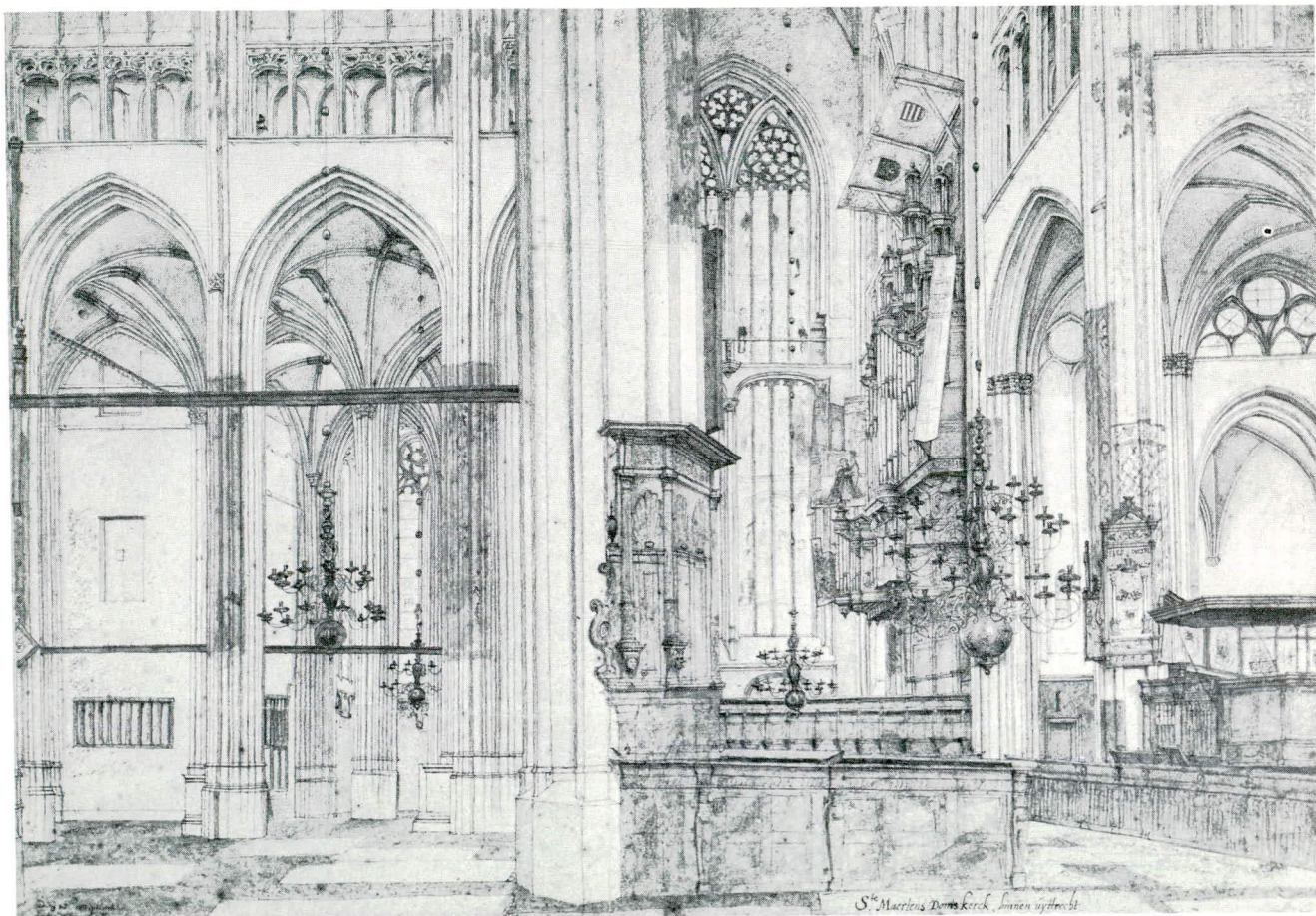

Cat. nr. 6

Op de 1ste augustus 1674 bleken deze muren tegen de stormvlagen uit zuidelijke richting, dus recht van opzij, niet bestand. Zij werden met het dak naar het noorden omvergedrukt en verpletterden in hun val de noordelijke zijbeuken en kapellen. Dankzij deze valrichting bleven de zuidbeuken en zuidkapellen overeind. Toen het hele schip als een kaartenhuis opzij klapte, braken de pilaren op ca. 2 meter boven de grond af. De monumentale westelijke eindgevel (vlak achter de Domtoren), dwarsschip en koor vertoonden eigenlijk een betrekkelijk geringe schade.

Op korte termijn werden enige noodreparaties verricht. Het dwarsschip was in een oogwenk naar het westen open komen te liggen, de boogopeningen waren zo groot, dat daar in korte tijd onmogelijk een goede afscherming te maken was. Dit was wel te doen - en werd ook direct gedaan - met de kap van het dwarsschip. Op 3 augustus 1674 werd besloten, dat de gaten in het dak "met planken sullen worden toegeslagen om het verdere dack te preserveeren" (6). Het resultaat van dit karwei is duidelijk op enkele tekeningen van Herman Saftleven te zien (Cat. nrs. 65 en 68). Tot de verdere maatregelen die genomen werden, behoorde ook de "drie croonen tussen de Staten en de Vroetschaps gestoelten af te nemen en wel te bewaren..." en het inpakken van het orgel (7). Dit orgel namelijk bevond zich tegen de oostwand van de noordelijke dwarsschiparm en was sinds de instorting rechtstreeks blootgesteld aan slagregens en windvlagen uit het westen. Klaarblijkelijk werd een bescherming van hout en zeildoek om het orgel aangebracht (Cat. nrs. 12 - 14). Het verdere verloop van de maatregelen werd door het passieve kapittel bemoeilijkt.

Of misschien bij het Domkapittel of bij de stedelijke overheid de hoop heeft bestaan dat de kerk ooit nog herbouwd zou worden, blijkt nergens duidelijk. Zeker is echter dat, gezien de moeilijke financiële situatie, geen van beiden op dat moment neiging tot groot-scheepse plannen zal hebben gevoeld. Op korte termijn was het behoud en de afsluiting van het overgebleven deel immers veel urgenter. Het initiatief voor de onderhandelingen om het "Domchoor" voor verder verval te bewaren en tot herstel te komen is geheel van de vroedschap uitgegaan. 3 Januari 1676 werd gelast om het koor en het transept af te sluiten en de daken te repareren (anders zou de vroedschap het laten doen), daar het "Domchoor...door den regen dagelijx verargert", en het herstel dus steeds duurder werd. Ondanks herhaaldelijk aandringen op het dakdicht maken (vóór de winter klaar, binnen 8 dagen beginnen e.d.) (8) bleek het Domkapittel eerst in oktober genegen er wat aan te doen. In januari 1677 trof de vroedschap voorbereidingen om te komen tot de definitieve afsluiting van de kerk aan de westzijde en het informeerde "op bequame werckbasen", waarna bestekken zouden kunnen worden gemaakt (10). Ook hierbij was het kapittel niet gemakkelijk in beweging te krijgen, tot de vroedschap op 30 mei 1677 de daad bij het woord voegde en besloot zelf de aanbesteding uit te schrijven (voor over 14 dagen) "op den derden penning meer" ten laste van het Domkapittel, de biljetten te laten drukken, een keuze te doen uit de bestekken, en vast een begin te maken met puinruimen (11) (Cat. nrs. 100 en 101). Het kapittel gaf uiting aan zijn diepe teleurstelling over de harde houding van de stad (12), maar het hielp, want op 18 juni bleken stad en kapittel tot een akkoord gekomen te zijn (13). Het kapittel legde 5000 gulden op tafel en de rest werd door stad en kapittel samen gedragen na aftrek van de opbrengst van het verkochte puin. Daarbij werd er uitdrukkelijk bepaald dat in de toekomst het kapittel voor het onderhoud had te zorgen, en dat deze subsidie alléén voor dit moment en

Cat. nr. 13

Cat. nr. 12

NOTIFICATIE

At de aanbestedinge van de Predick-stoel/
Doop-heekje / ende andere Gestoelten in
den Doms Kercke alhier voortleden Dijn-
dagh acht dagen opgehouden sijnde / op
Saturdagh toekomende die welken sal den 9. Marty
1678, sijn voortgangh sal hebben des Raens ten
twee uyzen inde Secretarje bande Politie deser
Stadt.

Segget voort,

Cat. nr. 101

alléén voor de Dom zou gelden. Bij akte van 30 juni 1677 werd het werk aangenomen door de stadsmetselaar Gijsbert Theunisz van Vianen en Melchior van den Bosch (14). Tijdens het werk werden er zo nu en dan nog andere afspraken gemaakt, zoals over het nieuwe noorderportaal, het afgesloten houden van de "ruwine" en het afbreken van de schippilaren (15). In 1682 werd dit gezamenlijke project afgesloten: in de vroedschapsvergadering van 20 maart van dat jaar bracht oud-cameraar Spoor verslag uit van de "Liquidatie over den opbouw vande Domskerck". De "somma totalis" bleek 30200 gulden te bedragen; van het tekort van 8847 gulden 7 stuivers namen stad en kapittel ieder de helft voor hun rekening.

Volgens de genoemde aanbestedingen werden o.m. de westmuur van het dwarsschip, waarin drie grote licht-ramen waren aangebracht, geheel gesloten, met uitzondering van de opening naar de zuidelijke buitenste

zijbeuk van het voormalige schip.

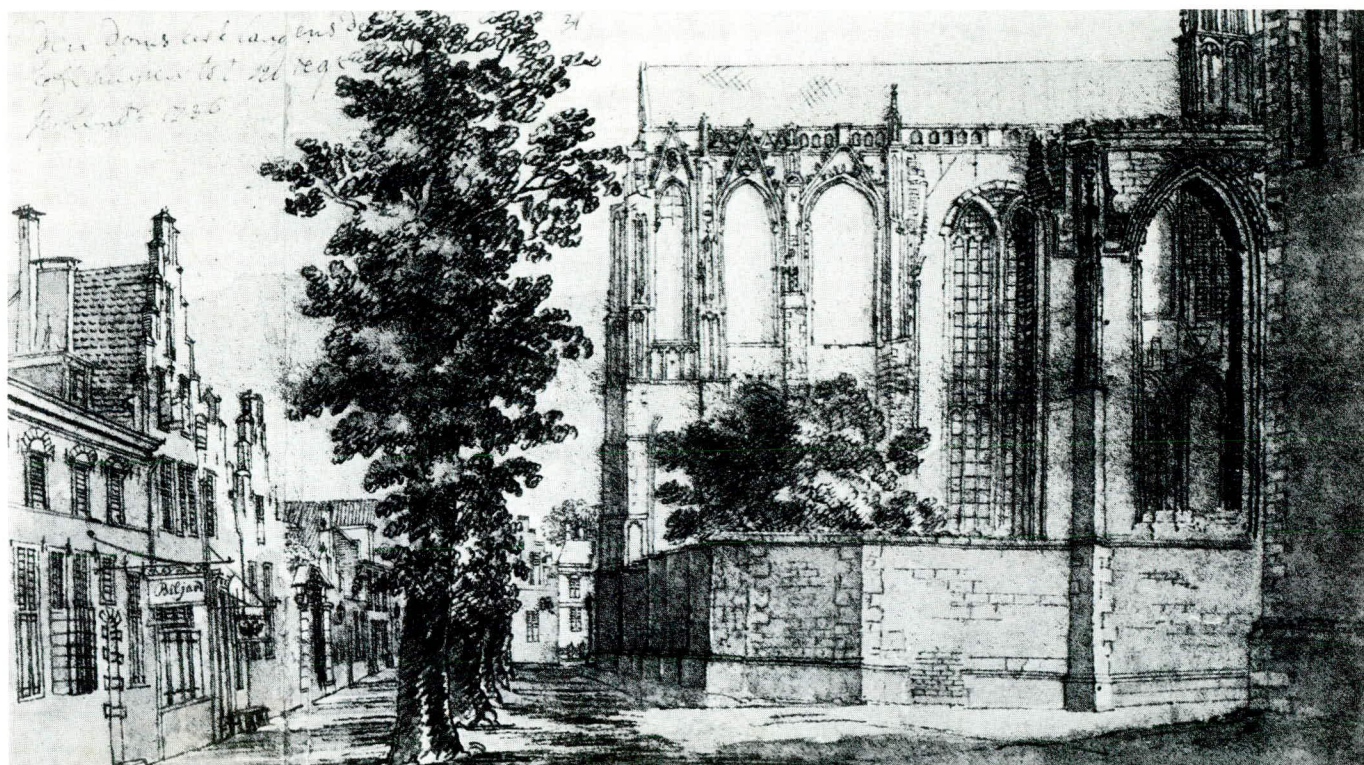
Tot de werkzaamheden, die onder stadsarchitect Van Viahen werden uitgevoerd, behoorden de grotendeels nieuwe balustrade boven in de westwand van het dwars-schip (zie tekening van Jan de Beyer, Cat. nr. 17), het herstellen van de grote kruisramen en het nieuwe ingangsportaal tegenover de Domsteeg (nu Domstraat). De westelijke eindgevel van het schip - met zijn flankerende dubbele wenteltrappen - bleef, ontdaan van zijn topgevel, nog tot ver in de 18de eeuw overeind, evenals de verbinding tussen deze muur en de toren (de zg. Bisschopsloge). In 1826 werden alle resten van het schip, met uitzondering van de drie kapellen aan de zuidzijde, opgeruimd. In 1847 volgde nog de afbraak van de meest westelijke dezer kapellen.

Ongeveer in deze vorm is de gemutileerde kerk tot in onze tijd bewaard gebleven.

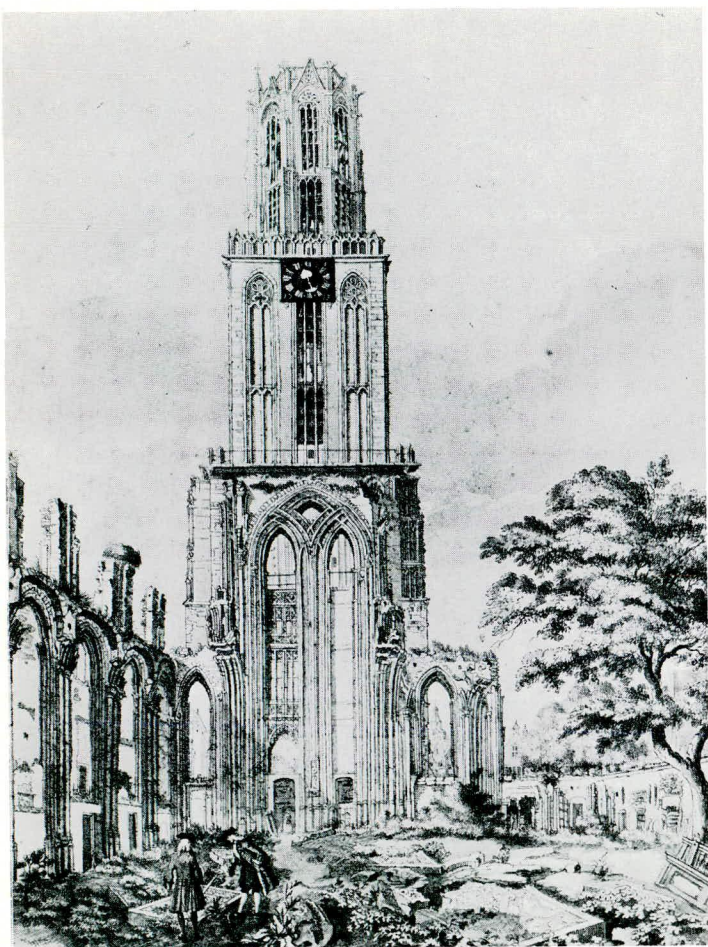
Pieterskerk

De uit de 11de eeuw daterende kapittelkerk van St. Pieter is enkele jaren geleden gerestaureerd. Het resultaat van deze zeer geslaagde restauratie laat nog duidelijk zien hoezeer de storm van 1 augustus 1674 ook deze kapittelkerk beschadigde. Immers de torens aan de westzijde ontbreken en behalve deze werden de kap en het tongewelf boven de middenbeuk grotendeels verwoest.

De tekeningen, die Saftleven vervaardigde van binnen- en buitenzijde van de kerk, tonen dat de beide torenspitsen in zuidoostelijke richting zijn omgewaaid (Cat. nr. 83). De noordelijke torenspits viel op het middenschip en verwoestte een groot gedeelte van de kerkkap. De zuidelijke toren stortte neer op de zuidelijke zijbeuk en in de pandhof van de kerk en beschadigde onder meer de "stallingen" van de heer Van Weede en Vrouwe Maria Angela Pynssen van der Aa, gelegen ten

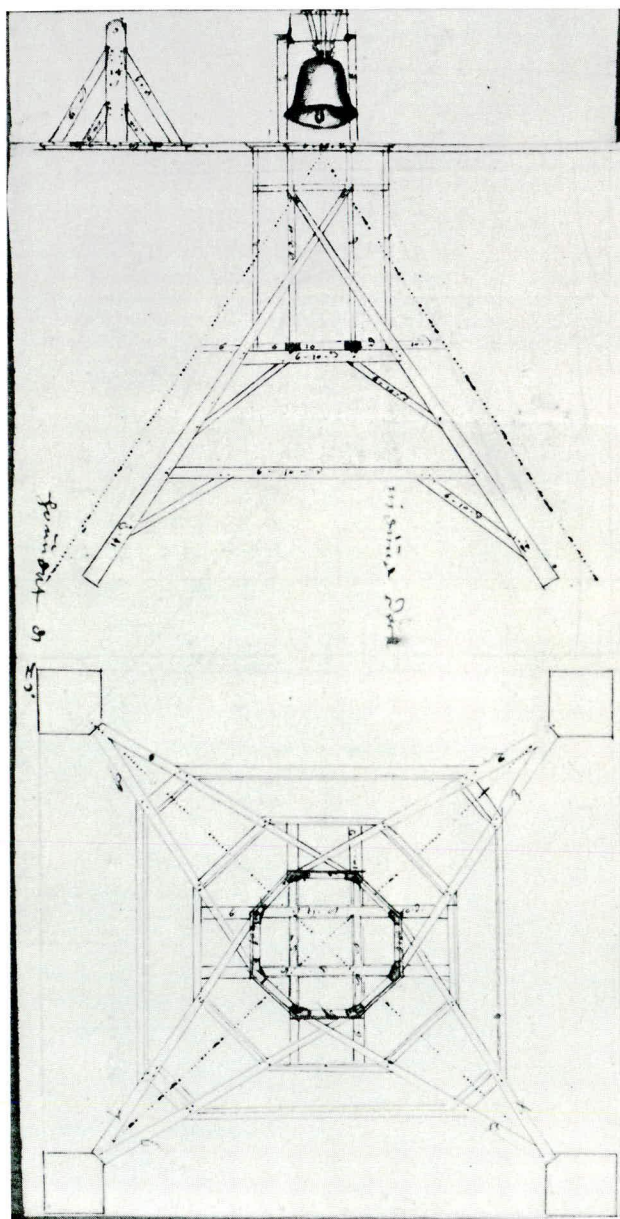
Cat. nr. 17

Cat. nr. 21

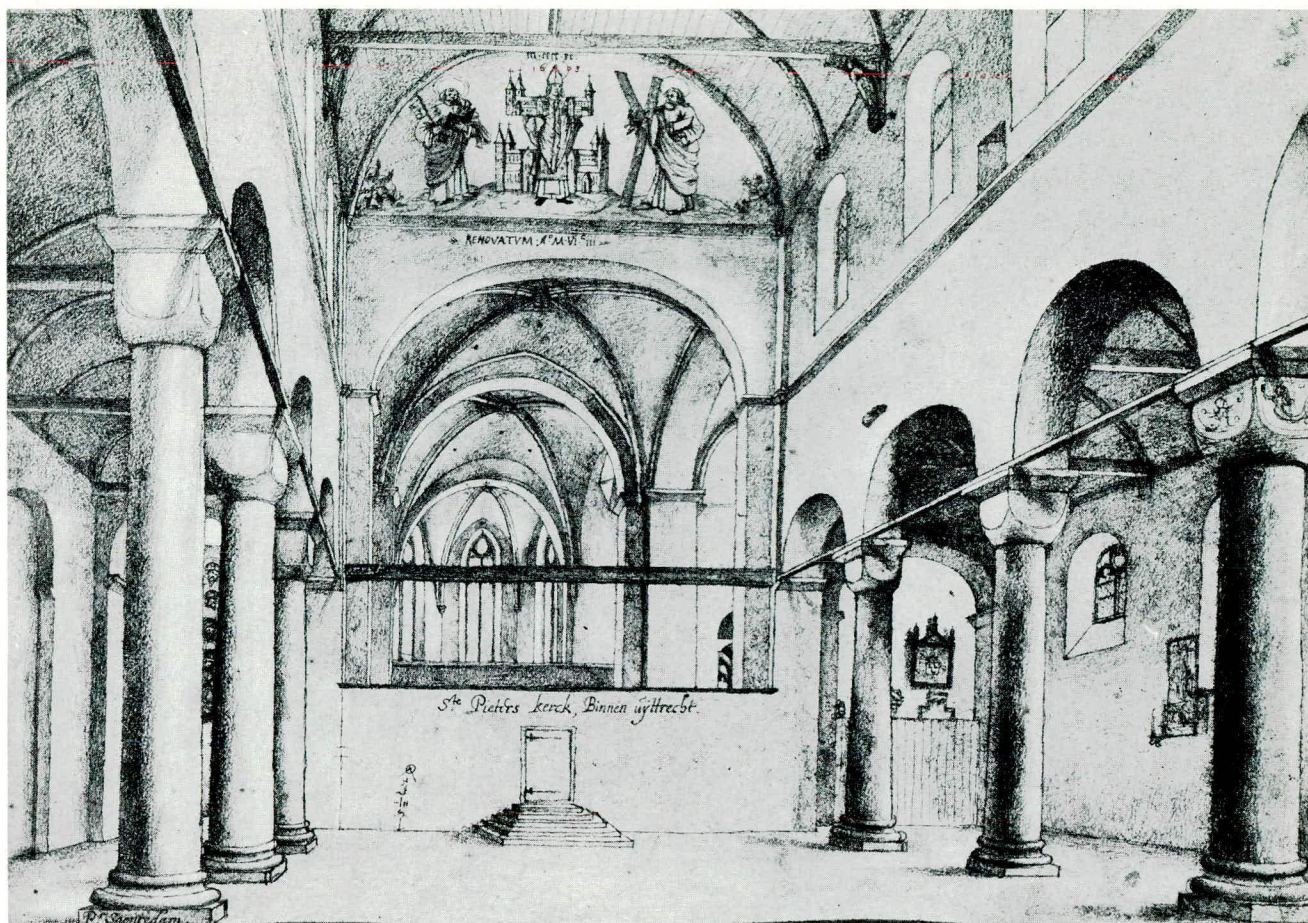
zuidwesten van de kerk ter plaatse waar zich nu het Venduhsuis bevindt. Dat dit stalgebouw getroffen werd blijkt uit het request van de eigenaresse aan het kapittel om schadevergoeding. De als altijd tegenstribbelende kanunniken verzetten zich en voerden zelfs ter verdediging aan, dat de storm gezien moest worden als een "bezoeking van God den Heere" en derhalve als overmacht moest worden beschouwd. Bovendien was de stal niet veel zaaks meer, omdat het gebouw door de Franse bezetters in 1672 als "cortequarde" (corps de garde) gebruikt was, met gevolg dat het interieur volledig was "geruïneert" (17). Dat de kapittelheren zich niet aansprakelijk voelden is in dit geval niet zo vreemd, maar dat zij naar blijkt van meet af aan met de gedachte hebben gespeeld om het kerkgebouw volledig met de grond gelijk te maken is wel zeer opmerkelijk. Die opvattingen werden tot de zomer van 1676 aangehangen en waren vermoedelijk geboren uit het feit, dat herbouw van de kerk door de kapittelheren beschouwd werd als een ingrijpende en dure zaak, waar zij geen enkel belang bij hadden. Herhaaldelijk moest door de vroedschap bij de heren van het kapittel van St. Pieter (zoals ook bij de andere kapittels) op herstel worden aangedrongen ten dienste van de Waalse gemeente, die er sedert twintig jaar zijn godsdienstoefeningen hield. Het is wel zeker dat de kerk daaraan zijn redding te danken heeft gehad. Op 5 juni 1676 viel in de Utrechtse vroedschap het besluit om de kapittelheren erop te wijzen, dat het herstel nu eindelijk binnen 14

dagen moest worden ter hand genomen, "teneynde deselve voor dit aenstaende wintersaizoen behoorlijk tot den godsdienst zij geappropriert (geschikt gemaakt) ende alsoe die van de France Gemeynthe buyten clachten worden gehouden" (18). Men bekostigde de eerste herstelwerkzaamheden - een nieuwe kap op de middenbeuk (met tongewelf), reparatie van de overige dakbeschadigingen, het glasdicht maken van de kerk en het oprichten van een "coupel op deseleva met een bequame clock daerin" (Cat. nr. 102) (het nog bestaande torentje waarin de oudste klok van de stad Utrecht (19) hangt) uit de opbrengsten van de door de sloop vrijgekomen tufsteen. Blijkbaar bracht die tufsteen erg veel op (20).

Cat. nr. 102

Niet alleen de beide torenrompen werden afgebroken, ook de gehele westbouw viel onder de slopershamer. Wellicht zal de hoge opbrengst van het puin veroorzaakt hebben, dat ook de beide topgevels van het dwarsschip, welke

(Cat. nr. 27)

blijkens Saftlebens tekening de storm getrotseerd hadden, het moesten ontgelden.

De aanbesteding van de gedeeltelijke herbouw werd door de kapittelheren aanzienlijk vertraagd. Er moest enkele jaren voor worden onderhandeld. Pas nadat het kapittel zich van de opbrengsten uit de afbraak had verzekerd, verleende het zijn medewerking. Voor de aanname van het werk bestond, toen het zover was, kennelijk veel belangstelling. Op 1 september 1676 nl. verzocht het kapittel aan de vroedschap ermee accoord te gaan, dat "utheemse meesters" ook gelegenheid zouden hebben om in te schrijven en evenveel rechten "omme 't werck als inlantse meester te mogen aennemen" (21). Vast staat in ieder geval dat verscheidene aannemers hun krachten aan de herbouw van de kerk hebben gegeven. Onder hen waren Gerrit van Vianen, die samen met zijn adviseur Dirk Isaachsen de koorkap herstelde, en de bekende Gijsbert Theunisz van Vianen, die de nieuwe westgevel ontwierp en bouwde.

Het is te betreuren, dat de muurschildering onder het houten tongewelf, boven de triomfboog naar het dwarschip, bij het herstel na de ramp van 1674 of later verloren ging. Pieter Saenredam tekende in 1636 zijn interieur van de kerk met de bedoelde voorstelling van de stichter bisschop Bernold (Cat. nr. 27). De Kerkvorst wordt daarin afgebeeld temidden van 4 door hem gestichte kerken en geflankeerd door de heilige Petrus en Andreas (22). De schildering heeft de storm van 1674 overleefd, getuige een van de tekeningen, die

Herman Saftleven nog in de maand augustus van dat jaar vervaardigde (Cat. nr. 83).

Tekenend voor die dagen was wel de beslissing om direct na het gereedkomen van de herbouw de 28 glas-inloodvensters met daarin de wapens van de kapittelheren in de kerk aan te brengen (23). Waren de kanunniken aanvankelijk op de afbraak van de kerk uit en hebben zij het herstel aanvankelijk met succes tegengehouden, toen het gebouw eenmaal behouden bleef en hersteld was haastten zij zich om - op hun kosten - hun familiewapens in de ramen aan te brengen.

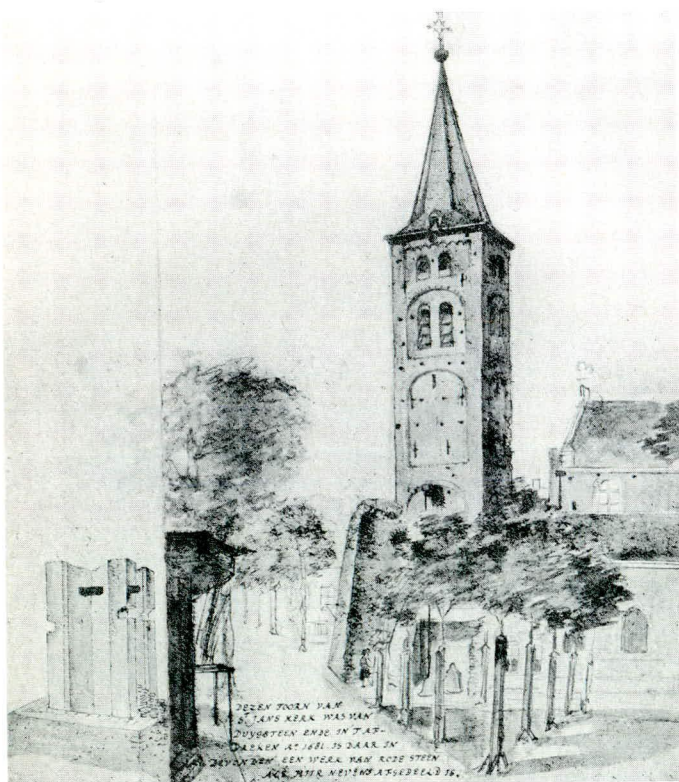
Mariakerk

Ook bij het kapittel van St. Marie drong de vroedschap aan op herstel van dak- en glasschade ten behoeve van de Engelse gemeente. Omdat het kapittel nog vlak voor de Franse invasie veel geld had besteed aan het herstel van de daken, was het hiertoe bereid mits de stad toestemming zou geven voor het slopen van de "oncielijke stomp" van de noordelijke toren. In 1682 werd ook nog de zuidelijke toren ter wille van de opbrengst van de tufsteen gesloopt.

Janskerk

Van de kapittelkerk van St. Jan werd vooral het leien dak van het koor beschadigd. Pas op 27 augustus 1677 gaf het stadsbestuur de opdracht aan de heren van het

kapittel om ten spoedigste het dak te laten dichten. Het duurde echter nog tot 1681 voor het kapittel met een herstelplan kwam. Het kapittel wilde toestemming van de stad om de tufstenen bijgebouwen aan de west- en noordzijde van de kerk te slopen. Daarmee verdwenen ook de pandhof en de zuidelijke toren (Cat. nr. 16). De reeds eerder geciteerde Suyskens (24) vermeldt in zijn kroniek nog dat op het Janskerkhof "meest alle de bomen...uyt de aerde gerukt..." werden. Vandaar dat een van de grootste problemen voor kapittel en stad de zorg voor de nieuwe beplanting van het plein was.

Cat. nr. 16

Dat de vroedschap in veel mindere mate betrokken raakte bij het herstel van de beide andere kapittelkerken wijst niet zozeer op een andere houding van de betreffende kapittels, maar vindt zijn verklaring in het feit dat daar de stormschade veel geringer was. Bovendien waren er voor de stad geen kosten meer aan verbonden, toen eenmaal de toestemming gegeven was voor de afbraak van de noordelijke toren van de Mariakerk en van de aanbouwen en bouwvallige toren van de Janskerk.

Met de voormalige parochiekerken had de vroedschap minder moeite dan met de weerbarstige kapittelheren, die zich meer voor hun eigen financiële positie interesseerden. De parochiekerken Nicolaas-, Buur- en Jacobikerk, waren in gebruik bij de hervormde gemeente, die ze ook in eigendom had en beheerde. Ondanks de moeilijke financiële positie, kwam het herstel hier vrij gauw op gang en de stedelijke bemoeienis beperkte zich tot het goedkeuren van leningen of van de verkoop van klokken.

Nicolaaskerk

De ergste beschadiging van dit kerkgebouw was wel het

neerstorten van de spits van de hoge gotische noordelijke of luitoren. Deze spits is nooit meer herbouwd. Tot op de dag van vandaag is deze amputatie van de gotische hallenkerk met zijn romaanse tweetorenfront zichtbaar (25). Het letsel aan het dak en aan de vensters was na enige tijd hersteld, zodat overigens geen zichtbare sporen van het natuurgeweld van 1674 meer te zien zijn. Tot de eerste voorzieningen behoorde o.m. de opdracht van Teunis Jansz. Swaninck om een halve ton te leveren, bestemd om "opte cap van de omgeweyde spidts van de luytoorn" gebruikt te worden. De werknemers van Marigen van Osch zorgden voor "het indragen van hout, ijzer ende loot", dat uit veiligheids-overwegingen in de kerk moest worden opgeslagen. De glazenier Jacob van Vianen kocht voor 8 gulden per honderd van de kerkmeesters "tweehondert ende twintich pondt glasloodt van de kerckenglaesen ghecomen", hij leverde echter voor f 29.13.0 méér aan nieuwe ruiten. Wel een bewijs, dat men geleidelijk aan de ergste schade herstelde en het afkomende materiaal vaak met succes als betaalmiddel gebruikte (26).

De 3000 leien, die in 1675 werden verwerkt, zullen naar alle waarschijnlijkheid ook betrekking hebben gehad op het herstel van de stormschade. Aan Paulus van Vleuten werd, eveneens in 1675, opgedragen de "croonen" uit het stadhuis terug te halen (de voerman krijgt 4 gulden sleeploon) en weer in de kerk op te hangen. De maatregel om de kaarsenkronen in het stadhuis op te slaan werd waarschijnlijk getroffen omdat op veel plaatsen glas in lood was uitgewaaid, waardoor de koperen luchters veel te lijden hadden en mogelijk ook tegen diefstal beschermd moesten worden. In 1676 leverde Arien Petersz. 4000 leien, en zes vrouwen boenden - voor 16 stuivers per dag - het houtwerk in de kerk, ndat de "glazenmakers" en de loodgieters hun werkzaamheden hadden beëindigd. Een jaar later werd de "weerhaan" vernieuwd en verguld en ook het orgel bracht men in een betere staat (1681): de rentmeesters van de kapittelkerk van St.Marie leverden tenminste voor f 29.15.0 (27) "4 blaesbalcken". Vermoedelijk als kroon op het werk maakte men tenslotte melding van de aankoop van een klok (voor totaal f 861.=, het monteren inbegrepen) van het kapittel van St.Jan (28). Uit deze laatste posten blijkt dat men, na de noodzakelijke herstellingen te hebben uitgevoerd, achterstallig onderhoud ter hand nam en van de gelegenheid gebruik maakte om een en ander uit de kapittelkerken over te nemen.

Buurkerk

Voor deze oudste parochiekerk is de meest in het oog lopende schade die van het dak. De drie beuken van het schip waren door één grote "kap" gedekt, waarvan de hoogste bijna tot de omgang van de toren reikte. Deze kap bezweek en trok in zijn val de beide halve topgevels aan het westeinde van de zijbeuken ter weerszijde van de toren met zich mee. Het gevolg was een onvoorstelbare ruïne. Grote delen van de kap hadden de gewelven verbrijzeld.

Voor de kerkmeesters van de Buurkerk waren zich van hun verantwoordelijkheid bewust. Zij kwamen direct in actie, en toen zij financieel in moeilijkheden kwamen, waren zij ook bereid via het lenen van forse bedragen zware verplichtingen op zich te nemen.

De stedelijke overheid sprong bij, zoals blijkt uit de vroedschapsresoluties van 10 augustus 1674: "de Heere Quint is geauthoriseert om als kerkmeester van de Buurkerck te negotiëren eene penningen tot de reparatie van de voors. kerck, seer beschadicht door den lesten storm" en van 5 september 1674: "omme te negotiëren thienduysent gulden tot verval van de onkosten ..." (29). Bij het herstel is de hoge kap niet her-

bouwd. Met gebruikmaking van veel oud materiaal werd elke beuk van een afzonderlijke, veel lagere kap voorzien. Het gevolg daarvan was dat er twee z.g. zakgoten en twee nokken bijkwamen, wat uiteraard veel lood vroeg. Daarop wijst de aankoop van 28 rollen lood voor bijna f 1.000.= (30).

Maar er moest ook veel nieuw materiaal gekocht worden, o.a. "twee schietschuyten koperwijckse delen" via makelaar Adam Thomas Verduyn (oktober 1674), 271 "grenen ribben" (november 1674) en 40 "swaere lange dubbele Joffers" van de architect Lobbrecht (oktober 1674). Leidekker Geert Smetser dekt de noordzijde en Abraham Isacksz. Moses de zuidzijde van de kerk. Vermoedelijk is de schade groter geweest dan op het eerste gezicht uit de mededelingen van de kroniekschrijvers valt op te maken. Het staat echter vast dat de Buurtoren nauwelijks schade had opgelopen, hoewel dit wel beweerde werd. Van belang is nog, dat als "reparateurs" van de Buurkerk de bekende bouwmeester Gijsbert Theunisz. van Vianen (die ook de westgevels van de Janskerk en Pieterskerk zou herstellen) en Pieter van Lobbrecht (Cat. nr. 98) (31) (aan wie de poort van de Statenzaal aan het Janskerkhof is toe te schrijven) in de archieven te boek staan. Van laatstgenoemde zijn nog maar enkele jaren geleden de architectuurtekeningen ontdekt, die bij het uitbreidingsplan van Hendrik Moreelse van 1664 behoorden (32).

In aansluiting op alle herstellingswerken aan de kerk werd nu ook de toren onder handen genomen; helaas moest het mooie klokketorentje daarbij het veld ruimen voor een koepeltje.

ren van de Jacobikerk neerstorten. De toren, met zijn 37 klokken tellende beiaard die in een apart torentje tegen de oostzijde van de spits gebouwd was, viel deels op de kerk, deels op de straat (Cat. nr. 2). Aanvankelijk waren de kerkmeesters erop uit om zich te beperken tot het dak- en glasdicht maken van de kerk. Dit blijkt o.a. uit de kerkrekeningen, die pas in 1675 en 1676 melding van belangrijke herstelwerkzaamheden maken. Er werden ruim 30.000 blauwe en rode pannen geleverd (o.a. uit Zuilen en Leiden) waarmee men ongeveer de helft van het kerkedak kon dekken. De klokken werden omgesmolten, en de 3400 pond "klockspeys" werd naar Amsterdam vervoerd. Ook voor de kerkmeesters van de Jacobikerk werd door de stedelijke overheid een financieringsregeling getroffen. Op het terrein rond de kerk moest regelmatig gewaakt worden tegen ook in die dagen veelvuldig voorkomende "insolentiën". Kopergieter Robbert van Bronsveld ontfermde zich echter officieel over het "gebroocken cooper soo van de croonen als anders", maar een groot deel van de verspreid liggende waardevolle bouwmaterialen zal door diefstal verloren zijn gegaan (33).

Van de kleinere Utrechtse kerken en bouwwerken is betrekkelijk weinig schade bekend. De gedrukte beschrijvingen van de stormramp zijn hierover heel wat dramatischer, maar door rekeningen e.d. zijn ze niet of nauwelijks te staven. Weinig bekend is ook of er belangrijke schade aan woonhuizen werd aangebracht. Of de Utrechtse huizen op de ruïne-tekeningen van Saftleven door storm of krijgshandelingen werden beschadigd, is niet met zekerheid uit te maken. Van de acht molens

Vrijn

*Wij ondergeteekten hebben ontfangen te Gouda
vande Heere Borchst. Rijn als Gijfken Theunisz
van Vianen en Pieter van Lobbrecht, voor meester
en hoijezingre en timmerwerk noemde de materialen
tot weder oprichtingre inde welcke Borchst. Rijn
junkerhorre verzult sel inde Borchst. Rijn de somma van
drie hondert arden en fteertig gilden, sijn Gijfken
van Bollongharen, voor de Gant fteertig gilden de arden
tot Borchst. Rijn de arden verzult de somma van hondert
en fteertig gilden. Wir rond ons gauden den 15 maartijds
in 1674*

*Go. van Bollongharen
Gijfken van Vianen
Pieter van Lobbrecht*

364 - 0 - 0

170 - 0 - 0

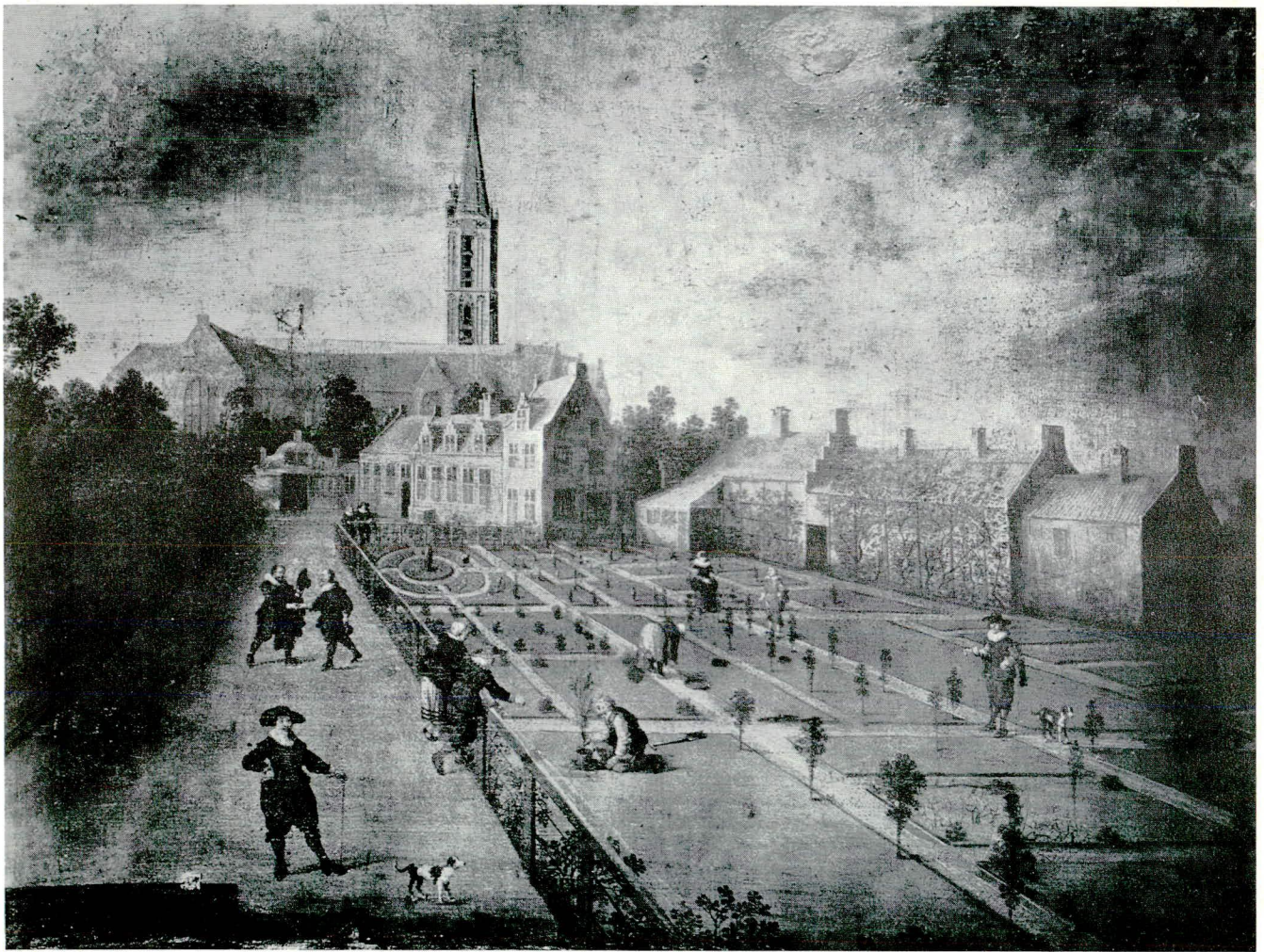
1674 - 0 - 0

Cat. nr. 98

Jacobikerk

De wind, die op de avond van die eerste augustus 1674 over land en stad raasde, deed ook de spits van de to-

op de wallen woeien er vijf of zes om. De eigenaren van de zaagmolens en steen- en pannebakkerijen langs de Vaartserijn dienden op 10 mei 1675 (34) bij de vroedschap een rekest in met het verzoek het in 1674 omgewaade gerecht de "Engelenburch" te laten ver-

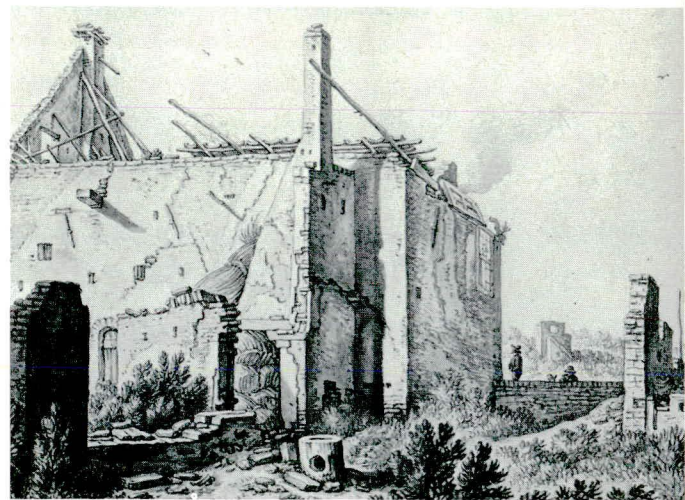

Cat. nr. 2

plaatsen (Cat nr. 99). Als redenen voerden zij aan dat deze gerechtsplaats erg dicht bij hun bedrijven was gelegen en ook dat "afschouwelijk is het gezicht ende den reuck vande dode halff, jae heele verrotte misdadigers, die men aldaer pleecht aen te hangen ofte ten toon te stellen". Dit bezwaar gold nog meer voor zwangere vrouwen en vooral 's nachts. Van de verdere schade getuigen de kapot geslagen turfschepen in de Oudegracht, de omvergeblazen kaatsbaan aan de Zuilenstraat en de ingestorte herberg buiten de Witte-vrouwenpoort. Op een aantal pleinen en brede straten werden veel bomen ontworteld.

Dat de storm in Utrecht toch wel flinke ravage heeft aangericht blijkt uit de vroedschapsresoluties van 3 augustus 1674, waarin staat dat "door den voorgaenden storm inde straten ende bijzonderlijk op de bruggen ende publieque plaatsen een groote quantiteyt materialen van steen, pannen ende andere vuylnis is gebracht". De magistraat ging maatregelen treffen om door vordering van wagens en werkkrachten de situatie te verbeteren.

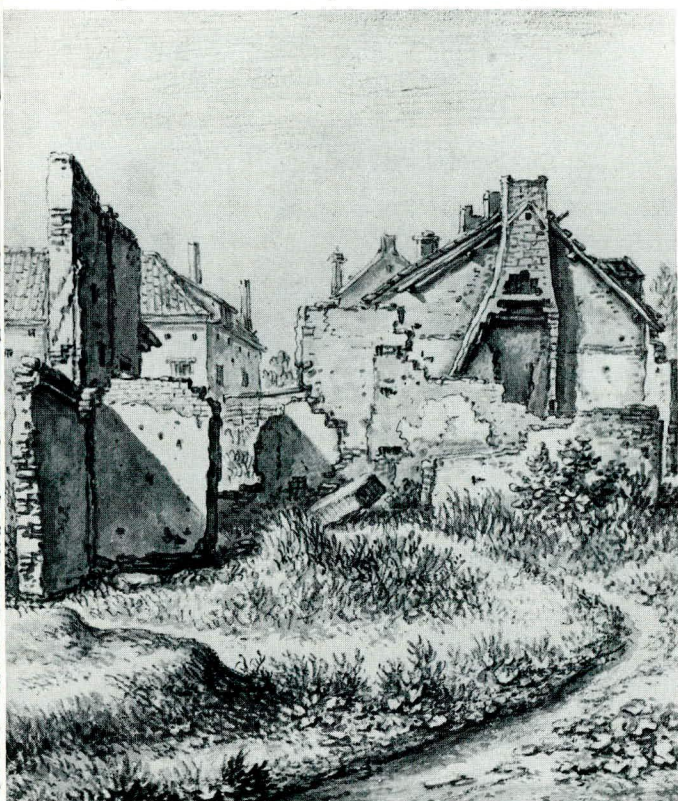
In deze resoluties vindt men overigens geen enkele aantekening over andere maatregelen van stadswege in verband met de ramp. Het is ook bijzonder opmerkelijk dat, wanneer de vroedschap op 6 augustus van dat jaar vergadert, niemand iets over de ramp opmerkt.

Cat. nr. 61

Alleen wordt het overlijden gemeld van een zoon van Jan Gerrits Vlieger "die gequetst en alsnu gestorven (is) door der. lesten stormwint".

Uit de geschreven kronieken en gedrukte beschrijvingen van de stormramp blijkt dat er een aantal slachtoffers is gevallen. Nergens vindt men echter iets over het begraven hiervan vermeld, zelfs niet van de genoemde zoon van Jan Gerrits Vlieger. Misschien mag men hieruit afleiden dat ook de administratie door de storm geleden heeft of dat in ieder geval enige tijd is nagelaten van het begraven aantekening te houden.

Cat. nr. 42

Schade in de omgeving van Utrecht is wel aantoonbaar en wordt ook door de beschrijvingen uitvoerig vermeld. In Benschop werden daken, glazen en kerkbanken van de kerk beschadigd, terwijl ook het rieten dak van de school in die plaats hersteld moest worden. Ook Bunnik zat men grote vernielingen aan zijn kerk en Houten moest zijn afgewaaide torenspits en zijn klok laten herstellen. Verder wordt er nog schade van enige omvang gemeld uit De Bilt, IJsselstein en Vleuten (35). De storm of het onweer moet zich boven Utrecht op zijn hevigst ontladen hebben. In de richting Noord-Holland is hij verder getrokken. Over zijn herkomst zijn echter ook nog gegevens bekend. Immers in Antwerpen schijnt de vernieling van de schipbrug over de Schelde op 1 augustus 1674 een van de grootste schadeposten geweest te zijn. Een kort overzicht van het weer en van de gang van de storm zal in de hierna volgende bijdrage gegeven worden.

Lijst van plaatsen, waar stormschade wordt vermeld

Ackoy, Akersloot (Aaksloot), Amstel (op de Amstel tot Ouderkerk), Amstel ("Rotmans tuyn"), Amsterdam, Antwerpen (België), Arnhem (tussen - en Utrecht), Asperen, Beance (Frankrijk - provincie), Beemster, Bergambacht, Beusichem, (Blauwkapel), Brie (Frankrijk - provincie), Brussel, Buikloot, Bunnik, Culemborg,

Diemen, Elbe (Duitsland - langs de -), Enkhuizen, Everdingen, Gastinois (Frankrijk - provincie), Gelderland (tot hoog in), Goilerdingen (?), Gorinchem, Gouda, Haarlem (geen schade), Haastrecht, Halfweg (tussen- en Oostzaan), Hamburg (Duitsland), Hilversum, Hoogwoud, Hoorn, Houten, Hypolytushoef, Ilpendam (Den IJp), Jutphaas, Kwadijk (Quadijk), Langereis (Langeraijs), Lunenburg (Duitsland - gebied), Maagdenburg (Duitsland), Maastricht, Marken (eiland), Mechelen (België), Monnikendam, Oostzaan (Oossanen), Opmeer, Oudenbosch, Ouderkerk a/d Amstel, Purmer (streek), Purmerend, Rhenen, Roosendaal, Schagen (geen schade), Schelde (op de -), Schwerin (Zweerin, Duitsland), Spanbroek, Straatsburg (Frankrijk), Texel (oostende), Turnhout, Utrecht, Veluwe (op de -), Vleuten, Wadweij (op), Waterland (gebied), Weesp, Wieringen, Wognum (Woggelum), IJsselstein, Zaandam, Zandvliet, Zandwerven en Zeist.

* In dit artikel zijn bijdragen verwerkt van A. Graafhuis en Th. Haakma Wagenaar. De paleografische werkgroep, die zich enige jaren met onderzoek naar de stormramp van 1674 heeft beziggehouden, heeft de samenstellers van dit artikel veel tijdrovend archiefwerk kunnen besparen. Een gedeelte van de tekst werd ook ontleend aan de doctoraalscriptie van A.F.E.Kipp, die ook verder voor dit deel waardevolle aanwijzingen gaf.

1. P.A.Suyskens, Aantekeningen van enige voorvallen soo hier tot Uytrecht als hier omtrent voorgevallen van het jaar 1528 tot 1628, vervolgd tot 1710. Handschrift uit ca. 1730, Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht nr. 305^{xx}).
2. Notulen van de kerkeraad der Hervormde Gemeente te Utrecht (Archief I, deel 10).
3. J.van de Water, Groot Placaatboek... Staten... en Stad Utrecht III, Utrecht 1729, 646: Ordonnantie op de prys van de vorsten, pannen en leyen, den 23 July MDCLXXIV.
4. Vroedschapsresoluties 3 augustus 1674 (Archief der stad Utrecht II, nr. 121). (in het vervolg aanged.m.)
5. Uit de notulen blijkt kort na de storm Vr. Res.) het functioneren van deze Commissie.
6. Archief van het kapittel ten Dom, nr. 1, deel 36 24-7-1674 oude stijl. (in het vervolg aanged.m. Kap.)
7. Kap. Res. 19 en 15-10-1674 oude stijl. Res.)
8. Vr. Res. 21-2, 29-8, 9-10-1676.
9. Vr. Res. 6-11-1676.
10. Vr. Res. 29-1-1677.
11. Vr. Res. 30-5-1677.
12. Kap. Res. 11-6-1677.
13. Vr. Res. 18-6-1677. Kap. Res. 18-6-1677.
14. Archief der stad Utrecht II, nr. 1121.
15. Overeenkomst tussen stad en kapittel d.d. 8-10-1678, zie Kap. Res. 10-10-1678.
16. Sindsdien takelden de overblijfselen van het Dom-schip steeds verder af. Nadat in 1733 (Kap. Res. 11-7) reeds het "arketwerk" (traceringen) was uitgenomen worden in 1749 (Kap. Res. 12-5) en 1772 (Kap. Res. 7-9) bij gedeelten de steeds bouwvalliger wordende westgevel en Bisschopsloge geamoveerd. Tenslotte werd ook de (voorlopige?) afsluiting van de "materiële geschiedenis van de ruïne van het schip van de Dom gevormd door een overeenkomst tussen stad en kerk (nu kerkvoogdij; de Kapittelen zijn in 1811 opgeheven). In 1825 (Raadsnotulen 7 november) wordt het "Ledige Erf, gelegen achter de Domkerk" op bepaalde voorwaarden overgedragen aan de stedelijke overheid, die de opstallen en muren doet slopen voor de aanleg van het Domplein, "ter verfraaying der stad".
17. Archief van het kapittel van St. Pieter, nr. 111.

18. Vr. Res. 5-6-1676.
19. In het Utrechtse Rijksarchief bevinden zich nog de ontwerptekeningen, waarnaar de koepel van de kerk met het daarin hangende klokje etc. zou worden opgetrokken. Archief van het kapittel van St.Pieter nr. 109 en 110. Het klokje is van Willam Butendiik en dateert uit 1435.
20. Ondanks de hoge inkomsten van de afbraak was het kapittel genoodzaakt om tegen 6 % een bedrag van 6000 ponden op te nemen.
21. Archief van het kapittel van St.Pieter, nr. 50.
22. De St. Pieter, St.Jan en St.Paul te Utrecht en de St.Lebuinus te Deventer.
23. Archief van het kapittel van St.Pieter, nr. 50.
24. Zie noot 1.
25. De oorspronkelijke laaggedekte tweelingstorens werden vermoedelijk in de 13de eeuw van naaldspitsen voorzien. De zuidelijke toren werd, om een klokkenspel te kunnen plaatsen verhoogd met een open achtkant, waarop een uivormig leidak (1586). Na het afwaaien van de spits werd op de noordelijke toren een laag nooddak geplaatst. De zuidelijke toren onderging in latere tijd allerlei veranderingen, maar de noodafdekking van 1675 bleef bij de jongste restauratie (1948) in romaanse afwerking gehandhaafd.
26. Zie de rekeningen der verschillende kerken, in bewaring gegeven bij het gemeentelijk archief te Utrecht. Een rol lood woog ongeveer 380 pond. Het kostte per 100 pond 9 1/8 gulden. Ook in de acquitten, behorende bij de kerkrekeningen zijn talloze bijzonderheden te vinden.
27. 29 gulden, (13) 15 stuivers, 0 penningen.
28. Zie noot 17.
29. Th.Haakma Wagenaar, De bouwgeschiedenis van de Buurkerk te Utrecht, Utrecht 1936, 254.
30. Zie noot 17.
31. Zie o.a.: P.H.N.Briët en P.H.Cuperus "Ghijsbert Theunisz. van Vianen en Peter Jansz. van Cooten, een vrijwel vergeten bouwmeesterscombinatie uit onze Gouden Eeuw", Bouwkundig Weekblad 1953.
32. Deze werden aan de gemeente Utrecht geschonken uit de nalatenschap van Dr.G.C.Labouchère.
33. Zie de betreffende kerkrekening. Interessant is de uitgaaf voor "verckeshaer en quasten om de pannen mede te strijcken". Dit zou erop kunnen wijzen dat een groot gedeelte van het kerkdak nu onbeschoten was en met aangestroken pannen werd belegd, een toestand welke bij de Nicolaïkerk en de Buurkerk nog heden ten dage wordt aangetroffen.
34. Archief der Stad Utrecht II, nr. 986.
35. Zie voor de stormschade rond Utrecht: A.Graafhuis, "Het schrickelijck Tempeest" van 1674 tussen Rijn en Lek, "Tussen Rijn en Lek" 8, nr. 3 (1974).

N.B. De archieven van de Utrechtse kapittelkerken bevinden zich op het Rijksarchief van de provincie Utrecht.

* DE DONDER-BASUYNE GODTS, GEBLASEN OVER UYTERT

In de beschrijvingen van de Utrechtse stormramp treffen we nog een ander aspect aan dat de aandacht verdient. Een statenbijbel in de Utrechtse Gereformeerde kerk aan de Royaards van den Hamkade bevat een handschrift met een belangrijke beschrijving van de gebeurtenissen op de bewuste 1ste augustus (1) (Cat. nr. 89). "1674. Den 22 july ouden stijl op den biddach die men alle maent hiel, quammer t'savons ontrent tusschen seven en acht uren een donder- en blicksem op met sulcken stercken windt dat bij menschen gedenck sul-

cken noyt geweest is hier te landt, ende dede oock sulcken groote ongemeene schade dat sulckx hier noyt gehoort is. Den Domskerck gans ingeslagen, den Sint Jacobstoorn geheel oft gewayt, het dack van de kerk een groot stuck ingevallen, beyde toorns van Sint Pieterskerk omgewaeyt, de kerck meest ingevallen, de eene toorn van de Klaeskerck omgevallen, de Buerkerck een groot deel van dack ingeslaegen, met noch soo veel huysen en grooten gebouwen schaedeeloos gemaect, seven koorenmoelens omgeworpen met noch eeniege saechmoelens, met soo menicht boomen uyt eert omvergeworpen soo dat Godt almachtich hier getoont heeft dat hij te vreesen is".

it oife stadt intrest nittssem iijft getrecker, daer giet almeest
vare gietet inde ghetrecker met sijn vore sijnke groote genadiche
enverwagte verlossing op leidendie en een fere te betreden
vare en half teint gietet dore van nure tte weter fere macte belate
twee tane gietetide fereve vore de verwerende gietet macte gietet
twinties pteerme se vande fereve oer vande vore macte vore

1674 Den 22 july ouden stijl op den biddach die men alle maent
haver vintet tusschen seven en acht uren een donder en blicksem op
met sulcken stercken windt dat bij menschen gedenck sulcken
stercken is hier te lande inde vore sijnke groote genadiche
fereve dat sijnke sijn neijt gietet it dore dore vore macte
den sint jacob toorn gietet oft gietet het dack vande kerck
gietet sijn in gietet vore de toorn van sint pieterskerck
dat kerck neijt in gietet de vore toorn vande kerck kerck
gietet de kerck kerck vore dat vore dack in gietet kerck
sijn kerck vore gietet gietet fereve gietet gietet
sijn kerck kerck neijt met vore gietet kerck vore
sijn gietet kerck neijt met vore gietet kerck vore
sijn gietet kerck neijt met vore gietet kerck vore

Cat. nr. 89

Op dit laatste aspect zal hier wat verder worden ingegaan. De Utrechtse bevolking, evenals alle tijdgenoten gevoelig voor onheilspellende gebeurtenissen, zoals natuurrampen, wonderlijke lichteffecten of het verschijnen van exotische dieren, moet begrepen hebben dat Gods straffende hand achter dit natuurgeweld gestoken heeft.

In 1674 verscheen in Amsterdam de Donder-Basuyne Godts, geblazen over Hollandt en Uytert (Cat. nr. 95), waarin op rijm een verslag van de gebeurtenissen rond de storm in Holland en het Sticht gegeven werd (2). In dit religieuze en politiek getinte pamflet wordt in een samenspraak tussen Droefheyte en Vreught ingegaan op de rampspoeden, die nog wel op een officiële bidden dankdag "tot weer van sondens-wercken" in Holland en Utrecht plaatsvonden. Droefheyte schildert in schrilte kleuren de vernielingen en vergelijkt ze met de traditionele parallellen in de bijbel, zoals de zondvloed en de verwoesting van Sodom. In Utrecht aangekomen staat ze sprakeloos:

"Tot ick te Uyttert quam, gelade met verdriet,
Stont binnen Uytters poort, maar kende Uyttert niet;
Het was er al in rou, vol kerremen en weene,
Veel straten lagen woest, onbruyckbaar van de steene,

Veel huysen gevelloos, van dack en glas ontbloomt,
Veel boomen uytgeruckt, veel mensch en beesten doot.
De kerrick van de Dom, 't vermaerde werelts-wonder,
Dat soo veel eeuwen heught, dat ley oock hallef onder,

Die Jacobs-tooren af, de andre stomp of neer,
Haar heylighdommen woest, geschonden of omveer.
Mijn hayt te berrich rees, ick storte tranebeke,
Beweende Syons-breuck, het lantschap scheen te spreke".

Droefheyte weent over Utrecht, waarvan zelfs nogmaals de verse wonden ná de ellende van de Franse bezetting, door God opgereten werden. Dan antwoordt Vreught en zij wijst Droefheyte erop:
"Dat Godt geen kerrick schent, voor 't vollick daer is

uyt". Dit geluk bij een ongeluk heeft zonder twijfel het aantal slachtoffers van de ramp zo beperkt gehouden. Als eigenlijke reden voor Gods gramschap wijst Vreught op het herhaaldelijk schenden van de zondag en het gebrek aan belangstelling voor de dankdag na de herstelling van de staat.

Hierop doelt ook Ds. Jodocus van Lodesteyn, pas terug uit krijgsgevangenschap, wanneer hij zegt dat men voor de komende bid- en dankdag "een formele predicatie (moet) doen in alle de kercken, om 't volck te leeren hoe men een vast-ende bededach moet houden, ende doorbrengen".

De DONDER- BASUYNE GODTS.

Geblasen over Hollandt en Uyttert,

Op den 1 Augustus 1674. zijnde Beedagh 's avondts,
tusschen 7. en 8. uren.

*Mes de Fictori-Basuyne van sijn Hoogheycdt, den Heere
Prince van Oranje, den 11. dito daar op gevolght.*

Mitsgaders:

*De Heylsame Verwoudingh/ tot troost van alle Getwonde en
Schade-lijdende Verfoelen.*

's Amsterdams, Gedrukt voor de Liefhebbers. 1674.

Cat. nr. 95

In het verloop van het betoog van Vreught blijkt dat God het beste met het land voorheeft; hij zendt stadhouder Willem III, die als een tweede Hercules, als een dappere Alexander, als een "Caesar in verstandt" de Franse haan met ontbloot zwaard in een hoek drijft. In dit typerende prinsgezinde gedeelte van het pamflet adviseert de auteur zijn lezers, in een ons ridicuul aandoende snorkende rijmelarij, om Oranje te eren. Het dichtwerk, dat werd ondertekend door de monogrammist "M.T.", besluit met een bespiegeling "De Heylsame Verwoudingh" geheten. Daarin wordt gesteld hoe nuttig deze hemelse kastijding op de menselijke ziel moet hebben ingewerkt.

een zelfde strekking heeft Johannes van Vollenhovens parafrase op een tekst uit Jesaja 34 vs 5 - 7. Onder de titel Verwoestinge van Bozra in Edom (Cat. nr. 96), liet Van Vollenhoven, een vooraanstaand Haags predikant (1631-1708), in Utrecht een pamflet verschijnen, waarin hij dit oud-testamentische gebeuren vergeleek met de verwoesting van de Domkerk (3). Aan zijn tekst werden de regels en de muziek van psalm CXXXV toegevoegd. Ook hier ligt weer de nadruk op de goddeloosheid en de ijdelheid van het volk, dat nog maar nauwelijks "verlost uyt wrede handen" en "wonderlijk gespaard" God niet meer vreest of vereert.

De lang niet altijd duidelijke varianten op tal van teksten en plaatsen in de bijbel moeten de tijdgenoten hogelijk gewaardeerd hebben. Het bundeltje bevat namelijk ook nog een 15-tal lofdichten op Vollenhovens Verwoestinge van Bozra. Onder de auteurs bevonden zich poëten als Katharina Lescaille, Johan Pluimer, Govert Bidloo en Pieter de la Croix. Zij behoorden tot een groep litteratoren, waarin het gebruikelijk was elkaars pennevruchten uitvoerig te bewieroken. Voor de tegenwoordige lezer zijn ze vrijwel onverteerbaar. Het is niet geheel duidelijk wanneer Vollenhovens gedicht ontstond. Zeker niet direct na de 1ste augustus, omdat hij toen in Engeland verbleef. Misschien houdt de bundel verband met de herbouw van de kerk. Van Vollenhoven besluit namelijk met de vermaning dat de stedelijke overheid het kerkgebouw voor de godsdienst in orde moet brengen, ook al kan het nooit meer zo fraai als vroeger opgebouwd worden:

"Docht mede ook versorghd, geduchte overheden,
Het uytterlijck gebouw,
Van plechtelijken dienst, als ware Christi leden,
Soo blijft gy Godes kerck, sijn volck, en eed getrouw,

Hoewel dit groot beslag, soo cieraal met steenen,
Soo juyst niet na den eysch,
Kan worden soo hersteld, om 't welk de grijsen weenen,
De suygeling nochtans singt uwen lof, en prijs".

Deze vermaning aan de "geduchte overheden" is ook driehonderd jaar na het ontstaan van deze regels nog even actueel.

* Deze bijdrage werd samengesteld door A.Graafhuis en D.P.Snoep.

1. De bijbel werd in 1890 door Mej.G.Smaling aan de Gereformeerde kerk geschonken voor de kansel van de Westerkerk.
2. De Donner-Basuyne Godts geblasen over Hollandt en Uyttert op den 1 Augustus 1674, zijnde Beedach 's avondts tusschen 7. en 8. uren....t'Amsterdam. Gedrukt voor de Liefhebbers, 1674.
3. Lof-Gedichten, op de Verwoestinge van Bozra. Stichtelijck en beweeghlijck op de konst der regelmaet gebracht, en schriftmatig uytgebreyt, door Johan van Vollenhoven. Behelsende het nederstorten van den Utrechtsen Dom-kerck. Utrecht z.j.

'ofte verhael van de ongemeene ende noyt diergelijcke stormwint hier te lande gesien, neffens de schade van de verschrickelijcke donder, geschiet den eerste augusti 1674 op een beededach.

Ge hebt in't voorgaende boeck gesien hoe dat men alsoeden sacht geschien twee wonders waerdich te onthouwen, maer dat hier nu vervolgen sal dat is noch wel het groots van al en vreeselijck om te aenschouwen.

Ick tel nu tseventich ses jaer, 'k heb in mijn tijt door stormen swaer van donder, blicksem, hagelbuyen, in prykel en in noot geweest, maer wat men daer af schryf of leest en heeft hierbij niet te beduyen.

't Gedenckt mijn hoe dat konstich werck de glazen in de Suyderkerck, daer door de gilden in gegeven door groote hagelsteen en swaer aen d'een sij van de kerck bijnaer naeu een en ruyt was heel gebleeve.

Amsterdam
Zuiderkerk

't Gedenckt mijn dat door stormen groot al op de korenbus het loot dat in de goote was geleege, was opgerolt met groote cracht; al hadder tien man aen gewracht, men hadt het soo net niet gekregen.

Korenbeurs

Noch gedenckt mijn een swaer tempeest dat diergelijck oock is geweest, dat was doen van de Westertoren dat sware kruys aen stucken brack en viel al door het kerckendack. Dan heb ick u noch hier te voore

Westertoren

in't blad hier voor gewesen aen hoe dat de Roopoorts toorensaen de vlucht nam door de wint gedreeve en dat dien felle wint het kruys van boven neer smet op ons huys; 't scheen dat het kosten sou ons leeve.

eigen huis

Veel harde winden nu en dan, die ick hier niet al noemen kan, die veel schoorstenen nederdruckte, de daecken brack en woey omveer, de gevels smet van boven neer en boomen uyt der aerden ruckte.

Hoe meenichten van scheepen mee in Tessel 't Vlie en hier voor stee zijn omgewaeyt en oock gesonken; 't getal dat is te overgroot van mensen die in sulken noot gesneeuvelt zijn ende verdronke.

Texel

Veel wonders heb ick oock gesien dat door natuer niet con geschien maer door de schrickelijcke donder, maer 't geen dat hier nu volgen sal dat is het wonderlijckst van al en speelden oock wat crachtichs onder.

Want al die groote stormen swaer die nacht en dagen naer malkaer dack en de schoorsteen deden strijcken, die zijn bij deese schade niet, in een cort half uur geschiet, in't minste deel niet te gelijcke.

Bellaus orkaen

ofte verhael van de ongemeene ende noyt diergelijcke storm wint hier te lande gesien neffens de schade van de verschrickelijcke donder geschiet den eerste augusti 1674 op een beededach

ge hebt int voor gaende boeck gesien hoe dat men als doen sacht geschien twee wonders waerdich te onthouwen, maer dat hier nu vervolgen sal dat is noch wel het groots van al en vreeselijck om te aen schouwen.

ick tel nu tseventich ses jaer
k heb in myn tijt door stormen swaer van donder blicksem hagel buyen in prykel en in noot geweest
maer wat men daer af schryf of leest en heeft hier by niet te beduyen

t gedenckt myn hoe dat konstich werck de glazen in de suyder kerck daer door de gilden in gegeven door groote hagelsteen en swaer aen d'een sy van de kerck by natu aen een en ruyt was heel gebleeve

t gedenckt myn dat door stormen groot al op de korenbus het loot dat in de goote was geleege was opgerolt met groote cracht al hadder tien man aen gewracht men hadt het soo net niet gekregen

In augustus den eersten dach doe men dees dondervlaeg eerst sacht die quaem ons eerst van uut het suyen van Brussel, Mechelen daervandaen, maer, 't geen ick van daer heb verstaen, dat heeft soo veel niet te beduyen.

Brussel
Mechelen

t'Hantwerpen heeft oock dit tempeest, maer niet soo groot als hier, geweest des avons tussen ses en seven, maer 't wasser mee al slecht gestelt; die groote brugge over 't Schelt is door die wint mee weghgedreven.

Antwerpen

Scheldebrug

Daer was al mee veel schae geschiet, maer hierbij te gelijcken niet, gelijk de brieven dat vermelden, schrijven van schorsteen en van dack, van groot gewoel en ongemack oock aen de scheepen op de Schelde.

Schelde

Te ouden bos en rosendaell
alt plattelant daer prinsft pael
dien swarcken donder heben passerde
moolens en boomen om gewaelt
gebrooken en als af gedraeyt
veel huysen oock ontramponeerde

Te turnthout en daer ontrent
bleef naeu een molen overent,
veel huysen lagen plat ter aerde
ik heb de brieven van dat gewest
selver gesien dies loof ick best
dat sij de waerheyt oock verclaerde

Tot uttrecht was de schade groot
daer bleven oock veel mensen doot
van al de molens op de wallen
soo sy ons schrijven daervandaen
en sijnder maer twee blijven staen
de andre al te mael gevallen

De gevel vrant huys vander haer
is neergestort oock sijn voorwaer
veel huysen deerlijck geschonden
schoorsteen en daken afgewaeyt
maeckten de straten soo bekaeyt
dat men die naeu gebruyken konde

De domkerck een gesticht seer out
al met tiras seerhecht gebout
driehondert jaren hier te vooren
is door des donders groot gewelt
dat swaer verwelft terneer gevelt
van het coor af totaen de tooren

Te Turnhout en daerontrent
bleef naeu een molen overent,
veel huysen lagen plat ter aerde;
'k heb de brieven van dat gewest
selver gesien, dies loof ick best
dat sij de waerheyt oock verclaerde.

Tot Uutrecht was de schade groot,
daer bleven oock veel mensen doot;
van al de molens op de wallen,
soo sij ons schrijven daervandaen,
en sijnder maer twee blijven staen,
de andre altemael gevallen.

De gevel van't huys van der Haer
is neergestort, oock sijn voorwaer
veel huysen deerlijck geschonden,
schoorsteen en daken afgewaeyt
maeckten de straten soo bekaeyt
dat men die naeu gebruyken konde.

De Domkerck, een gesticht seer out,
al met tiras seerhecht gebout
driehondert jaren hier tevooren,
is door des donders groot gewelt
dat swaer verwelft terneer gevelt
van het coor af totaen de tooren.

Die sware brocken van de steen
die vielen door de sarken heen
en bleeven in de graven steeken;
de keldergraven schoon hoe vast,

Turnhout

Utrecht

Haerzuilens

Domkerk

Dit swart broeckten van de steen
die vielen door de sarken heen
en bleeven in de graven steeken
de keldergraven schoon hoe vast
conden niet keeren desen last
maer mosten doot gewelt oock breeken

De dooden worden oock een deel
gebrooken en verplettert heel
noyt hadt yemant daer af gedachten
waer sal een mens dan sijn bewaert
als men so diep noch onder d'aert
al sulke rampen can verwachten

De pijlaers seer dick ende swaer
die men met dri man by malkaer
noch nauwelijcks omvamen konde
die sijn vermorselt en verdraeyt
en andre weer als afgemaeyt
ses of acht voet boven de gronde

Alsulke zuylen suylen ses of acht
dat een allben oet hadt de macht
om so een hiel geboen te dragen
dit worden daer soo metter vlucht
dat nooyt geen mens voor was beducht
gebruykt en al te neer geslagen

En swaer pijlaer een vastt schoor
dat op rusten hiet allest roer
was oet twee vaden gescheut geklonen
en onder het vast dat sij stont
ontrent ses voeten vrant de gront
al miedde als een duym verschoonen

conden niet keeren desen last,
maer mosten door't gewelt oock breeken.

Tot Santvliet vier mijl daervandaen
daer ginck het vreselijker aen,
daer alles voor die wint most buygen,
gelijck een molhoop lach die stadt,
kerrck en huysen, alles plat
glijck de brieven daer van tuygen.

Zandvliet

Te Oudenbos en Rosendael
al't plattelant, daer prinsepael
dien swaren donder heen passerde,
moolens en boomen omgewaeyt,
gebrooken en als afgedraeyt,
veel huysen oock ontramponeerde.

Oudenbosch
Rosendaal

De dooden worden oock een deel
gebrooken en verplettert heel,
noyt hadt yemant daer af gedachten;
waer sal een mens dan sijn bewaert,
als men so diep noch onder d'aert
al sulke rampen can verwachten.

De pijlaers seer dick ende swaer,
die men met dri man bij malkaer
noch nauwelijcks omvamen konde,
die sijn vermorselt en verdraeyt
en andre weer als afgemaeyt
ses of acht voet boven de gronde.

Alsulke zuylen suylen ses of acht,

daer een alleen wel hadt de macht
om so een heel gebou te dragen,
die worden daer soo metter vlucht
daer nooyt geen mens voor was beducht,
gebruijst en terneer geslagen.

Een swaer pijlaer, een vaste schoor,
daer op rusten het heele koor,
was wel twee vaem geschuert, gekloven
en onder, hoe vast dat hij stont,
ontrent ses voeten van de gront
al meerder als een duym verschooven.

Sint-Jakobstooren vil door't dack Jacobikerk
die oock veel serken stucken brack,
de dooden in't graf quam verdrucken;
de swaren klokken van metael
die sijn op twee naer altemaal
door deesen val gebrooken stucken.

*De Buierkerck deelden oock niet mis
die mee geheel onbruyckbaer is
men heeft noeyt diergelijck geweten
doordien het dack een groot partij
en oock de muren ten weersij
sijn overhoop daerin gesmeeten
De Duytse-Huyskerck t' meerendeel
is ingestort en voort gebleef
vervult met den gevallen tooren
is soo beset met puyn en steen
dat men ten diensten van 't gemeen
die niet gebruyken kan als vooren*

De Buierkerck deelden oock niet mis Buurkerk
die mee geheel onbruyckbaer is,
men heeft noeyt diergelijck geweten,
doordien het dack een groot partij
en oock de muren ten weersij
sijn overhoop daerin gesmeeten.

De Duytse-Huyskerck, 't meerendeel Duytse Huis
is ingestort en voort geheel
vervult met den gevallen tooren,
is soo beset met puyn en steen
dat men ten diensten van 't gemeen
die niet gebruyken kan als vooren.

Twee toorens van Sint-Jakobskerck, Pieterskerk
een out gesticht, een deftich werck,
sijn beyde op het dack gevallen,
't dack ingestort al met geweld,
waerdoor die kerck nu is gestelt
soo desolaet als een van allen.

Sinter-Claeskerck bleef niet vrij; Nicolaaskerk
stonden twee toorens sij an sij,
daeraf den een is neergesmeeten
als oock den tooren van Angniet,
maer wat schae daerdoor is geschiet
heb ick tot noch toe niet geweten:

De brouwerij al van De Booch brouwerij De Boog
raeckten bijnaest 't onderst omhoogh,
de groote kaetsbaen neergeslagen, Kaatsbaan
daer bleef naeulijcks een huys bevrijt
of raeckten dack of schoorsteen quijt
die seer dick op de straten lagen.

De boomen worden neergedrukt, Maliebaan
verscheyden uut de gront geruckt wallen
hoe vast gewortelt dat se stonden,
palmagiebaen en op de wal

en door de stadt een groot getal
geschuert, gebrooken en geschonden.

De faem die ginck vast overal
van dese wonderlijcke val.
Het maecten veel menschen genegen
die quamen om dit wonderstuck
te sien van dit groot ongeluck
naer Uutrecht van verschaeyde weegen.

Buyten de Wittevrouwepoort buiten Wittevrouwen
daer sijn veel menschen oock versmoort
die in een herberg haer begaven
om schuylen voor dit onweer groot;
het huys viel neer, veel bleeven doot
en onder puyn en steen begraven.

Den schrijver die schrijft noch voorwaer,
dat van vieren een wandelaer
was uyt het midden weggenomen;
de drie die quamen weer in 't stadt,
maer van de vierde seyt men dat
hey noech niet weder was gecomen.

Verhaelt daerbij dan noch een feyt,
maer voecht daerbij dat is men seyt,
hoe dat de menschen met een wagen
sijn opgenomen in 't geheel;
de paerden met toom en gareel
quamen in stee de tijding dragen.

De dorpen rontom buyten stee
die deelden oock van 't onheyl mee.
Veel toorens raecten daer al gaende
van Houten, Bunnick en noch meer, Houten, Bunnick
van Jutfaes vil van boven neer, Jutfaes
van IJsselsteyn bleef oock niet staende. IJsselstein

Van Lemmers heb ick dit verstaen,
dat Broeckhuysen quam rijden aen
die 't onweer oock niet cost ontvlieden,
maer smet de wagen los omveer
de menschen op het aertrijck neer.
't Was ontrent Seyst dat dit geschiede. Zeist

Ick vraegde Broeckhuysen daerna
of 't so geschiet was. Hij say ja,
sij met haer dryen quamen rijden
met wagen, paerden algelijck
van de wech af teegen den dijk
gesmeeten waren heel tersijden.

De wagen vloogh aen stucken heen,
sij bleeven oock niet lang bijeen,
maer door dien fellen buy gedreven,
den eenen hier den ander daer
wel twintich roeden van malkaer,
sij dachten daer te laten 't leeven.

Want vielen sulke steenen groot
en sij geheel van dack ontbloot
en konde niwers onder schuylen
en door de hagelsteenen swaer
soo was hun lichaem hier en daer
oock hooft en handen vol van buylen.

Noch heeft mijn Broeckhuysen vertelt,
dat daerontrent was een groot velt
dat men nau oversien en konde,
dat stont eerst schoon vol van bockweyt,
dat lach nu heel als afgemaeyt
en neergeslagen tot den gronde.

En noch een klucht dat was heel mooy,

een huysman op 't lant sijn hooy
dat daer op hoopen was gedragen,
wiert opgenomen eer hij 't dacht,
geworpen in een droogen gracht
soo lang als duerden deese vlagen,

terwijl de wint het hooy ter vlucht
als pluymen dreef tot in de lucht.
Doen d'huysman weer quam tot bedaren
die was bedwelmt in sijn verstant,
hij kende niet sijn aeygen lant
omdatter geen hooyhoopen waren.

Hij dacht, dit schijnt hier wel een spook,
ben ick in slaep of droom ick oock,
't en is hier niet als vantevooren,
'k en sie hier geen hooy op het lant,
daer staen geen boomen op de kant
en ginder mis ick oock een tooren.

Want in de Veluw daerontrent
bleef naeu een toren overent,
veel huysen sijn terneer gedreeven.
t'Hilversom een weever wou
noch sitten gaen op sijn getou
om soo een uurtien noch te weeven.

Veluwe

Hilversum

Het onweer quam schielijck aen,
'k heb't van mijn botterboer verstaen
wiens lant was daer ontrent geleegen,
dat 't huys hem woey los over 't hooft,
bleef op 't getou van dack berooft
daer sitten in dien harden reegen.

De post die na dit onweer doe
van Aernhem quam na Uuttrecht toe,
die hadde dit noch gaen verklaren,
dat 't onweer veel scha had gedaen
en maer één toren hadt sien staen
van al die dorpen die daer waren.

Te Wesop daer gebuerde dit,
dat door de schoorsteen van een smit
een keysselsteen quam nederdalen
tot in de kamer op de vloer
en maeckten daer een groot rumoer,
soo mijn de putter ginck verhalen.

Weesp

De smit die daer recht onder sadt
die dacht wel wat geluyt is dat,
hij schrickte voor dat vreemt gerommel,
hij metter haest na boven toe,
vont daer een heete steen, maer hoe
die daer quam, dacht hij, weet den drommel.

De schoorsteen naeu, de steen was groot,
soodat die oock ternauwernoot
tusschen de muren con passeren,
maer hadt ten weedersij geraeckt
en streepen in de muer gemaect
dat meenich mens quam visenteeren.

Lach op de schoorsteen dan geen steen,
wort hem gevraecht, de smit seyt neen,
geen steen en lach daerop in lange,
maer 't sij dan waer hij comt vandaen,
'k sal hem in ijsere banden slaen
en voor 't huys aan de gevel hangen.

Van diergelijck geen schrift men vint
tot Ouwerkerck; daer heeft de wint
de tooren oock gaen nedervellen.
d'Heer Meijer daer wonachtich is
verhaelden een geschidenis

Ouderkerk

wel waerdich om hier bij te stellen.

Een huysman met twee soonen, t'saem
in 't lant was met een boerepraem,
sijn uyt het water opgenoomen
met praem en al hier wel op let
over twee kampen lant geset,
een soon die isser afgekoomen.

De andre of die overboort
en soo in 't water sijn versmoort,
of door den slach waren geschonden,
daeraf soo wist hij geen bescheyt,
alleen soo heeft hij dit geseyt,
hij hadt niet nader ondervonden.

Ick gae hier noch al veel voorbij
van schade, die aen alle zij
geschiet sijn, die ick al laet blijven,
aen huysen, boomen, tuyn en hof.
Ick sou wel vinden soo veel stof
een boeck papier heel te beschrijven.

De Diemermeer kreech oock sijn deel,
daer was de schade oock te veel
voor yder die dat most betaelen.
Soo stel ick hier allenich maer
't huys van Karel van Kuffelaer
soo hij mijn sellef ginck verhalen.

Diemermeer

Karel van Kuffelaer

Sijn hofstee, onlangs weer herstelt,
de glazen stucken en in 't velt
lagen de pannen en de vorsten;
voort in de schuer, een wonderding,
daer waren uut de soldering
dry plancken t'seffens uytgeborsten

en maeckte soo een gadt in 't dack
soo groot gelijk een wolle sack,
nam sperren riet en latten meede
en vlooch soo wederom daerduer;
nu denckt eens, yder heeft sijn kuer,
of dit de wint of donder deede.

Noch was hij hiermee niet al vrij,
want eer het onweer was so bij
soo reedt hij naer stee met sijn wagen,
maer eer hij noch quam aen de stadt
soo heeft de donder hem te radt
de wagen heel stuckengeslagen.

De menschen vielen in een plas
daer bij geval juyst water was
en mosten daer soo blijven leggen.
De schrick en vreese was heel groot,
't geluck noch grooter in dees noot;
niemant wist van questuer te seggen,

maer bleeven al gesont van leen.
De paerden liepen naer 't stadt heen.
'k Meen als ghij dat gaet overweegen
dat ghij dan vatten sult veeleer
dat andre huysen in de Meer
oock dapper schae hebben gekreegen.

de Meer

Rotmans tuyn, die aen d'Amstel leyt,
is loot van 't dackvenster gewaeyt,
een stuck meer als driehondert ponden.
De spijkers ruckten 't hooft door 't loot,
is in het velt over de sloot
vijfhondert voet van daer gevonden.

Amstel

Rotman's tuyn

Aen d'Overtoom en daerontrent
sijn oock al veel huysen geschent.

Overtoom

De tuynen aen die wech geleegen,
hebben aen vruchten en gewas
aen schoorsteen, dacken en aen glas
seer dapper veel schade gekreegen.

Veel menschen hadden groot verlies,
maer in de tuyn van Aux Brebies
daer geschieden oock vreemde saeken.
De schoorsteen van de kookken brack
en woey volkoomen over 't dack
sonder de pannen eens te raecken.

Hij woey gelijk een pluym daer heen.
Men sach op 't dack noch puyn noch steen
glijck of hij over was gevloogen.
Sijn buermans muier, dick ende groot,
die woey soo los over de sloot
glijck meenich doe sach voor zijn oogen.

Mattijs Verhagen was niet vrij,
quam met een vroumens aen zijn sij
naer huys toe rijden met zijn wagen
die van de wech af met geweld,
soo Aux Brebies mijn heeft vertelt,
in 't water worden neergeslagen

Tuin van
"Aux Brébis"

met waegen, paerden, al de rest.
Maer 't vil noch uut op al zijn best;
hoewel in groot perykel waren,
quamen daer noch behouden of
doe sij in Aux Brebiesen hof
noch raeckten om wat te bedaren.

Veel hielden 't voor den jonsten dach,
want men noeyt diergelijck en sach.
De mannen die te paerde saten
die woeyen om, met paert met al.
Schout Engelbrecht van soo een val
can van 't gevoel met recht wel praten.

De schuyten in dien smallen stroom
tussen de stadt en d'Overtoom
sijn oock niet ongeschent gebleeven.
Die sonder seylen woeyen om
en tuymelden noch om en t'om,
dat kosten oock al mensen 't leeven.

Een boerin had haer melck verkocht
die sij ontrent van Slooten brocht
en met haer schuyt weer thuyswaert spoeden,
die wort gedreeven aen de kant
met schuyt met al geset op 't lant.
't Bleeck dat haer Godt noch wou behoeden.

Sloten

d'Haerlemse vaert en daerontrent
sijn oock al veel huysen geschent.
Veel menschen raeckten oock in 't lijden.
Van twee vrinden stel ick de naem
die yder met een kar tesaem
met haer geselschap quamen rijden.

Haerlemse Vaart

Den een raeckten zijn kar ontstelt
recht eer de wint quam met geweld.
Van Neck reedt met de vroulien heenen,
wort schielijck van zijn hoet berooft,
creeg groote buylen op het hoofd
al door de sware hagelsteenen.

Tot hun geluck een huys niet veer,
't hadt anders noch gehapert meer,
daer sij hun berchden voor de winden.
Draven verliet kar en paert,
raeckten wel drimael in de vaert
eer hij 't geselschap conde vinden.

Wagen en paerden hielt geen stant
maer raeckten in de vaert van 't lant.
Verschaeyde die in 't water raeckten
en aen de kant hun hielden vast
en lagen daer in sulken last,
toddad de felle wint wat staecte.

Een steeman deed mijn dit verhael
van 't geen gebuert is. Den fiscaal
die quam van Haerlem harwaers rijden
die voey tot tweemaal met zijn paert
van de wech af tot in de vaert.
Hij kost hem daer af niet vermijden.

D'schae was onwardeerelijck.
Tweëntwintich saechmoolens glijck
ses korenmoolens op stadtswallen,
behalven die aen roe en heck
of aen de kap of aen het deck
beschadicht waren, zijn gevallen.

Amsterdam
zaagmolens
korenmolens

Integendeel een huysien, staet
als men de Leydse poort uytgaet
soo naer de Weetering toegaende,
staet alleen aen de cingelkant,
men sou 't breecken met de hant,
is onbeschadicht blijven staende.

Leidse poort

Dat groote heck seer vast geschoort
tot slot van de Haerlemmer poort,
is met geweld oock neergeslagen.
't Kruijs op de poort aen stucken brack
van d'heylge stee kreeg oock een krack
veel groter als het kon verdragen,

Haerlemmer poort

heilige stee

want met het naeste ongeweer
kquam oock dat kruys van booven neer.
't Bagijnhofskruys is oock geweken,
't kruys op de Westertooren hooch
dien fellen wint oock neederbooch;
't ijser was taey, 't en wou niet breeken.

Begijnhof
Westertoren

Dees wint quam hier soo metter vlucht
gelijck een blicksem uyt de lucht
's avons wat voor de klokke acht uren,
met sulck een gruwelijck tempeest,
geen huys waer ongeschent geweest,
hadt het maer een uur blijven dueren.

In een quartier, een korten tijt
was meenich huys zijn schoorsteen quijs
en andre die noch bleeven staende,
al scheen hun dat soo wel geluckt,
daer zijn de kappen afgeruckt
en maeckten soo de daecken gaende.

Dat soo een huys licht wort gerooft
van pannen, can wel zijn geloofd,
door felle wint, dat is geen wonder,
maer dat het loot een swaren last
wel gesoldeert, gespijckert vast
wort afgeruckt, daer speelt wat onder.

Een lootgieter vertelde mij,
dat van 't huys der dyacony
was af meer als tweeduysent ponden,
maer was gevallen t'haerder baet
soo op de plaes als op de straet,
daer sij het hebben weergevonden.

Het huis der Diaconie

Maer op de Buers daer ging 't te grof,
woey wel vierduysent ponden of,
't waren sevenentwintich stucken;
in een kaeswinkel daerontrent

Beurs

was een stuck in 't cosijn belent,
men kon 't niet netter daerin drucken.

Een groot gedeelt viel op de straet,
oock veel in 't water, dat was quaet,
dat kon men so licht niet weer krijgen,
maer datter noch gebuerde meer
aen 't huys van Trip, een borgerheer,
dat moet ick hier oock niet veswijgen.

huis van de
heer Trip

Op dat huys was een plat, seer groot,
wel vast gedeckt met wichtich loot.
Dat loot dat soo vast was geleege,
eenige duysent ponden swaer,
was opgerolt al in malkaer.
Geen menschen hadden 't soo gekregen.

Veel gevels daer het schoon ciraet
van boven neerlach op de straet
van schoone potten en kanteelen.
Mijn kosijn Koog deed een verhael
daer Leyen uythangt op de Wael,
dat wonder moet ick u meedeelen.

De leeu op 't huys, stont wondervast
met twee ankers, is door de last
der fellen wint omveer gesmeen.
Een out plat boven op het dack,
half vergaen, wat out en swack,
daer heeft men van geen scha gewete.

De huysen waren soo ontbloot,
't gebreck van pannen was soo groot
dat nooyt gesien was van ons leeven.
Twee stuyvers stuck, dat con noch gaen,
maer worden oock, soo 'k heb verstaen,
vijf, ses stuyvers voor't stuck gegeven.

Seylen en matten was goet deck,
de metsers waren groot gebreck,
men kost geen timmerlien bekoomen.
't was bet als twee maenden daarnaer
eer alles weder raecten klaer,
dat heb ick selver best vernoomen.

Dit was wel voor schoorsteen en dack,
maer glas en glaesmakers gebrack
ons noch veel meer, want daer de winden
dien swaren hagel teegendreef,
niet een glas in 't geheel en bleef,
lantaren, daecken heel veslinden.

'k Gae kerken, huysen al verbij;
't Stadhuys alleen aen de zuytsij
eer men dat weer met glas vervulden;
een glasmaker, die seyt mijn dat
dat hij die schae wel hadt geschadt
al meerder als tweeduysent gulden.

Stadhuys

Want vielen sulke steenen swaer
als kivistayeren bijnaer
di door de glasen quamen slingeren.
Men vont doen steenen in het velt,
verschaeiden hebben 't mijn vertelt,
soo groot als twee litten van vingeren.

Den regen was oock overgroot;
glijck of het haest met emmers goot,
soo quam het langs de straten stroomen.
Schipper Loos meende met een wip
noch wel te raacken in zijn schip
doen hij de buy so sach aenkoomen.

Schipper Loos

Hij quam soo veer dat hij noch pas

op de Buyckslooter steyger was, Buiksloter steiger
daer wort hij schilijck soo ben(e)pen,
dat hij ten eersten viel omveer,
hadt noch gewaeyt van booven neer,
had hij niet an de kant gegrepen.

Veel boomen, heb ick voor geseyt,
aen stucken of omveer gewaeyt
en meenichten oock neergeboogen,
die weer gerecht sijn met gewelt,
met stutten schooren recht gestelt,
opdat die weer vastgroeyen moogen.

Een sware boom los uut de gront,
die op de Nieuwe Marreckt stont,
dicker dan men omvamen konden,
is niet alleen geplost terneer,
maer honderttachtich voeten veer
al van sijn aeygen plaes gevonden.

Nieuwe Markt

Mijn susters plaesduer, die doen pas
geslooten en gegrendelt was,
stont op de plaes heel sonder schaedn
naerdad het onweer was gestaect,
maer hoe dat hij daer was geraeckt,
was niemant die dat konde raden.

Tot Josep Duijs is mijn vertelt
een vles met rooseeck was gestelt
om door de son te disteleeren,
wel twintich voeten hoogh of bet
was neder op de plaets geset,
sonder de vles in 't minst te deeren.

De weuw Blaeupot bij 't Prinsenhof
quam oock daer sonder scha niet of,
die sou beginnen wat te eeten
en onder een lantaren sat,
een plaets daer men gemeenelijck at,
worden de glasen ingesmeeten.

Prinsenhof

Een koeck daer op tafel stont,
de korst was weg, men die niet vont.
Het scheen of 't daer begon te spookn,
de steenen borden al omveer,
een bierglas oock van boven neer,
niet één en was eraf gebrooken.

Een vlesien oock watter dat stont
al in een schootel, uyt de mont
van Jasper Lemmers dit geschreven,
op tafel binnen in een huys,
de schootel die lach heel in gruyts
en 't vlesien dat was heel gebleeven.

d'Heer Mollo die was met sijn bruyt
gereede met sijn cheese uut,
daer was geen vrees voor harde winden,
die hij weer 's avons thuyswaert bracht
en quam tot op de Heeregracht
recht voor de duer van sijn beminde.

Herengracht

Terwijl de kar noch stont voor 't huys,
soo quam de wint met fel gedruys
en donder die seer schricklijck bulde
en smee twee boomen cort omveer,
d'een voor en d'ander achter neer
dat soo de heele straet vervulde.

Daer stont de wagen met het paert,
't en con noch voor-, noch achterwaert
maer was beslooten met twee boomen.
Men most een vlotschuyt brengen aen,
daer men de wagen op de gaen

want con anders vandaer niet koomen.

Het was ellendich overal Schade aan schepen
van al dat overgroot getal
der scheepen voor 't stee aen de paele
Hun touwen braecken door de kracht
soo wasser maer ses ofte acht
of raeckten driftich altemaele.

Anker noch tou quam niet te stae,
den een deed d'ander groote schae.
Daer ginker vijf of ses te gronde;
een boeyer, rijklijck gelaen,
men meende dat hij was vergaen,
is in de Goutsee weergevonden. Gouwzee

Noch heb ick naderhant verstaen,
mijn sechsmen is Rosier de Haen,
hoe dat de scheepen die daer lagen,
soo voor zijn duer en langs die kant
naer Vrankrijck en naer Engelant,
die waren oock niet vrij van schaede. Schepen op
Frankrijk en
Engeland

Dien fellen wint, soo onverwacht,
brack al hun touwen door zijn kracht
en maeckten soo de scheepen gaende,
maer 't scheen een wonderlijck geval,
drie leege vaeten op de wal
die bleeven onbeweechlijck staende.

Noch wonderlijcker was het dat tussen Beemster
een vroumens worden opgevat en Kwadijk
los van de wech omhooggedreven,
De wint die voert haer met geweld
over de sloot tot op het velt,
is in een boom hangen gebleeven.

Wie hoorden oyt van diergelijck.
Tusschen de Beemster en Quadijk
is dit geschiet, soo mijn verhaelde
d'heer Colve, dien ick daer voor hou
dat hij niet licht iets seggen sou
dat eenichsins de waerheyt faelde.

Die noch meer wonder weeten wil, buiten
een meelmoolen is van de spil Weteringspoort
los opgetilt, voorwaer groot wonder,
wort omgekeert en soo heel net
weer op de werf neergeset,
stont wel perfeckt het bovenst onder.

'k Heb het van Pieter Koog gehoord,
't was buyten de Weteringspoort,
de eerste moolen aldaer staende,
daer hij het selver hadt gesien
en neffens hem wel duysen lien
al om dat wonder darwaers gaende.

't Was wonder hier soo dichtbij,
dat Haerlem bleef daer af vrij Haarlem
met al de boomen en de tuynen.
Tot Alleckmaer en daerontrent Alkmaar
was oock noch boom noch huys geschent Huisduinen
en dat soo vorder naer Huysduyne. bij den Helder

Sardam dat kreech oock iet of wat, Zaandam
maer raeckten maer één moolen plat
en 't Oossaen daer soo bijgeleegen,
daer zijn de huysen meesten d'een
beschadicht of gevallen heel,
seer weynich die geen schade kreegen. Oostzaan

Te Buycksloot vind ick oock al stof, Buicksloot
want aen Tomas Tobyas hof

een speelschuyt lach om mee te varen,
wort met geweld oock losgeruckt,
't een ent in 't hoenderhock gedrukt,
soo hij mijn self quam verklaren.

Maer 't alderwonderlijckst van al,
dat ick nu hier verhaelen sal,
dat mijn Van Ommeren vertelde,
daer af wees hij de plaets oock aen.
't Was tussen 't Hallef en Oossaen, tussen Halfweg
dat hij oock in geen twijfel stelde, en Oostzaan

hoe dat een vrou lach in de kraem
van twee kinderen, die tesaem
vanuyt de wieg zijn opgenomen
het vier eerst uyt de kolck geruckt,
de kinders daer weer ingedrukt,
sijn noch gesont daer of gekoomen.

Noch heeft dien docktoor dat vertelt,
dat bij Ulpendam in het velt Ilpendam
twee huyslien quaemen aengevaren
dien 't onweer oock heeft aengerant
en baeyde uut de schuyt op 't lant
onbeschadicht gesmeeten waren.

De schuyt die vlooch, soo het wel scheen,
over verschaeyde ackers heen,
daer hem de donder seer most drucken,
want doen het onweer was gedaen,
dat men weer naer de schuyt sou gaen,
doen vont men hem in duysent stucken.

Te Ulpendam een boerepraem
lach in de gront heel onbequaem
en hadder wel een jaer geleegen,
verschaeyden hebben 't mijn vertelt,
wort op het drooge lant gestelt,
dat diende hier oock niet versweegen.

Ons buerman Vries heeft oock verstaen Oostzaan
van Olfert Dircksen van Oossaen,
dat daer een schuytien lach gebonden
al met zijn seyltie toegedeckt.
De schuyt was wech, is so perfeckt Westzaan
al tot Wessanen weergevonden.

Den procureur van Sterrevelt
heeft mijn oock diergelijck vertelt
datter een schuyt is opgenomen
met twee kinderen tot Buycksloot, Buicksloot
die worden bay gevonden doot
tot Purmerent is 't weer become. Purmerend

Een kruytmolen bij Monnikendam, Monnikendam
die Mewels en De Schot toequam
so mijn d'heer Kroock heeft gaen verhaelen,
drie steenen lagen in de gront,
ses loopers gingen daer in 't ront
glijck men op die wijs 't kruyt moet malen.

Die ses loopers, die steenen swaer,
sijn opgenomen met malkaer,
nooyt hoorde imant sulke daden,
stijlen en spillen, alles net
neffens de leggers neergeset,
sonder de steenen te beschaden.

Noch meerder wonder hierbij komt,
die swaere spillen omgecromt,
die bleeven in de steenen steken,
die most men langhsaem vijlen of
want men kon sulke ijsers grof
toch met geweld daer niet uutbreken.

Te Quaedijck ginck het oock hart aen.
Daer bleeven naeu dry huysen staen
volkoomen daer niet aen en schorten.
't Getal was wel tweehondert groot
van dack en wanden heel ontbloot,
verschaeyden die gans nederstorten.

Kwadijk

Te Beets, Oosthuijsen, aan die kant
en over 't heele waterlant
alwaer die wint sijn rolle speelde,
waren de huysen meest onstelt,
beschadicht of plat neergevelt,
seer weynich, die niet mee en deelde.

Beets
het Waterland

Oock in de stadt van Purmerent
sijn oock al veel huysen geschent.
De tooren viel oock neer ter aerden.
De Beemster die kreech oock sijn deel,
daer was de schade oock seer veel
aen huysen, boomen en bogaerden.

Purmerend

Beemster

Geheele regels boomen swaer,
geschuert, geclooft, al van malkaer
gebroocken en als afgewrongen
of oock ontwortelt uyt de gront
soodat het daer so deerlijck stont.
Menkan't uytspreeken met geen tongen.

Op Wieringe was 't so gestelt,
een vrou heeft hier dat self vertelt,
haer solder wel geploecht, gedreeven,
daer is dit wonder oock gebuert:
een planck ten halven uytgeschuert
en was die planck noch heel gebleeven.

Wieringen

De grootste kerck daer in dat lant
die plotste neer met dack en want,
de tooren most daer oock voor strijken.
De sarken van de graven af,
de dooden bijkans bloot in 't graf,
waer hoort men oyt van diergelijcken.

De moolens door dit swaer onweer
beschadicht of heel plat terneer,
soodat se niet en konde malen,
waren gedwongen door den noot,
dat men het meel en oock het broot
met schuyten most van varre halen.

In 't Texsel was een groot ellent.
De meeste schae was aen 't Oostent,
daer veel scheepen aen ankers lagen,
die van haer ankers sijn gespilt
en doe het onweer was gestilt
men daer bijnaest geen scheepen sagen,

Texel

maer saten hier en daer omhoogh.
De felle wint dreef haer op droogh,
behalven die daer sijn gesonken.
Men mist er net vijf in 't getal,
die waren wech met goet met al
en al die mensen sijn verdronken.

De schae was ongemeeten groot
over de heele gantse vloot
van ankers, kabels en van touwen.
Veel masten glijck als afgedraeyt,
de seylen los daerheen gewaeyt,
geluckich die sijn schip mocht houwen.

Hoe 't nu op 't aeylant heeft gegaen,
daeraf en heb ick niet verstaen,
maer dit kan ick daer wel af gissen
daer 't alles is ontramponneert

Texel

al waer die buy is gepasseert,
dat het op Tessel niet con missen.

Dees felle wint ofwel orkaen
die is doen seewaert ingegaen.
Daer hoord ick van geen schae gewagen,
maer sijnder scheepen mee geplacht
of omgewaeyt, te gront geyacht,
die sullen 't ons niet komen klagen.

*In band met verzen van Gerrit Jansz. Kooch, schipper
en koopman (1597/98 - 1683). Papieren Museum Amstel-
kring, Partic. Arch. 520, nr. 120, bewaard bij de Ge-
meentelijke Archiefdienst van Amsterdam. (Zie Cat. nr.
94)

* SAFTLEVEN, VERSLAGGEVER VAN DE STORMRAMP

Biografie

Herman Hermansz. Saftleven, schilder, tekenaar en et-
ser en lid van een uitgebreide kunstenaarsfamilie,
werd in 1609 in Rotterdam geboren.
In 1632/33 verliet de jonge Herman zijn geboortestad
om zich als beginnend kunstenaar van ongeveer 23 jaar
in Utrecht te vestigen. Hij woont er in de Korte Jans-
straat en trouwt al op 15 mei 1633 in de Domkerk (!)
Het echtpaar vestigt zich in een huis "over St. Pie-
ters Kerckhoff" dat men mogelijk kan lokaliseren op de
plaats van het huidige Achter St. Pieter 13 of 15 (1).
In 1639 koopt hij het huis Achter St. Pieter 7, waar
hij tot zijn dood blijft wonen (2). Saftleven bezat
een tijd lang een "hof" met enige huisjes bij de eer-
ste steeg aan het begin van de Maliebaan (3), waar-
langs de fraaie tuinen van welgestelde Utrechtse bur-
gers lagen. Misschien mogen we hieruit afleiden dat
hij op den duur redelijk welvarend was.
Merkwaardig is het, dat hij pas in 1659 het Utrechtse
burgerrecht voor hemzelf en zijn beide zoons vraagt,
hoewel hij toch al vanaf 1655 een aantal functies in
het gildewezen bekleedde. Zo was hij enige malen over-
man en deken van het Schilderscollege te Utrecht, sa-
men met collega's als Johan van Bijlert, Johan van
Lamsweerde, Willem de Heusch, Joost van Atteveld en
zijn leerling Jacob van Bommel, als ook Cornelis van
Poelenburg (4).
Hij maakt grote reizen langs de Rijn en Moezel (niet
naar Italië) en trekt ook door de Republiek. Een af-
spiegeling hiervan vindt men in zijn uitgebreide topo-
grafische oeuvre, dat een rijke bron heeft gevormd
voor motieven, die hij in zijn schilderijen verwerkte.
Kort na zijn vrouw overleed hij op 5 januari 1685 en
werd hij in de Buurkerk te Utrecht begraven (5). Ondanks
zijn aanzien en zijn tot het laatst toe volgehouden,
grote produktiviteit, schijnt hij zijn laatste levens-
jaren, om nog niet verklaarde redenen, in berooide
omstandigheden verkeerd te hebben. Na de dood van zijn
vrouw zag hij zich genoodzaakt zijn "hof" bij de Ma-
liebaan te verkopen, en na zijn eigen overlijden wor-
den ten behoeve van zijn crediteuren huis en boedel
bij gerechtelijk decreet geveild (6).
Het meest bekende deel van Saftlevens geschilderde
oeuvre wordt gevormd door de vele en zeer gedetail-
leerde rivierlandschappen van na 1650. Hij schildert
dan hoofdzakelijk een grote reeks op Rijn en Moezel
geïnspireerde bergachtige rivierdalen, vanuit een hoog
standpunt gezien.
"Hij was buiten zijn schilderen ook bij uitnemen-
theit vlijtig in naar 't leven te teekenen dat hij op een
vaardige dog vaste wijze met zwart krijt wist te
doen", schrijft Houbraken (7). Het is in verband met

het thema "ruïne-tekeningen van 1674" zinvol hier wat uitgebreider bij zijn tekeningen stil te staan. Het overgrote deel van zijn aanzienlijke tekeningen-productie bestaat uit vlotte zwartkrijt-tekeningen, schetsen en studies, meestal gewassen met inkt of sepia. Soms komen pen en bister voor. Herhaaldelijk heeft hij zijn tekeningen ook geaquarelleerd, hetzij volledig, hetzij door hier en daar een kleurtroets toe te voegen. Van veel voorstellingen schijnt een gekleurde en een ongekleurde versie te bestaan (8). Onderscheid moet worden gemaakt tussen de zelfstandige kunstwerken, waartoe bijvoorbeeld de serie ruïne-tekeningen in het Utrechtse Gemeentelijk Archief gerekend kan worden, en de voorbereidende tekeningen, schetsen en studies, die zeer vaak als motievenvoorraad hebben gediend, of die als directe voorbereiding voor schilderijen of prenten zijn ontstaan. Natuurlijk zijn de grenzen hier niet altijd duidelijk te trekken. Om onderwerpen zat Saftleven kennelijk niet verlegen. Hij werkte bijna steeds "naar de natuur", en bouwde zodoende uitgebreide reeksen studies van onder meer mensen en dieren, boerderijen en landschappen, schepen, scheepswerven en havens op. Zijn reizen langs de Rijn en diens zijrivieren inspireerden hem tot zijn vele berg- en rivierlandschappen. Een belangrijke plaats neemt ook zijn omvangrijk topografisch werk in, dat zich voornamelijk bepaalt tot de Rijnstreek tot en met Bazel en de stad Utrecht en omgeving. Dergelijke landschappen stoffeert hij graag met hoog opgaand geboomte, met mensen, dieren en wagens, huizen, ruïnes, kastelen, bruggen enz.

De zo ontstane voorraad motieven moet in veel van zijn schilderijen verwerkt zijn. Niemand minder dan Vondel bezong het werk van deze topograaf.

"Lust het iemand ZACHT TE LEVEN,
Lucht te scheppen naar zijn wil,
Die blijft t'huis, gerust en stil:

Hij kan stil den Rijn opstreven,
Van out Utrecht, en den Dom;"

Er zijn echter betrekkelijk weinig gezichten binnen de stad. Wel zijn er enkele mindere toegankelijke onderwerpen vastgelegd (de kloostergang van St. Pieter, de achterzijde van Drift 23 - 25, uitzichten vanaf de bovenverdieping van verschillende huizen), maar meer voor de hand liggende objecten, zoals de belangrijke gebouwen en straten zoekt men vaak tevergeefs. Meer gezichten zien we buiten de wallen, vaak betrekkelijk bescheiden onderwerpen maar aantrekkelijke tekeningen. Een reeks apart zijn de ruïne-tekeningen van huizen, die door de storm van 1674, zowel binnen als buiten de stad, verwoest waren. Goed vertegenwoordigd zijn ook de gezichten op, langs en vooral vanaf de wallen. Deze vormen met elkaar de documentatie van een complete rondwandeling over de stadswallen. Ze maken het overgrote deel van zijn Utrechtse tekeningen uit. Een overzicht van beide typen tekeningen, voorkomend in een aantal Nederlandse openbare verzamelingen, is als aanhangsel in de catalogus opgenomen.

De vraag is nog niet opgehelderd voor wie Saftleven deze uitgebreide tekeningenverzamelingen heeft gemaakt. Tenzij hij ze zelf in kunstboeken bewaarde om ze als motievencollectie te gebruiken.

Anders ligt dit bij zijn grote stadspanorama's, waarvan in de stedelijke archieven melding wordt gemaakt. Deze heeft hij misschien dan wel niet direct op verzoek van de stad gemaakt, maar hij zal toch wel min of meer bewust het stedelijk bestuur als afzetgebied voor ogen hebben gehad. In 1648 werd hem, blijkens de vroedschapsnotulen van 26 juni, 150 gulden toegekend voor de "Exemplaren van de Afteijckeninge deser Stadt, bij hem gedaen ende in Plaet uitgegeven". Dit moet slaan op het gezicht op de stad uit het N.O., in drie bladen, waarvan op dit moment alleen de gravure bekend is. In de notulen van 15 maart 1669 vinden we opnieuw

een betaling aan Saftleven: "Is Herman Saftleven Constschilder, die de stad van Utrecht sulcx die haer aen de westzijde vertoont, hadde getekent, in copier ge-etst, ende daarvan vijftich exemplaren alhier heeft gepresenteert, tot een erkenntnisse van deze sijne gedaene moeyte en costen toegevoecht eens tweehondert en vijftich guldens, boven de vereeringe van hondert silvere ducats hem bij haer Ed. Mo. (Staten van Utrecht) den 24e February laestleden desen aengaende geaccordeert" (9).

In 1669 vinden we voorts nog een rekest van Saftleven, gericht aan Burgemeesters en Vroedschap, over het verzoek om de stad de kosten te laten dragen van het drukken van een veranderde beschrijving onder zijn panorama (10). Deze grote panorama's zouden tezamen met een plattegrond en een reeks gezichten in de stad als een groot tableau op linnen geplakt worden. Saftlevens ruïne-tekeningen van Dom en Pieterskerk in het Gemeentelijk Archief te Utrecht

Kort nadat in de nacht van de 1ste op de 2de augustus 1674 de storm zijn verwoestingen had aangericht, is Herman Saftleven met zijn documentaire tekeningen van de gevolgen in stad en omgeving begonnen. De tekeningen van ruïnes buiten de stadspoorten zijn waarschijnlijk altemaal 1674 gedateerd. Blijkens de datering onder de afbeeldingen van Dom en Pieterskerk maakte hij in 1674 tien tekeningen in augustus en twee op 3 en 8 september. Vervolgens kwamen er in augustus en september 1675 vijf bij, plus twee tekeningen van de kelder onder de Domtoren. Tenslotte tekende hij op 28 juni 1677 nog het gezicht vanuit de Pieterskerk op de Dom.

In 1682, acht jaar na de stormramp, maakte hij een titelblad en een register van de serie van de twee kerken en verkocht deze aan de stad; maar uit de vroedschapsresolutie van 21 augustus 1682 blijkt:

"Weder voorgebracht sijnde d'Aftek(en)inge bij den constschilder Herman Saftleven gedaen van de ruïne vande Domskerck sulcx die in den jare 1674 door een orcaen is veroorsaect: heeft de Vroedschap naer omvraege de presentatie van dien geaccepteert, ende hem daer voor geaccordeert een somme van tweehondert ende vijftich gulden".

Sindsdien hebben de tekeningen steeds deel uitgemaakt van de stedelijke verzamelingen. Ze zijn gedurende de eerste twee eeuwen van hun bestaan in het stadhuis gehuisvest geweest.

In de 18de eeuw maakte Jan de Beijer van een aantal der gezichten (11) kopieën, die zich tegenwoordig in het Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage bevinden. In het begin van de jaren twintig van de 19de eeuw kreeg Christiaan Kramm, Utrechts stadsarchitect, toestemming de tekeningen voor enige tijd mee naar huis te nemen om ze te gebruiken bij reconstructie-tekeningen van de Dom in zijn glorietijd (12).

De op herbouw neerkomende grondige verbouwing van het Utrechtse stadhuis, in de jaren 1828-1830, heeft de serie overleefd.

Deze werd kort daarna door burgemeester Van Asch van Wijck opgenomen in het nieuwe "Stads Archief en Museum van Stads Oudheden", dat gehuisvest werd in vier kamers op de bovenverdieping van het nieuwe stadhuis. Zij konden daar "bezigtigd worden des woensdags van 12½ tot 2 ure, en voor vreemdelingen ook de andere dagen, uitgezonderd de zon- en feestdagen, des namiddags van 2 tot 3 ure, met een toegangsbiljet ter secretarie te bekomen". Uit een beschrijving van de ruïne-tekeningen door Wap in 1852 (13), blijkt dat zij in het inmiddels tot 7 kamers uitgebreide museum goed verzorgd werden: "Al deze teekeningen, vroeger in portefeuille zorgvuldig bewaard, zijn thans in eene der zalen van het stadhuis, in lijst achter glas, aan den muur ten toon gehangen, en vullen een zeer groot vak van dat

ruime vertrek. Tot beter bewaring der kleur, zijn ze allen te zamen door een groen, digt schuifgordijn tegen het sterke daglicht beveiligd". De tekeningen verhuisden in 1884, of in 1890, van het stadhuis naar de Drift, waar zij in de Topografische Atlas van het Gemeentelijk Archief werden opgenomen.

De functie van de tekeningenreeks

Met welke opzet heeft Saftleven de serieruïne-tekeningen van Dom en Pieterskerk gemaakt?

Het is begrijpelijk dat hij evenals zijn stadsgenoten onder de indruk zal zijn geweest van de orkaan en zijn gevolgen, en het is niet vreemd dat hij naar aanleiding van deze belevenissen aan het tekenen is gegaan. Dat hij dit echter zo uitvoerig heeft gedaan en van deze tekeningen zulke afgeronde kunstwerken maakte (dus niet alleen documentaire schetsen) roept de vraag op: heeft hij dit alleen gedaan om ze in zijn eigen kunstboeken op te nemen, of op eigen initiatief, maar dan met verkoop aan belangstellenden voor ogen, of misschien wel in opdracht of op verzoek? En wie waren in dit laatste geval de opdrachtgevers? Het kerkbestuur? Het nog bestaande Domkapittel, onder de indruk van de opeens zo zichtbaar vergane glorie? Of het stadsbestuur, dat zich het verlies van dit stedelijk pronkstuk zeer aantrok naar in de volgende jaren bleek? Of was de opdrachtgever een particuliere kunstverzamelaar?

Gaat men de begingeshiedenis van de tekeningen na dan lijken de eerste twee mogelijkheden en de laatstgenoemde het meest voor de hand te liggen.

Dat Saftleven verzamelingen van zijn eigen tekeningen had, mag worden aangenomen. Misschien maakte hij zelfs wel de meeste tekeningen en schetsen voor zichzelf en voor eigen gebruik, als bron van motieven, voor zijn schilderijen en prenten. Hij moet verschillende "kunstboeken" hebben gehad.

De tweede mogelijkheid, met de gedachte aan eventuele (losse) verkoop, is zeker ook niet uitgesloten. In deze richting zouden de uitvoerig repeterende onderschriften uit de tijd van ontstaan der tekeningen kunnen wijzen. Niet alleen is de aanhef steeds dezelfde, maar ook is de signatuur en datering zeer uitvoerig tot zelfs steeds zijn leeftijd toe. Zou hij dat voor eigen verzamelingen ook gedaan hebben?

Wat de derde mogelijkheid betreft: het is zeer waarschijnlijk dat Saftleven meermalen in opdracht tekeningen of tekeningengroepen maakte. Het feit dat er voor de ruïne-tekeningen geen nadere aanwijzingen zijn gevonden sluit deze mogelijkheid geenszins uit. Dat Saftleven de tekeningen acht jaar na de storm nog in eigen bezit had maakt openbare opdrachtgevers minder waarschijnlijk, maar zou misschien kunnen wijzen op een voortijdig vervallen particuliere opdracht.

Het meest aannemelijk is dat Saftleven de tekeningen op eigen initiatief maakte, met de gedachte ze misschien nog eens los te verkopen. Het idee om de tekeningen van Dom en Pieterskerk met elkaar als serie aan de stad te koop aan te bieden is waarschijnlijk van later datum. Hij heeft ze kennelijk in of vlak voor 1682 daartoe aangepast door aanvulling met titelblad, register en daarbij aansluitende nieuwe onderschriften onder de tekeningen. Aanleiding daartoe was mogelijk het feit dat zijn financiële situatie in zijn laatste levensjaren verre van rooskleurig schijnt te zijn geweest. De keuze van het moment kan ook beïnvloed zijn door het feit dat even tevoren de eindafrekening tussen stad en kapittel betreffende het herstel van de Dom (en de stedelijke hulp daarbij) had plaatsgehad.

Zijn deze tekeningen als serie bedoeld, en is deze serie in de huidige vorm compleet?

De doorlopende nummering maakt de indruk te dateren

uit de tijd van het register, dus waarschijnlijk van vlak voor de verkoop aan de stad in 1682. De oudste opschriften daarentegen lijken erop te wijzen dat de tekeningen aanvankelijk niet werden beschouwd als deel van een toekomstig geheel. Zij zijn echter wel als reeks ontstaan en wel in twee fasen: zomer 1674 en zomer 1675.

Op de vraag of de Utrechtse serie alle onderdelen van deze reeks omvat, is moeilijk een antwoord te geven. Uit de wat toevallige indeling van de serie (zestienmaal Domruïne, tweemaal Pieterskerk en twee gezichten in de Domtorenkelder die er nauwelijks mee samenhangen en bijpassen), gecombineerd met het feit dat dit zeker niet de enige interessante geruïneerde bouwwerken in Utrecht waren die zich leenden voor de reeks, kan men afleiden, dat er meer toe behoorden. Dat er van Saftleven een uitgebreide verzameling kleinere ruïne-tekeningen van boerderijen, schuren e.d. buiten de stadsmuren bekend is, doet óók wel de gedachte rijzen dat de twintig tekeningen nog soortgenoten gehad hebben of nog hadden moeten krijgen. Waar zijn bijvoorbeeld onderwerpen als het vernielde dak van de Buurkerk, de gesneuvelde spits van de Jacobikerk, de omgewaaid molens op de wallen en de geruïneerde huizen binnen de muren? Zijn deze nooit ontstaan door het wegvallen van de bovengenoemde hypothetische particuliere opdracht? Zijn zij misschien (reeds vroeg) verloren gegaan? Of bevinden zij zich nog ergens? En horen de twee Domtoren-keldertekeningen misschien eigenlijk in een andere samenhang thuis en zijn zij hier alleen als "merkwaardigheid" toegevoegd?

Intrigerend is in dit verband de opmerking van Josi dat de belangrijkste der Domruïne-tekeningen zich wel in het Utrechtse stadhuis bevinden (14). Waar waren er in zijn tijd dan nog meer?

Hoe heeft Saftleven zelf deze tekeningen opgevat, en wat zagen zijn tijdgenoten erin? Alleen als documentatie, zoals wij nu een dergelijke gebeurtenis in foto's zouden vastleggen? Of zocht men er diepere bedoelingen achter?

Het eerste ligt voor de hand bij de uitgebreide verzameling (meestal kleinere) tekeningen van ingestorte boerderijen en andere bebouwing vlak buiten de stad. Bij de serie van Dom en Pieterskerk ligt het misschien anders.

Dat de orkaan zelf al symbolisch geïnterpreteerd werd en als omen werd opgevat hebben we al gezien.

Met betrekking tot de tekeningenreeks kan worden gesteld dat achter de aanhef van de onderschriften ("... is door Godts onweer...omver gesmeten...") mogelijk ook een zinspeling in die richting schuilgaat. Maar verder zijn de onderschriften van meer documentaire aard, met de aanduidingen van de "omghedraaide pil-laar", de kogel in de Pieterskerk, het aantal treden van de toren en de maten van de romaanse zuilen en de opmerking over hun zeldzaamheid als monolithen.

Bouwhistorische waarde van de tekeningen

Saftleven blijkt een nauwkeurig observator. Maar op een andere wijze dan de als zodanig bekend staande Pieter Saenredam. Er zijn dingen die men van Saftleven niet moet verwachten. Bijvoorbeeld aandacht voor de logica en de constructie van de gotische versieringen. Van tracerwerk interesseert hem vooral het effect, en dat zal hij trachten weer te geven, maar hij neemt niet de tijd om het precies te bestuderen. Heel goed daarentegen kan hij overweg met profileringen. Dit betekent voor hem zeker geen gebrek aan aandacht voor details.

De tekeningen wekken de indruk vanuit een documentaire instelling te zijn gemaakt. Dit valt af te leiden uit allerlei details die men in de loop van de reeks on-

derling kan controleren, maar ook het kopiëren van inscripties, het toevoegen van maten en van opmerkingen (zoals over de monolithische zuilen van de Pieterskerk) (tekening nr. 20) en de plaatsen waar hij begroeiing aangeeft wijzen in die richting. Een ander punt is dat men in zijn tekeningen soms perspectivische merkwaardigheden tegenkomt, die echter meestal niet de bedoeling onduidelijk maken of de totaalindruk schaden. De ruimte-indruk lijkt steeds zeer betrouwbaar, maar mogelijk zullen de verhoudingen daardoor soms niet helemaal kloppen (bv. tekeningen nr. 16 en nr. 19). Ook andere vergissingen komen wel eens voor, zoals de weggelaten zesde nis van de Dومتoren in tekening nr. 1, of het transeptdak en de zuidertoren van de Pieterskerk in tekening no. 19. Bewuste afwijkingen van de werkelijkheid komt men met uitzondering van het gezicht vanuit de Pieterskerk op het koor van de Dom, nr. 12 nauwelijks tegen. Duidelijk blijkt dat hij bijvoorbeeld de begroeiing niet willekeurig gebruikt als aankleding van de ruïne. Wel ziet men bij de stoffage dat hij de mensen herhaaldelijk naar verhouding te klein afbeeldt, waarmee hij de ruïne, misschien bewust, nog indrukwekkender maakt dan deze al is (bv. in de tekeningen nr. 5, 6, 8 en 17).

De tekeningen maken de indruk grotendeels direct naar de natuur getekend te zijn. Dit geeft de serie de waarde van een primaire bron.

De bouwhistorische waarde van de serie wordt uiteraard niet alleen door betrouwbaarheid bepaald, maar ook en vooral door de mate waarin zij als bron van gegevens van belang is.

Door hun uitvoerigheid en gedetailleerdheid nemen de tekeningen een belangrijke plaats in onder het weinig talrijke visuele bronnenmateriaal van het verdwenen schip van de Dom. Dit gedeelte van de kerk heeft slechts anderhalve eeuw bestaan, en is in die tijd weinig afgebeeld.

Aan Saftlevens serie, die enerzijds zeer uitvoerig is maar anderzijds net van na de ondergang dateert, gaan vooraf met betrekking tot het exterieur: een detail van een tekening van Pieter Saenredam (1636), een schilderij van Foltper van Allen uit 1655 (Cat. nr. 5), en een zeer waardevolle tekening en gravure van Steven van Lamsweerde uit 1660 (Cat. nrs. 23 en 24). Voor het interieur zijn dit twee belangrijke tekeningen van Pieter Saenredam uit 1636 (Cat. nrs. 28 en 29) en een schilderij door Hendrik van Vliet uit 1672 (Cat. nr. 7). Uit de tijd van vlak na de stormramp is naast Saftlevens werk alleen een schilderij van Jan van Kessel (Cat. nr. 6) bekend, terwijl ook van de latere afbeeldingen van de ruïne vooral die van Jan de Beijer (Cat. nr. 21) genoemd dienen te worden.

Van de reconstructies van het schip van de Dom of van de Dom in welstand, waaraan de tekeningen van Saftleven een wezenlijke bijdrage hebben geleverd, is de eerste die van Christiaan Kramm, o.m. Utrechts stadsarchitect en kunsthistoricus, in 1823. Hij gaat zeer zorgvuldig te werk, maakt opmetingen, en krijgt als speciale gunst de Saftleven-tekeningen zelfs een tijd mee naar huis (15).

Uitvoeriger worden zij echter pas later gebruikt, en wel door S. Muller Fzn. (16). Deze publiceert in 1905 "Het schip van de Dom te Utrecht" met een reeks reconstructietekeningen door De Hoogh, die voor een belangrijk deel op Saftleven berusten. Muller hecht grote waarde aan de serie, maar heeft ook de nodige kritiek op Saftleven "die de taal der Gothiek niet verstond", en wiens tekeningen "gebrekkelig zijn en niet te vergelijken met de voortreffelijke tekeningen van Pieter Saenredam van de Oosteliker delen". Bovendien heeft hij volgens hem "jammerlijk met de hoogten geknoeid".

Bij nadere beschouwing echter heeft Muller niet helemaal gelijk: de wijze waarop hij Saftleven met Saenredam vergelijkt is misschien niet helemaal eerlijk, terwijl bovendien zijn kritiek ten dele berust op fouten die hij zelf maakt in zijn reconstructie, in afwijking van Saftlevens tekeningen.

Ook in de afgelopen decennia hebben zij nuttige diensten bewezen, en wel speciaal voor de grondige bestudering en reconstructies van de Dom in zijn verschillende stadia door architect Th. Haakma Wagenaar (Cat. nrs. 105 en 107).

Naast het grote belang van deze tekeningen serie als documentaire bron voor het schip van de Dom is zijn rol in de langere reeks afbeeldingen van de verschillende stadia van de Dومتoren bescheidener. Hier geldt het vooral de vorm der balustrades en traceringen in 1675 (nr. 11) (17).

Anders ligt dit bij de Pieterskerk, waar tekening nr. 19 de enige duidelijke afbeelding van de beide romaantorens is. Wat betreft het interieur van het westelijk deel der kerk en de muurschildering boven de vieringboog staan de nummers 19 en 20 naast twee tekeningen van Saenredam.

Tenslotte leveren de Saftleventekeningen nrs. 6, 7, 8, 9, 13, 14 en 15 van de Domkerkruiene samen met een tekening van Jan de Beijer (Cat. nr. 17) belangrijke gegevens omtrent uiterlijk en structuur van de claustrale bebouwing aan de noordzijde van het Domplein. Om vergissingen van een rond 1900 aan de hand van Saftlevens tekeningen gemaakte reconstructie van deze pleinwand recht te zetten is aan dit verhaal een (voorlopige) nieuwe reconstructie toegevoegd.

Ruïne-tekeningen van Saftleven

Zoals reeds vermeld, neemt deze ruïneserie in het Utrechtse topografische tekenwerk van Herman Saftleven een speciale plaats in. Niet alleen zijn de bladen groter van formaat en uitvoeriger dan bij hem gebruikelijk is (de panorama's buiten beschouwing gelaten), maar ook valt het op dat slechts weinig van zijn tekeningen op "belangrijke gebouwen" betrekking hebben. Meestal valt zijn keuze op meer bescheiden onderwerpen zoals gezichten op en vanaf de wallen, straatgezichten, kleine scheepswerven.

Deze neiging blijkt ook op het gebied van de ruïnes duidelijk te bestaan. Naast de boeiende serie van Dom en Pieterskerk mist men de vele andere grote ruïnes in de stad, die toch ook een min of meer indrukwekkende aanblik moeten hebben geboden. Het moet bijvoorbeeld een frappant gezicht zijn om standerdmolens op hun neus te zien liggen. In plaats daarvan schijnt Saftleven het echter liever buiten de stad te hebben gezocht, waar hij tientallen ingezakte schuren, geruïneerde boerderijen, verstopte waterlopen enz. tekende, die in onze ogen niet veel nieuws te bieden hebben en ons zeker zo interessant niet lijken als hetgeen er binnen de stad te beleven moet zijn geweest.

Een overzicht van een aantal van deze Utrechtse ruïne-tekeningen, die over allerlei verzamelingen verspreid zijn geraakt, alle uit 1674, vindt men in de catalogus als bijlage. Deze lijst is zeker voor uitbreiding vatbaar en bevat mogelijk slechts een klein gedeelte van een grote reeks. De tekeningen met onderwerpen buiten de stadswallen verschillen onderling in maat en uitvoerigheid. Hun behandeling varieert van bruin- of grijsgewassen zwartkrijtschetsen tot uitgewerkte tekeningen waarvan in sommige gevallen een gekleurde en een ongekleurde versie bestaat (Cat. nrs. 49 en 54). Zij zijn vrijwel steeds voorzien van een opschrift aan de achterzijde met naam, jaar en plaatsaanduiding, in de trant van:

"Dit aan dandersijde getekent van Herman Saftleven is buiten Katrijne poort ao 1674".

Noten

- * Deze tekst werd samengesteld uit gedeelten van de doctoraalscriptie van A.F.E.Kipp.
1. Testament, 8 april 1636 O.S.: Protocol Notaris W. Brecht, 1619 - 1645 (G.A.U.), zie ook: Rotterdamse Historiebladen (Rotterdam 1880), 3e afdeling, 669.
 2. Zie: Protocollen van Notaris W.Brecht, 21 december 1639 (G.A.U., Archief II S. 202).
 3. Dit werd op 12 maart en 30 mei 1684 in twee delen verkocht (Notulen Gem. Archief Utrecht, 1896 nr. 65).
 4. S.Muller Fzn., De Utrechtse Archieven. I. Schilderseverenigingen te Utrecht, Utrecht 1880, 129 en 131.
 5. Register van overledenen der stad Utrecht (G.A.U.): 21 januari 1684.
Op 25 augustus 1642 worden aan het echtpaar Saftleven "twee graffsteden metten inganck gelegen int midden van de buijkercke" geschonken (Protocol Notaris W.Brecht, Utrecht, (G.A.U.).
 6. Notulen Gem. Archief Utrecht, 1896, nr. 65: 12 maart en 30 mei 1684.
Protocollen Utrechtse Notarissen: W.Zwaerdecroon, 20 oktober 1685 (G.A.U.). Uit de genoemde acte blijkt alleen dat schoonzoon Paul Dalbach voor f 400.= de "huysraet, meubilen, schilderijen en teekeningen" koopt; heel veel kunnen de laatste twee dus niet meer zijn geweest.
 7. A.Houbraken, De groote schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en schilderessen. I, Amsterdam 1718, 340.
 3. C.Josi, Collection d'imitations de dessins d'après les principaux maîtres Hollandois et Flamands, commencée par C.Ploos van Amstel, au nombre de 100 morceaux, avec des renseignements historiques et détaillés sur ces maîtres et sur leurs ouvrages. z.p. 1821, 18.
 9. De hier genoemde gezichten op Utrecht, vermeld onder de nummers Bartsch 35 en 36.
 10. C.A.de Kruyff, Aantekeningen uit de protocollen der Utrechtse Notarissen en andere bronnen over Utrechtse schilders. Utrecht 1880 e.v., (ms. in G.A.U., Bibliotheek over Utrecht nr. 5761 xxxx, 1 port. fol.) s.v.
J.Wap, "Herman Saftleven en de orkaan van 1674", Utrechtse Volksalmanak, 1852, 140-177.
 11. Er zijn kopieën aanwezig van de nummers 11, 12, 15 en 19. Mogelijk heeft hij zelfs de hele reeks gekopieerd, en eventueel ook nog andere.
In de veilingcatalogus verz. J.Cz. Ploos van Amstel, (V.d.Schley...Roos, Amsterdam 3-3-1800, Lugt nr. 6031) komt in deel I (tekeningen) op blz. 295 een Kunstboek MMM voor met gezichten van J.de Beijer, dat begint met 24 tekeningen naar Utrechtse kerkruines van Saftleven.
 12. Chr.Kramm, De levens en werken der Hollandsche en

Vlaamsche Kunstschilders....V, Amsterdam 1861, 1436 - 1437.

13. J.Wap (zie noot 10).
14. C.Josi (zie noot 8).
15. Zie noot 12.
16. S.Muller Fzn., "Het schip van den Dom te Utrecht, ingestort in 1674", Afbeeldingen van oude gebouwen, 46 (1905); id., De Dom van Utrecht, Utrecht 1906; en id. in Tweemaandelijks Tijdschrift v. Bouwkunst 1908, 160 e.v.
17. Zie: Th.Haakma Wagenaar, "De eerste omloop van den Domtoren in de 14e en 16e eeuw", Jaarboekje van Oud-Utrecht 1934, 58-84.

* SAFTLEVEN'S TOPOGRAFISCHE TEKENINGEN VAN UTRECHT

Deze tekeningen bevinden zich in de verzamelingen van het Gemeentelijk Archief Utrecht (GAU), het Centraal Museum Utrecht (CMU), het Koninklijk Huisarchief 's-Gravenhage (KHA), het Rijks Prentenkabinet Amsterdam (RPK), de Teylers Stichting Haarlem (TH), het Museum Boymans-Van Beuningen Rotterdam (BR), het Museum Flehite Amersfoort (FA) en het Rijksbureau voor Kunst-historische Documentatie 's-Gravenhage (RKD).

panorama's:

uit het noordoosten, ets, 1648	GAU
uit het westen, voortekening, 1669	GAU
idem voortekening, in spiegelbeeld	KHA
idem, ets	GAU

wallen:

algemeen	2	RPK
tussen Weerd- en Catharijnepoort	3	GAU
	1	KHA
	1	RPK
tussen Catharijne- en Tolsteegpoort	13	GAU
	4	KHA
	3	RPK
	1	TH
	2	BR
tussen Tolsteeg- en Wittevrouwenpoort	5	GAU
	2	KHA
	2	RPK
tussen Wittevrouwen- en Weerdpoort	3	GAU
	2	KHA
	5	RPK
	2	BR

binnen de wallen, straten:

Agnietenstraat	1	GAU
Bergstraat	1	GAU
	1	KHA
Brigittenstraat	1	GAU
	1	RPK
Mariaplaats	1	RPK
Nieuwegracht	1	GAU
	2	RPK
Paardenveld	1	RPK
Pieterskerkhof	1	RPK
Waterstraat	2	GAU

binnen Wittevrouwen	1	FA
binnen Tolsteeg	1	TH
binnen de wallen, gebouwen:		
Dom	20	GAU
Pieterskerk	4	GAU
Mariakerk	1	GAU
Agnietenklooster	2	GAU
	2	KHA
buiten de wallen:		
algemeen	3	RPK
	1	TH
buiten de Weerdpoot	1	GAU
	1	CMU
	6	KHA
	1	RPK
	1	TH
buiten Catharijne	4	GAU
	3	KHA
	2	RPK
	1	TH
buiten Tolsteeg	2	GAU
	2	KHA
	3	RPK
	3	TH
buiten Wittevrouwen	6	GAU
	7	KHA
	1	TH

SAFTLEEVENS RUINE-TEKENINGEN UIT 1674

In deze serie zijn drie typen formaten te herkennen.
a) + 15 x 20 cm - notitie ter plaatse (?)
b) + 23 x 31 cm - uitgewerkte, meestal gekleurde tekeningen (op bestelling?)
c) + 42 x 53 cm - ruïne-tekeningen Dom en Pieterskerk.

binnen de wallen:		
binnen Wittevrouwen, ruïnes	FA	
binnen Tolsteegpoort	TH	P 29
Dom, 16 gezichten op en in de Dom na de storm (1674 - 1677)	GAU	Hd 22
Dom, titelblad, 1682		
Dom, register, 1682		
Pieterskerk, van buiten	GAU	Ib 3.4
Pieterskerk, van binnen	GAU	Ib 3.5
Agnietenklooster, gezicht op de kleine kapel en rechter vleugel daarachter. Op de kapel twee gebroken schoorstenen, waarvan één op het dak ligt, en gaten in het dak	KHA	255
buiten de wallen		
buiten de Weerdpoot:		
geruïneerd gebouw met toren aan het Zwarte Water	GAU	Ez 12.48
geruïneerde huizen buiten de Weerdpoot	CMU	17836
Herenweg gezien naar het oosten met de Westpoort van de Bemuurde Weerd en de St.Maartenskerk, met geruïneerd huis op de voorgevel	KHA	515
ruïne met kelder bij St.Josef-klooster	KHA	519
gezicht vanaf de Knollenbrug naar het zuidoosten, met ruïne Pellecussenpoort, Lauwerecht en Domtoren	KHA	296

ruïne bij het Zwarte Water, temidden van achterkanten van andere huizen	KHA	302
Zwartewaterpoortje, ruïne	1 RPK	00: 239
	1 GAU	Dc 2.1
	1 RKD	
Pellecussenpoort, waarvan na de verwoesting door de Fransen de oostelijke zijkant en de brug nog resteren, uit het zuidwesten	1 TH	P 28
	1 GAU	Dc 3.9
buiten Catharijne:		
ruïne van een huis	GAU	Cc 1
St.Jobsgasthuis en huisruïne	GAU	E1 26.1
St.Jobsgasthuis, gezicht op het koor van de kapel, ruïne	GAU	Zf 10.1
ruïne van het Bethlehemklooster	GAU	Lb 4.4
ruïne van de Doofpoort (waarschijnlijk alleen zijwand met nis)	KHA	522
ruïnes bij het koor van de Jobsgasthuiskapel. Straat naar links achter.+ 1670	KHA	328
ruïnes bij St.Jobsgasthuis	GAU	Zf 10.2
geruïneerd huis buiten de Catharijnepoort	RKD	
geruïneerde huizen buiten de Catharijnepoort	KHA	329
geruïneerde huizen	RPK	A 2923
koorsluiting van St.Jobsgasthuiskapel, met een weg erachter, ruïne	RPK	00: 238
	TH	P 30
	RKD	
	(veiling 1940)	
bij St.Jobsgasthuis, verbrokkelde muren en gewelf	RKD	
	(Part.verz. Boston)	
buiten de Tolsteegpoort, Abstedede		
ruïne in Abstede	RPK	A 2921
ruïne in Abstede	RPK	A 2922
boerderij van opzij met ingestort dak	RKD	
	(brussel K.M.)	
Soestbergen, huis zonder dak	RKD	
	(Brussel K.M.)	
ruïnes	RKD	
	(Brussel K.M.)	
buiten Wittevrouwen:		
Gildbrug met huisruïne	GAU	Cg 3
slingerende weg met ruïnes	KHA	516
ruïne bij de Gildbrug	KHA	520
poortje van ruïne bij de Gildbrug	KHA	521
ruïne van tekening KHA-516 nu van andere kant, naar de stad toe, gezien	KHA	523
zelfde ruïne als KHA-516 en 523; komt overeen met linkerhelft van KHA-516, maar dan ongekleurd	KHA	524
gezicht op verstopt geraakte ene boog van de Gildbrug; in de verte de Gildpoort (links)	1 KHA	356
	1 GAU	F 2.3
	1 RKD	
Gildbrug met huis en Jacobikerkerk op de achtergrond	GAU	Cg 4
	(veiling)	
idem	RKD	
	(veiling 1931)	
ruïne met zijtrapgevel van de herberg "Den groenen boyart"	RKD	
	(Dublin Nat.Gal.)	

boerderij met ingestort rieten dak	RKD	
	(verz.F.Lugt)	
ruïne met twee personen in een raamopening; daarachter een intacte boerderij	RPK	A 139
ruïne zonder dak, met muurtje waar- achter drie personen	RPK	A 140
ruïne kasteel van de "Vrouwe van Zolmus en Hoff"	1 KHA	523
idem	1 KHA	524

*De volledige documentatie van deze overzichten bevindt zich in het Gemeentelijk Archief te Utrecht, als onderdeel van de doctoraalscriptie van A.F.E. Kipp.

Rest of Towns

- 1 Panorama van de stad Utrecht vanuit het noordwesten door onbekende meester (helft 17de eeuw)

Doek; 62 x 220 cm., niet gesign. of gedat.
Een van de stadspanorama's waarop alle torenspitsen nog intact zijn. Na augustus 1674 moet het profiel van de stad er totaal anders hebben uitgezien.
In het midden de complete Domkerk en rechts daarvan achtereenvolgens, de Buurkerk, Bisschopshof, Hiëronymuskapel, Paulusabdij, Mariakerk, Catharijnekkerk, Nicolaaskerk en Nicolaasklooster. Links van de Dom, Pieterskerk, stadhuistoren, Janskerk, Jacobikerk en Plompsteden. Geheel links de Bemuurde Weerd met de kapel van het Maartensgasthuis. Rechts in de stadswal de Smeetoren en de Bijlhouwerstoren.
Utrecht, Centraal Museum (1952/305)

- 2 De Jacobskerk vanuit het noorden door onbekende meester (midden 17de eeuw)

Doek; 95 x 125 cm., niet gesign. of gedat.
Dit anonieme schilderij is een van de zeer weinige afbeeldingen van de Jacobikerk. Het aparte klokketorentje naast de spits - beide werden in 1674 vernield - is duidelijk zichtbaar. De fraaie 17de eeuwse tuinaanleg op de voorgrond is niet met zekerheid te localiseren.
Particuliere verzameling

- 3 De ontvangst van prins Willem III in de Utrechtse Statenkamer ter gelegenheid van zijn aanstelling tot erfstadhouder door onbekende meester in 1674

Paneel; 43 x 52 cm., niet gesign. of gedat.
De voorkant van de Statenkamer is versierd met politiek - allegorische decoraties: de voorouders van de stadhouder om diens legitieme aanspraken te benadrukken en oorlogstropheën, vaandels en wapens (zie de inleidende bijdrage "Utrecht in 1674").
Utrecht, Centraal Museum (1952/306)

- 4 De afkondiging vanaf de pui der Statenkamer van het nieuwe "opgedrongen" regeringsreglement door een onbekende meester in 1674

Paneel; 45 x 54 cm., niet gesign. of gedat.
De buitenzijde van de Statenkamer is versierd met guirlandes en opschriften.
Utrecht, Centraal Museum (1952/307)

- 5 Gezicht op de Domkerk vanuit de Korte Nieuwstraat door Folpert van Ouwen Allen (1655)

Doek; 68 x 80 cm., gesign. en gedat.: "FVALLEN: 1655".
Een van de zeldzame gezichten uit het zuiden op de kerk vóór de instorting van 1674.
Utrecht, Centraal Museum (1952/1)

- 6 Het schip van de Dom vanuit het transept gezien naar het westen door Johan van Kessel (1674)

Doek; 117 x 85 cm., gesign. en gedat. "Johan van Kessel F. 1675".
De relatie van dit schilderij met Saftlevens tekening nr. 11 (Cat. nr. 75) is onduidelijk. Vergelijk ook De Beyers visie uit 1745 (Cat. nr. 21). Tegen de noordwestelijke pijler van het transept onder een geschilderd tapijt een in steen gehouwen grafschrift: "Int Jaer ons Heeren MCCCCLXXVI opten seste dach in Februario sterft Heere E(r)nst van Steenre Canonick the(n) Doem t Utrecht hier begrave(n). God heb die siel. Amen". Op de toren een wijzerplaat met het jaartal 1618.
Utrecht, Centraal Museum (1952/1107)

- 7 Interieur van de Dom te Utrecht door Hendrik Cornelisz van Vliet (1672)

Doek; 106 x 129 cm., gesign. en gedat. "C. van Vliet Ao 1672"; gedeeltelijk leesbaar op basement voorste pijler links: "In". jaer 1672...den Dom...Utrecht... Roomsche geweest".
Een gezicht in het dwarsschip en het koor met de inrichting van de Domkerk voor de rooms-katholieke eredienst, ten tijde van de Franse bezetting (zie de inleidende bijdrage "Utrecht in 1674").
Utrecht, Centraal Museum (1952/1346)

- 8 Latei (bovenkalf) van de westelijke deur van het Noorderportaal van de Dom (+ 1490)

Zandsteen; 166 x 47 cm.
Twee musicerende engelen met fluit (?) en luit flankeren twee engelen, die een klein orgel bespelen. De latei is in zijn oorspronkelijke situering zichtbaar op tekening nr. 4 (Cat. nr. 63) van Saftleven.
Utrecht, Centraal Museum (2657)

- 9 Bladconsole (15de eeuw)

Zandsteen; 20 x 29,5 x 38 cm.
Waarschijnlijk afkomstig uit het schip van de Dom.
Utrecht, Centraal Museum (2693)
Bruikleen Kerkvoogden Ned. Hervormde Gemeente

- 10 Fragment van het bovengedeelte van een nis of een baldakijn met schuine zijanten (2de helft 15de eeuw)

Zandsteen, met resten van kleur; 20,5 x 32,5 x 9 cm.
Gevonden ten zuidwesten van de Domtoren.
Utrecht, Centraal Museum (2699)

- 11 Sluitsteen van een venster afkomstig uit de lichtbeuk van het schip van de Dom (+ 1500)

Zandsteen; 38,5 x 42 x 44 cm.
Gevonden in de bodem van het Domplein.
Utrecht, Centraal Museum (18510)

- 12 Koning David bespeelt de harp (1570)

Eikenhout, resten van polychromie; 80 cm. hoog.
Afkomstig van het oude noordertranseptorgel van de Domkerk. Met een zestal andere sculpturen, waarvan o.m. deze David en een musicerende Romeinse soldaat bewaard bleven (Cat. nr. 13), stonden deze orgelbeelden op het rugpositief en de kas. Volgens de rekeningen waren de beelden in 1570 door Christiaan van Oss, "antycksnyer", gemaakt na de bestelling van het orgel door domproost Corn. van Myerop. Het orgel en de beelden zijn zichtbaar op de tekening van het noordertransept door P. Saenredam uit 1636 (Cat. nr. 29). Bij de stormramp van 1674 werd het orgel door zeildoek tegen regen en wind beschermd. Toen het in 1824 - '25 werd afgebroken moet een aantal van de beelden in de stadsverzameling terecht zijn gekomen.
Utrecht, Centraal Museum (1928/1303)

- 13 Een Romeinse soldaat (?) bespeelt de bas (1570)

Eikenhout, resten van polychromie; 80 cm. hoog.
Afkomstig van het oude noordertranseptorgel van de Domkerk (zie Cat. nr. 12).
Utrecht, Centraal Museum (1928/1304)

- 14 Druiper (1570)

Eikenhout, met resten van verguldsel; 18 x 12 x 12 cm.

Waarschijnlijk afkomstig van de onderzijde van het rugpositief van het noordertranseptorgel van de Domkerk (zie Cat. nr. 12).

Utrecht, Centraal Museum (1928/1305)

15 Kaïn doodt Abel (16de eeuw)

Trachiet; 36 x 46 cm.

Dit kleine relief bevond zich met een grote voorstelling in steen van Kaïn en Abel op de noordwestelijke hoeksteunbeer aan de buitenzijde van het schip van de Dom. Beide reliefs zijn zichtbaar op tekening nr. 2 van de serie kerkruïnes van Saftleven (Cat. nr. 66), en werden ook nog apart getekend door deze kunstenaar (Cat. nr. 62).

Utrecht, Centraal Museum (2658)

16 Gezicht op de toren van de Janskerk uit het zuid-oosten, aan de westzijde door een gemetselde aanbouw gestut, door J. van Attevelt (1681)

Krijt, pen, hier en daar gekleurd; 403 x 338 mm., inscriptie: "Deze Toorn van St. Janskerk was van duygssteen ende in't afbreken A^o 1681. Is daar in bevonden, een werk van rode steen als hiir nevens afgebeeld is". De na de stormramp bouwvallige toren van de Janskerk werd in 1681 gesloopt na goedkeuring van de vroedschap. Met de opbrengst van de vrijgekomen tufsteen bekostigde het kapittel de reparaties aan de kerk en de nieuwe westgevel.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ic 2.1)

17 Gezicht op het Domplein en het noordwestelijke deel van het transept van de kerk, met de koffiehuizen aan de noordzijde van het plein door Jan de Beyer (1736)

Pen; in sepia en grijs gewassen; 151 x 249 mm., inscriptie: "den domskerck langens de koffiehuizen tot Utrecht september 1736".

De tekening is belangwekkend voor de bebouwing aan de noordzijde van het Domplein en laat de dichtgezette bogen van de westelijke gevel van het noordertransept zien.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Domplein 1736)

18 Gezicht op de Pieterskerk uit het zuidwesten door Jan de Beyer (1744)

Pen; gewassen in grijs; 140 x 200 mm., inscriptie: "De Ste Peeters Kerk tot Utrecht dt: 22. Augusti: 1744".

De nieuwe westgevel van de Pieterskerk zónder de roomaanse torens, die ná de stormramp afgebroken werden. Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 3.10)

19 Gezicht op de Pieterskerk uit het noordoosten, met het Pieterskerkhof en op de achtergrond de Domtoren door Jan de Beyer (+ 1745)

Aquarel; 333 x 267 mm., inscriptie achterzijde: "J. De Beijer ad viv: delint des. pieters of franse kerk te Utrecht".

De gemutileerde Pieterskerk zonder de westtorens. Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 3.13)

20 Gezicht vanaf de Korte Nieuwstraat langs de oostzijde van het Domplein tot aan de Domtoren door Jan de Beyer (1745)

Pen in zwart, grijs gewassen; 251 x 248 en 251 x 321 mm., inscriptie: "Gezigt op de St. Thomas Op - Capelle, de Domskerk en de Academie tot Utrecht. den: 6. Julij 1745".

Op deze tekening, die als een panorama over een hoek

van 180 graden is opgezet, zien we het Munsterkerkhof. Achter de H. Kruiskapel, de ruïne van het schip van de Dom. Geheel links de zuidoosthoek van de Domtoren, vervolgens naar rechts de Bisschopsloge met de doorgang, de westgevel van de Dom en verder de bewaard gebleven zuidelijke zijkapellen en het zuidertransept. Verder naar rechts de bebouwing van de oostzijde van het Domplein.

De tekening bestaat uit twee losse vellen, de opschriften zijn op losse strookjes geschreven.

21 Gezicht op de Domtoren, de westgevel en de zuidelijke zijbeuken door Jan de Beyer (1745)

Pen in grijs, gewassen en wit gehoogd; 319 x 202 mm., inscriptie: "de Domstooren en de Buurkerk te Utrecht (achterzijde). de Beyer 1745" (rechterzijde).

De Beyer tekent hier van bij de westmuur van het transept. Door het westvenster van de noorderzijbeuk is de toren van de Buurkerk zichtbaar.

's Gravenhage, Kon. Huisarchief (A/T MVC 178 - MVC 44) Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 37)

22 Gezicht op de ruïne van de kerk van de St. Servaasabdij door C. van Hardenbergh (+ 1830)

Pen, grijs gewassen; 197 x 259 mm.; gesign. C. van Hardenbergh; inscriptie: "overblijfselen van de kapel en t klooster St. Servaas te Utrecht, aan de binnezijde, afgebroken 1832".

De restanten van de door de storm verwoeste kloosterkerk, die in complete staat ca. 1650 door Saftleven getekend werd (Cat. nr. 30).

Utrecht, Gem. Archief (T.A. 12.24)

23 Gezicht uit het noordwesten op de Domkerk voor de verwoesting door Steven van Lamsweerde (1660)

Rood krijt en pen; 403 x 347 mm., niet gesign. of gedat.

Van Lamsweerde laat op zijn tekening ook iets van de bebouwing ten oosten en westen van de Domkerk zien. Hij tekende dit gezicht vanuit verschillende standpunten. O.a. vanuit de noordwesthoek van het Domplein, waardoor het koor onzichtbaar moest blijven. De bovenzijde van de toren werd mogelijk vanaf het dak van het oude stadhuis Hasenberg getekend.

Zie ook de ets door Van Lamsweerde (Cat. nr. 24) naar dit blad.

Londen, Brits Museum (1895.9.15.1303)

24 Gezicht uit het noordwesten op de Domkerk voor de verwoesting door Steven van Lamsweerde (1660)

Ets; 501 x 472 mm., inscriptie o.m.: "Den Dom ofte St. Martens kerck en tooren binnen Utrecht ANo MDCLX. Links onder in cartouche de opdracht aan Johan van Reede tot Renswou en aan de Domkanunniken, en de namen van de etser en van Herman Specht, het wapen van Renswou en inscripties op de fundatie stenen van de Dom.

Op een los blad als onderschrift bij de ets bedoeld drie latijnse verzen van Anna Maria van Schuurman, J. Westerbaan en Theodorus Dousa en een toelichting door Herman Specht.

Dit "panoramisch" gezicht op de Domkerk, de Pieterskerk en het Bisschopshof, is uit verschillende standpunten genomen. De koorafsluiting van de kerk zou vanuit de noordwestzijde van het Domplein onzichtbaar zijn. Waarschijnlijk beschikte Van Lamsweerde nog over een aparte tekening van het koor, die later voor de ets werd bestemd. De afbeelding van de bebouwing aan de oostzijde van de kerk; het huis van Anna Maria van Schuurman en de Pieterskerk met de hoge torenspitsen

zouden eveneens onzichtbaar zijn vanaf het noordwestelijk standpunt op het Domplein.
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 10)

- 25 Gezicht op het ingestorte deel van de Dom, met de toren vanuit het oosten door A. Rademaker (+ 1720)

Pen, gewassen in sepia; 150 x 240 mm.; inscriptie: "Ruïne van den Dom te Uitrecht Ao 1674".
Deze tekening geeft een indruk van het voortgaande verval van de ruïne van het schip.
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 27)

Pen en krijt; 280 x 382 mm., inscriptie: "int Jaer 1636 Den 27en August - Ste. Pieters kerck, Binnen uijtrecht - Pr. Saenredam".

Aan de hand van dit blad is duidelijk te zien dat ook Saftleven het documentaire aspect van zijn tekeningen belangrijk achtte. De muurschildering boven de westelijke vieringboog met de kerkenstichter Bernoldus is vrijwel gelijk aan Saenredams afbeelding van dit fresco. Vergelijk Saenredams tekening met die door Saftleven van de ingestorte Pieterskerk, waar de westelijke vieringboog daar het vernielde schipdak vrij kwam (Cat. nr. 83). Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 4.2)

- 26 Gezicht in de Pieterskerk van onder de westelijke vieringboog naar het westen door Pieter Saenredam (1636)

Pen en aquarel en krijt; 348 x 523 mm., inscriptie: "Den 22. Augustus 1636 bij mij Pieter Saenredam - Ste Pieters Kerck binnen uijtrecht".
Het standpunt van de tekenaar lag vrijwel naast dat van Saftleven (Cat. nr. 84). De wijdtte van de gezichtshoek is echter groter. Het oogpunt is aangeduid met "5½ voet". Boven de boog over de orgeltribune de kogel en de inscriptie, die de belegering van het Vreeburg en de beeldenstorm van 1581 releveren (ook op Saftlevens tekening aangebracht).
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 4.3)

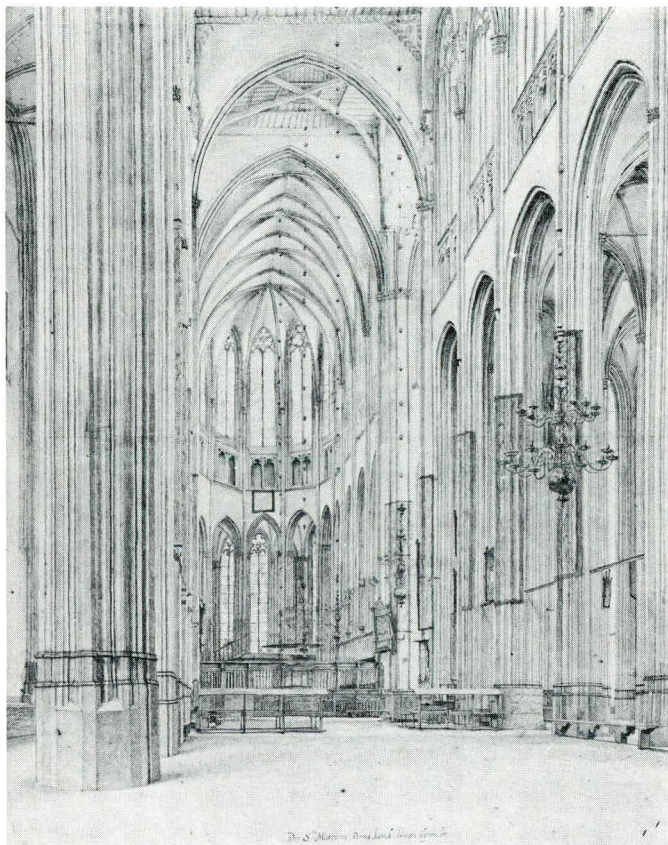
- 27 Gezicht in de Pieterskerk vanuit het westen op middenschip en koor door Pieter Saenredam (1636)

- 28 Het middenschip van het koor van de Domkerk vanuit het westen door Pieter Jansz. Saenredam (1636)

Pen en aquarel; 544 x 422 mm., inscriptie: "Int Jaer 1636 den 3 september Pr. Saenredam. Den Ste Maertens Domskerck binnen uijtrecht".
Het interieur werd getekend vanuit een plaats nabij de westgevel van het toen nog niet ingestorte middenschip. De houten zoldering die het schip en de kruising overdeken zijn gedeeltelijk zichtbaar. Saenredams tekening is een van de weinige afbeeldingen van het nog intacte schip van de Dom.
Utrecht, Gem. Archief (T.A. He 1)

- 29 De noordertranseptarm en gedeelten van de noordelijke zijbeuken van de Domkerk vanuit het zuiden door Pieter Jansz. Saenredam (1636)

Pen en krijt; 385 x 525 mm., inscriptie: "Den 15. en september int Jaer 1636 Pieter Saenredam geteijkent. Ste. Maertens Doms kerck binnen Uijttrecht". Saenredam moet getekend hebben, van onder de boog tussen de zuidelijke zijbeuk en het transept, dicht bij de zuidwestelijke vieringspijler, die met het fraaie gestoelte het blad ongeveer in tweeën deelt. Links een gedeelte van de noordelijke wand van het nu verdwenen middenschip en de dubbele zijbeuken. Meer naar rechts de oostelijke wand van het transept met het orgel waarvan een aantal restanten op de tentoonstelling aanwezig is (Cat. nrs. 12, 13 en 14).
Utrecht, Gem. Archief (T.A. He 22)

- 30 Gezicht op de wal tussen Tolsteegpoort en Witte-vrouwenpoort van buiten uit het noorden met de Tolsteegsingel en de gracht, het bolwerk Zonnenburg en de kerk van de St. Servaas-abdij door Herman Saftleven (+ 1650)

Krijt, lichtgrijs gewassen; 410 x 592 mm.
Een afbeelding van de Servaasabdijkerk vóór de vernieling door de stormramp (zie ook Cat. nr. 22).
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Da 4.56)

- 31 Panorama van Utrecht vanuit het westen door Herman Saftleven (1669)

Inkt en sepia gewassen; 1360 x 230 mm.
De tekening bestaat uit vijf bladen. Het zesde aan de linkerzijde ontbreekt. Het panorama is schetsontwerp voor een prent, die omstreeks 1670 werd uitgegeven. In dit stadsgezicht vanaf Catharijnepoort tot Bijlhouwerstoren ziet men enige bouwwerken, die een vijftal jaren later voor een groot deel geruïneerd werden: o.a.

Janskerk (in 1681); Pieterskerktorens, Buurkerkdak, schip van de Dom, kapel van het Duitse huis en de Klaaskerkstoren.
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ba 62)

- 32 Afbeelding van de ruïne van de kapel van het Duitse Huis door A. Schoemaker (+ 1730)

Potlood; 90 x 197 mm., inscriptie: "'t overblijfsel vant duijtsche huijs kerkie 't welk inde orkaan vant Jaer 1673 ingestort is, men pleeg hier in, wel op de kermis schilderijen te verkoopen tot Uijttregt".
Utrecht, Gem. Archief (T.A. La 2.15)

- 33 Gezicht op het ingestorte schip, het koor en de toren uit het noorden, kopergravure door G. Kribber naar I. van Vianen (1697)

205 x 280 mm.; inscriptie: "Den Dom of Martinikerck binnen Utrecht is geboud A^o 1224. Den Toorn A^o 1321 welckers hoogte is 388 voet".
Deze gravure is grotendeels gebaseerd op de ets van Van Lamsweerde (Cat. nr. 24). De buitenmuren van het kale schip zijn aan zuid- en westzijde nog geheel en de noordzijde tot aan de onderste waterlijst blijven staan.

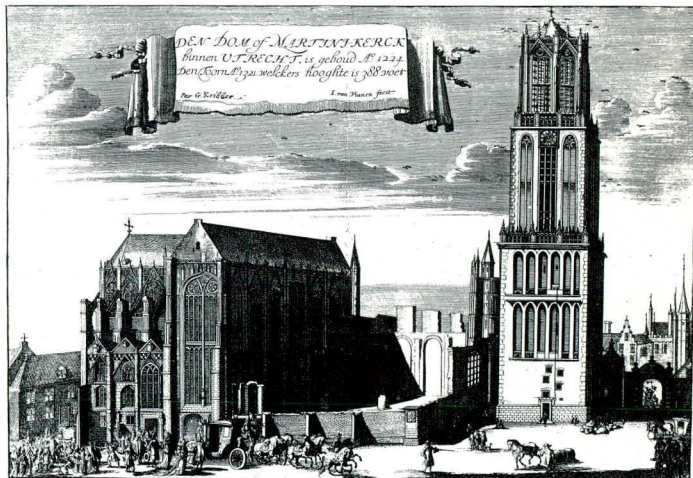
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 34)

N.B. Alle hierna te vermelden tekeningen maken deel uit van Herman Saftlevens serie ruïne-tekeningen uit 1674. Zie het in de inleiding opgenomen overzicht van "Saftlevens topografische tekeningen van Utrecht". De naam van de tekenaar en de datering 1674 werd daarom hierna weggelaten.

- 34 Gezicht op de geruïneerde huizen buiten de Catharijnepoort

Krijt, grijs, lichtbruin en blauw gewassen; 196 x 147 mm., inscriptie: "buitten de Catrijnapoort" (achterzijde).

Amsterdam, Rijksprentenkabinet (00:238)

- 35 Gezicht op de geruïneerde huizen buiten de Catharijnepoort

Krijt, lichtbruin en lichtgeel gewassen; 195 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op danderzijde getekent van Herman Saftleven is buitten Catrijnapoort Ao 1674" (achterzijde).

Haarlem, Teylers Stichting (P 30)

- 36 Gezicht op een ruïne van een huis buiten Catharijne

Krijt, grijs gewassen, 200 x 148 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is buiten Catrijnnepoort Ao 1674".
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Cc 1)

- 37 Gezicht op de Leidseweg met de ruïne van een huis en het Jobsgasthuis

Krijt, gewassen in kleuren; 230 x 310 mm., gemonogrammeerd; gedat. HSL 1674; inscriptie: "Iobs gasthuis te Utrecht" (achterzijde).
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Leidseweg 1674)

- 38 Gezicht op het koor van de kapel van het St.Jobs-gasthuis

Krijt, grijs gewassen; 150 x 96 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is St Jop AO 1674" (achterzijde).
Utrecht, Gem. Archief (T.A. Zf 10.1)

- 39 Gezicht op de ruïnes bij het Jobsgasthuis

Krijt, grijs gewassen; 199 x 150 mm.; inscriptie: "Dit op dander sijde getekent van Herman Saftleven is bij St. Jop ao 1674" (achterzijde).
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (329)

- 40 Gezicht op de ruïnes bij het koor van de Jobs-gasthuiskapel uit het noordoosten

Krijt, grijs gewassen en gekleurd; 199 x 148 mm.; in-

scriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is St.Jop Ao 1674" (achterzijde).
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (323)

- 41 Gezicht op een ruïne met kelder bij het St.Jobs-gasthuis

Krijt, gewassen in sepia; 197 x 148 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is onder St.Jop Ao 1674" (achterzijde).
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (519)

- 42 Beschadigde huizen buiten de Weerdpoot

Krijt, grijs gewassen; 196 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is buiten de Weertpoort ao 1674" (achterzijde).
Utrecht, Centraal Museum (17836)

- 43 Gezicht op de Herenweg naar het oosten, met de Westpoort van de Bemuurde Weerd en de St.Maartenskapel, met geruïneerd huis op de voorgrond

Krijt, gewassen; 227 x 306 mm., gemonogrammeerd; gedat. "HSL 1674".
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (515)

- 44 Gezicht op een ruïne bij het Zwarte Water, temidden van achterkanten van andere huizen

Krijt, grijs gewassen; 149 x 200 mm.; inscriptie: "Dit op dander sijde getekent van Herman Saft Leven is op het Swartte waetter ao 1674" (achterzijde).
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (302)

- 45 Gezicht op het Zwartewaterpoortje

Krijt, in kleuren gewassen; 195 x 148 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven Swartte waterspoortie 1674" (achterzijde).
Amsterdam, Rijksprentenkabinet (00:239)

- 46 Gezicht vanaf de Knollenbrug naar het zuidoosten, met ruïne Pellecussenpoort, Lauwrecht en Domtoren

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 197 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is aen de Knolbrugh Ao 1674" (achterzijde).
's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (296)

- 47 Gezicht op de Pellecussenpoort, waarvan na de verwoesting door de Fransen de oostelijke zijkant en de brug nog reesteren, vanuit het zuid-westen

Krijt, gewassen in grijs en blauw; 197 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is Pellecuespoort Ao 1674" (achterzijde).
Haarlem, Teylers Stichting (P 28)

- 48 Vervallen huis buiten de Wittevrouwenpoort Ao 1674

Krijt, grijs gewassen; 192 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is een vervallen huis buiten de Wittevrouwenpoort Ao 1674".
Haarlem, Teylers Stichting (P 27)

- 49 Gezicht op de Gildbrug en de ruïne van een huis buiten de Wittevrouwenpoort, linksachter Domtoren, middenachter spits Wittevrouwenpoort

Krijt, gewaasen; 230 x 130 mm., "HSL 1674".

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Cg3)

- 50 Gezicht op een slingerende weg met ruïnes buiten Wittevrouwen

Krijt, gewassen; 230 x 308 mm.; gemon. en gedat.
Een ongekleurde versie van de ruïne op de linkerzijde van het blad komt overeen met Saftlevens tekening (Cat. nr. 54)

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (516)

- 51 Gezicht op een ruïne bij de Gildbrug

Krijt, grijs gewassen; 197 x 148 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is de gilbrugh Ao 1674".

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (520)

- 52 Gezicht op een poortje bij een ruïne bij de Gildbrug

Krijt, grijs gewassen; 194 x 147 mm.; inscriptie: "het poortien aen de gilbrugh van Herman Saftleven getekent Ao 1674".

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (521)

- 53 Gezicht op een ruïne bij de Gildbrug naar de stad toe gezien

Krijt, grijs gewassen; 198 x 150 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is buiten de Wittevrouwen Ao 1674".

Dezelfde ruïne als Cat. nr. 50, maar nu naar de stad toe gezien. Zie ook Cat. nr. 54.

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (523)

- 54 Gezicht op een ruïne bij de Gildbrug

Krijt, grijs gewassen; 199 x 150 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is buiten de Wittevrouwen Ao 1674".

Saftleven tekent hier dezelfde ruïne als op de bladen Cat. nrs. 50 en 53, maar dan ongekleurd.

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (524)

- 55 Gezicht op de verstopt geraakte boog van de Gildbrug; in de verte links de Gildpoort

Krijt, grijs gewassen; 149 x 197 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is de gilbrugh doen maels afgedampt sinde door gestockten de water val door de eene booge vande brugh al dus ver-toont Ao 1674".

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (356)

- 56 Gezicht op een ruïne buiten Wittevrouwen met twee personen in een raamopening; daarachter een intacte boerderij

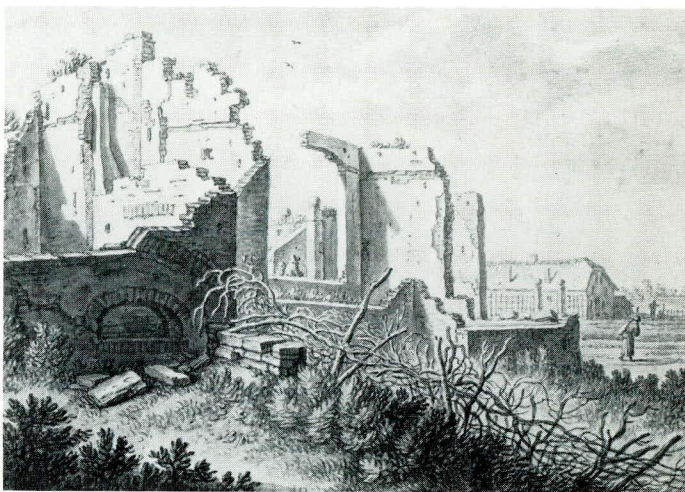
Krijt, gewassen in kleuren; 234 x 307 mm.; gemon.: "HSL" gedat. "1674".

Amsterdam, Rijksprentenkabinet (A 139)

- 57 Gezicht op de kleine kapel en rechtervleugel van het Agnietenklooster. Op de kapel twee gebroken schoorstenen, waarvan één op het dak ligt en gaten in het dak, vanuit het zuidwesten na de storm

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 196 x 148 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is de Capel vant Agniete Ao 1674".

's-Gravenhage, Kon. Huisarchief (255)

- 58 Gezicht op een ruïne in Abstede

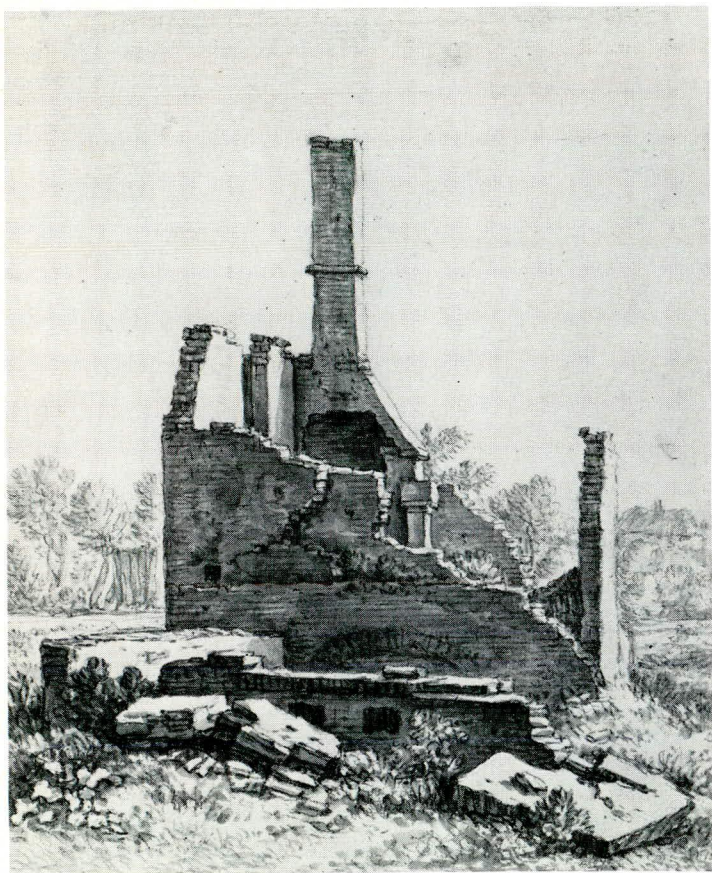
Krijt, grijs gewassen; 197 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is in Apstee Ao 1674".

Amsterdam, Rijksprentenkabinet (A 2921)

- 59 Gezicht op een ruïne in Abstede

Krijt, grijs gewassen; 195 x 146 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is een afgebrocken huis in apstee Ao 1674".

Amsterdam, Rijksprentenkabinet (A 2922)

60 Gezicht buiten de Tolsteegpoort

Krijt, gewassen hier en daar gekleurd; 197 x 149 mm.; inscriptie: "Dit op dandersijde getekent van Herman Saftleven is buitten tolsteegpoort Ao 1674". Haarlem, Teylers Stichting (P 29)

61 Gezicht op een ruïne zonder dak, met muurtje waarachter drie personen

Krijt, gewassen in roodbruin, groen en bruin; 240 x 323 mm.; gemon.: "HSL" gedat. 1674. Amsterdam, Rijksprentenkabinet (A 140)

62 Afbeeldingen van de figuren Kaïn en Abel, met 4 regelig vers, op de steunbeer van de noordwestelijke hoek van de Domkerk (1674)

Pen, grijs gewassen; 175 x 135 mm. Zie ook de nog bewaarde tondo (Cat. nr. 15) en de tekening nr. 2 van Saftleven (Cat. nr. 66) Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hf 3)

In de Topografische Atlas van het Gemeentelijk Archief te Utrecht wordt als verzameling nr. 93 bewaard de serie van 22 tekeningen van Herman Saftleven gemaakt naar aanleiding van de orkaan van 1 augustus 1674. Deze serie bestaat uit: titelblad Hd 22 A, register Hd 22 B, 16 gezichten op en in de Domruïne Hd 22 I-XVI, twee tekeningen van de kelder van de Domscholen Hm 1,2 en twee van de ruïne van de Pieterskerk Ib 3.4 en 3.5.

Het zijn allen in verschillende tinten grijs gewassen vlotte zwartkrijttekeningen op wit papier, die de indruk maken direct naar het leven getekend te zijn (uitgezonderd nr. 12). Hier en daar is enige kleur toegevoegd, maar in het algemeen zeer bescheiden, soms zelfs zo, dat men zich afvraagt of de kleuren misschien voor een deel in de loop der tijden verbleekt zijn. Afgezien van de helder gekleurde wapens op het titelblad, zijn slechts de figuren duidelijk gekleurd. In zijn latere tekeningen, uit 1675, is Saftleven wat royaler met kleur omgesprongen.

De tekeningen zijn tot op zekere hoogte opvallend nauwkeurig en zorgvuldig, en zeer uitvoerig, maar aan de andere kant ook vol schematisch weergegeven niet goed bekeken of begrepen details, enkele vergissingen, en vaak perspectivische schoonheidsfoutjes.

Voor de opbouw van zijn tekeningen werkt Saftleven graag met repoussoirs. In 1674 maakt hij, waar mogelijk, liefst gebruik van slechts gedeeltelijk zichtbare pilaren, aangevuld met schaduw op de voorgrond. De schaduwwerking op pijlers en voorgrond is natuurlijk, daar hij in deze gevallen steeds zijn standpunt kiest binnen intact gebleven kerkgedeelten. In verband hiermee zou men eigenlijk op tekening nr. 2 rechts een smalle donkere strook van de Domscholen (wiens schaduw wel aanwezig is) verwachten. In zijn tekeningen uit 1675 daarentegen werkt hij vooral met een nadrukkelijke donkere puinhoop op de voorgrond, eventueel met een eveneens donkere pijlerstomp.

Het is opvallend dat hij in zijn interieurtekeningen uit 1674 veel spaarzamer is met figuren dan bij afbeeldingen van buiten de kerk. Ze spelen een hoogst bescheiden rol en zijn dan nog op hun halve natuurlijke grootte getekend. In de tekeningen uit 1675 echter staan de figuurtjes op de voorgrond en doen ze mee als repoussoir en zijn ze groter.

Andere verschillen tussen de tekeningen uit beide jaren zijn te zien in de "groenvoorziening". Deze blijken echter (hoofdzakelijk) van natuurlijke oorsprong. In de in 1674 getekende gezichten (binnen anderhalve, hoogstens twee maanden na de ramp) zien we soms rijke begroeiingen, maar alleen op plaatsen die voordien al bijna twee eeuwen aan de buitenlucht waren blootgesteld, zoals de transeptgevels, de daken van de zuidelijke zijbeuken en kapellen van het schip, de bisschopsloge, en het muurwerk van de onvoltooid gebleven noordwestzijde. Anders is het in 1675; nu heeft de begroeiing ruim een jaar de tijd gehad, en bevindt zich dan ook overal tussen het puin, op afgebroken pijlerstompen en muren. Maar niet meer dan zich in die tussentijd gemakkelijk ontwikkeld kan hebben. Geconcludeerd mag hieruit worden dat Saftleven geen plantengroei heeft toegevoegd ter wille van het ruïneuze effect.

Alle tekeningen, behalve titelblad en register, zijn genummerd en van, meestal twee, onderschriften voorzien, waarin de signatuur en de datering een plaats hebben gevonden. Het onderste, vlak langs de rand, in minuscule lettertjes geschreven door de hand van Saftleven met donkerbruine inkt, vermeldt bijna steeds: "Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domschercke omver gesmeten", dan volgen eventuele mededelingen omtrent bovenstaande afbeelding en soms enige niet direct daarmee samenhangende gegevens, en tenslotte: "is in Augustus daer aen

volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Er zijn 12 tekeningen gedateerd 1674, waarvan 10 uit augustus en 2 uit september. Voorts zijn er 6 1675 gedateerd: 2 uit augustus, 2 uit september, en 1 met alleen het jaartal. Tenslotte 1 uit juni 1677 en 1 ongedateerd. Het tweede onderschrift, geschreven in lichtbruine inkt in een later handschrift van Saftleven, geeft alleen een korte omschrijving van de bovenstaande tekening. Dit schijnt Saftleven in tegenstelling tot het onderste pas later, in of kort voor 1682, te hebben toegevoegd, mogelijk met de gedachte aan een verkoop van de hele serie. Deze laatste bijschriften zijn ook in het register opgenomen, en wel in hetzelfde handschrift en in dezelfde inkt.

De formaten schommelen meestal rond een basismaat van 42 x 55 cm. Hierbij dient opgemerkt te worden dat dit niet hun oorspronkelijke maat is. De tekeningen zijn in later tijd rondom afgesneden: aan drie zijden langs de zwarte kaderlijn direct rond de tekening, en aan de onderzijde in verband met de tekst vlak onder het onderste bijschrift. Dat er oorspronkelijk waarschijnlijk rondom bredere (blanco) randen (van 1 cm. of meer) hebben gezeten, blijkt uit de soms opzij afgesneden tekst, die enkele malen weer op de onderste strook is vastgeplakt, en uit resten van maatstreepjes ten behoeve van het afsnijden.

Het watermerk is in het merendeel der gevallen een olifant met het monogram D M. Uitzonderingen op deze regel zijn ten eerste het titelblad, het register en nr. 12, die alle drie later zijn ontstaan, ten tweede de nummers 5, 6, 9 en 19 waar het watermerk ontbreekt, evenals bij no. 17, waar dit te verklaren is door het feit dat waarschijnlijk 17 en 18 als twee tekeningen op één blad zijn ontstaan.

De huidige toestand van de serie is in het algemeen goed te noemen. Sommige hebben kennelijk van vocht en schimmel geleden, en alle hebben meer of minder bruine vlekken. Alle tekeningen zijn een keer door midden gevouwen en daarbij soms enigszins beschadigd. De tekststrook is bij enkele tekeningen zeer verbleekt of enigszins verbrokkeld, en bij de meeste bruin gekleurd. Vermoedelijk is dit laatste het gevolg van een later opgestreken preparaat dat de leesbaarheid van de in inkt geschreven tekst moest vergroten. De tekeningen zijn recentelijk schoongemaakt, waar nodig gerestaureerd.

Bij de hierna volgende beschrijving van de tekeningen afzonderlijk is de in het register en op de tekeningen vermelde nummering aangehouden.

Bij het meten werd de hoogte langs de linkerzijde van het blad en de breedte langs de onderzijde van het blad genomen.

63 Titelblad van de serie ruïne-tekeningen van
Utrechtse kerken

Krijt, pen in bruin, grijs gewassen en gekleurd;
535 x 430 mm., inscriptie: "Tot Utrecht, de Ruijnne
van de kercke den Dom en St^t Peter. Getekent van Her-
man Saftleven. Anno 1674".

Dit titelblad bestaat uit een vrij uitvoerige omlijsting voor een vlak rechthoekig grijs fond, waarop in kleuren naast elkaar de kapittelwapens van de Dom (links) en van de St. Pieter (rechts) zijn afgebeeld.

Deze wapenschilden zijn geplaatst voor een ondiepe nis met een vlakke omlijsting, die als korfboog daarboven doorloopt. In het, eveneens verdiepte, boogveld liggen allerlei brokstukken opgestapeld als toepasselijke verwijzing naar het onderwerp van de tekeningenserie. Men herkent hierin een vroeg-gotisch kapiteel, een zwaar profielblok, een stuk deklijst, een in tweeën gebroken met rode ranken beschilderde kolonnet en wat bakstenen, leien en een staaf.

Deze nis is met zijn omgevende muurwerk in een rechthoekige lijst gevat die afgedekt wordt door een driehoekig fronton. De lijst is versierd met bladmotieven en bladfestoenen. Midden in het fronton een grijnzende duivelskop met flaporen; boven de nisboog een halve bol.

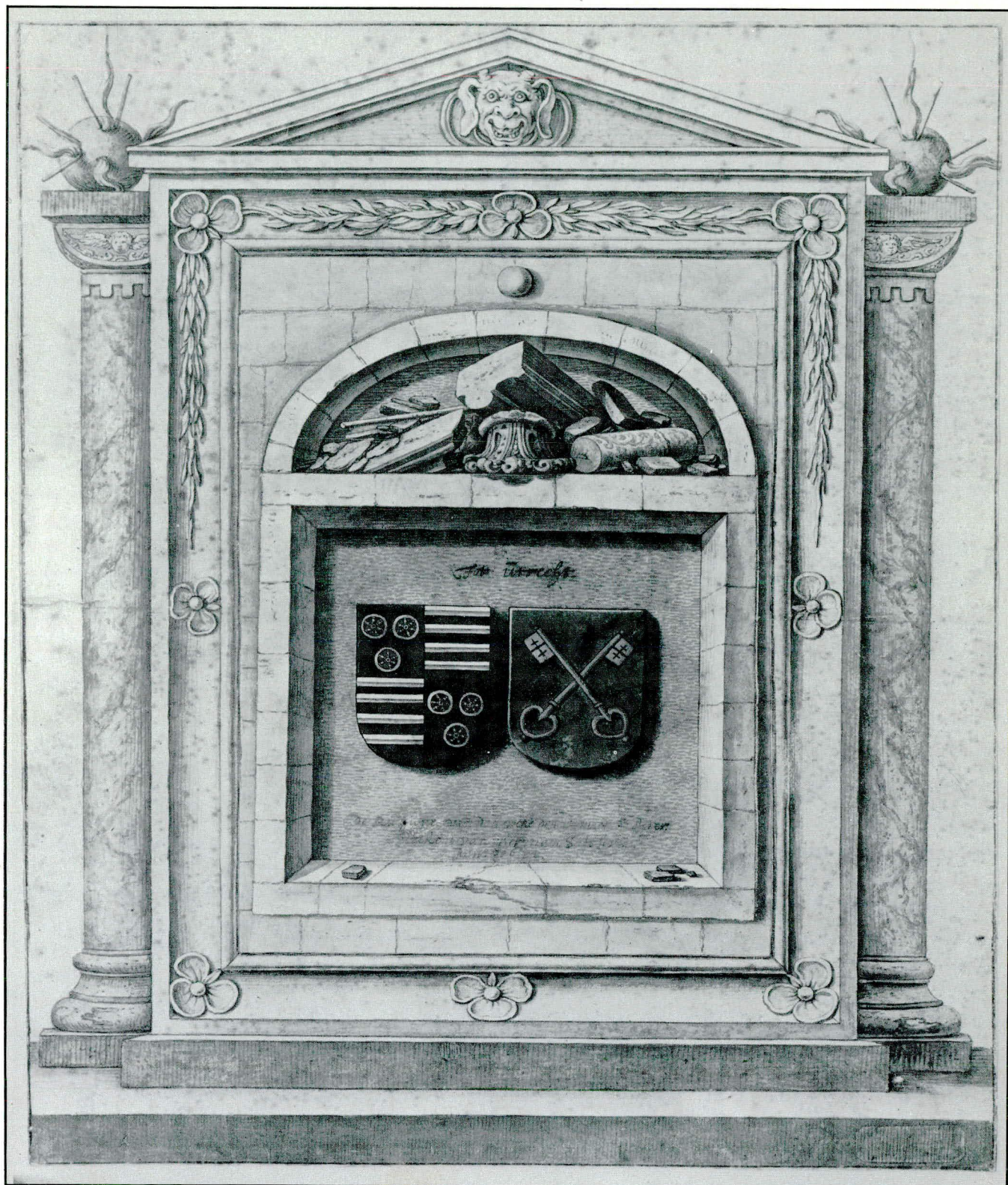
Twee gemarmerde romaanse zuilen die ieder een grote vuurbol dragen flankeren dit bouwsel. Zij doen sterk denken aan de zuilen van de Pieterskerk. (Zie de zuilen op tekening 20 van de ruïnereeks en de tekeningen van Pieter Saenredam.) Ook de bovengenoemde bol zou een associatie met de Pieterskerk kunnen bedoelen en wel met de in 1577 bij het beleg van het Vreeburg door de Spanjaarden in de kerk naar binnen geschoten kogel, die ter herinnering boven het daardoor beschadigde orgel werd opgehangen.

De associatie van de brokstukken met de door de orkaan veroorzaakte ruïnes is duidelijk. De twee vuurbollen zouden kunnen slaan op het natuurgeweld dat deze ruïnes heeft veroorzaakt en daarmee aanleiding werd tot deze tekeningenserie.

Het titelblad is een samengesteld geheel. Op het basisvel zijn als losse elementen, van een andere papiersoort, binnen de geprofileerde lijst vastgeplakt: het rechthoekige deel van de nis, de strook met de korfboog en de smalle stroken rondom deze beide.

Wat betreft de datering van dit blad moet tenslotte opgemerkt worden dat dit blad weliswaar het jaartal 1674 in de tekst vermeldt, maar dat het handschrift eerder in de richting van 1682 wijst. Dit titelblad zou dan, evenals het register, tegelijk met de tweede reeks onderschriften op de tekeningen aan de serie kunnen zijn toegevoegd.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 A)

64 Register van de serie ruïne-tekeningen van
Utrechtse kerken

Krijt, pen, grijs gewassen; 265 x 235 mm., inscriptie:
"Rhegister herman SaftLeven 1675" (zie voor de verdere
tekst de beschrijving van de tekening).

Dit blad bestaat evenals het vorige uit een tekst met
een decoratieve omlijsting, die rondom uitgesneden is.
Op het in twee helften gedeelde grijze fond staat in
bruine inkt met pen een opsomming van de twintig teke-
ningen, die voor het grootste deel overeenkomt met de
bovenste en jongste bijschriften op de tekeningen zelf.
De tekst bij nummer 11 is hier uitgebreid met een vol-
ledig afschrift van de drie fundatiestenen aan de west-
zijde van de Domtoren. De oorspronkelijke tekst van de
nummers 12 tot en met 19 is overplakt met enigszins an-
der papier waarop de tekst van de nummers 12 tot en
met 20 in gewijzigde volgorde geschreven staat.
Het merendeel is geschreven in Saftlebens gewone hand-
schrift van omstreeks 1682. Nummer 10 was kennelijk
overgeslagen en is er in kleine lettertjes tussen ge-
voegd. De tekst op het opgeplakte papier is van dezelf-
de hand maar wat groter geschreven.

De tekeningen waren oorspronkelijk genummerd 1 - 19.
Ook de opgeplakte versie liep tot 19; hier is de 20ste
(de kelder van de Domtoren van binnen) naderhand in
een wat ander schrift met zwarte inkt ingevoegd als
nummer 18, terwijl de nummers 18 en 19 zijn veranderd
in 19 en 20. De van de fundatiestenen overgenomen
tekst is ook wat lettertype betreft gekopieerd. Het
commentaar bij "Johan van doem" is in kleine letter-
tjes toegevoegd.

Ook dit blad bestaat, naast de wijziging in de tekst,
uit los opgeplakte onderdelen, en wel het fond met de
tekst, alsmede de stroken die als vlakke "binnenlijst"
dienen.

Tekst van het register:

- no. 1. Is de voet met den inghanck van Doms
Toorn int vierkant vervath 286
voetmaten.
- no. 2. Van Abel. en Caijm. is van buiten
vant kerck.hoff te sien
- no. 3. Is van buiten vant kerck hoff te sien
- no. 4. het Poortael vande Noort duerre van
Doms kercke.
- no. 5. van binne inde kercke daer desee a. op
staet is de Pilaer die gebarsten is.
- no. 6. Dit stuck is binne de kercke. van den
Dom.
- no. 7. Dit stuck is binne de kercke. van den
Dom.
- no. 8. Dit stuck is binne de kercke daer de
see a. op staet is de Pilaer die omge
draeit is.
- no. 9. Dit stuck is binne de kercke. van den
Dom.
- no.10. Dit stuck is binne de kcke van den Dom over het
orghel.
- no.11. Dit stuck is binne de kercke de hooght
van den Doms Toorn is 383. voet maet
en. Ende is tot den bovensten ommegangh
verdeelt in 457 Trappen
En aen de West sijde van den Toorn dus
danighen deschripsije als volgt.
doe men schreef m.ccc.xx. en een
leymen van mij den eersten steen.
daar na m.ccc. twee en tachtigh
was ick volmaect soomen siet warachtigh

M.cter.x bis.semhel i. festo paulique Joannis
Turris adaptatur.qua Traiectum decoratur.

Johan van doem was sijn naem.
die mij began aldus bequaem.

begraven in dese selve domkercke.

Als men aldaer claerlijck magh mercken.
dees voors. Johan van doem leght begraven aende
zuit sijde van de kercke bij de Capittel Camer.

no.12. Is het Choor van doms kercke.

no.13. Is de omghewronghe Pilaar inde doms
Kercke

no.14. dit stuck is binne de kercke van den dom

no.15. dit stuck is binne de kercke van den dom

no.16. dit stuck is binne de kercke van den dom

no.17. de kelder onder den doms Tooren

no.18. de kelder van binnen.

no.19. St Peters kercke en St Barpulfus.

fondatauer van die kercke St Peter

aen deenne sij en St Andries aen dander.
sije.

no.20. van binne de kercke van St Peter
daar de Coogel int Wulfsel hanckt
weleer gheschooten uit het Cas.
steel van Vreeburgh.

In de overplakte oorspronkelijke versie van de tekst
waren de tekeningen op chronologische volgorde genum-
merd, hetgeen met de huidige nummers neerkomt op:

1 - 11, 19, 20, 13, 14, 15, 16, 17, 12.

Bij de nieuwe nummering werd de volgorde door onder-
werp bepaald:

Domkerk, kelder Domtoren, Pieterskerk.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 B)

Register

No. 1 It de voer meeden inghanc van Doms.
Toorn int vierkant der dach 285.
voet maten.

No. 2 Van Abel en Graijne is van binnen
vaut kerck. Goff te sien

No. 3 Is van binnen vaut kerck. Goff te sien

No. 4 Het poortael vande Noort dierre van
Doms kercke.

No. 5 Van binne inde kercke daer de a. of
peeters de pilaer die gebouwen is.

No. 6 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 7 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 8 Dit stuc is binne de kercke daer de
roo la. of staet is de pilaer die omge-
draeit is.

No. 9 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 10 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 11 Dit stuc is binne de kercke de hoont
vanden Doms Toorn is 385 voet maten
en
Ende is tot den binnentien ommevang
met deelen in 957. Traffen
vanden Toorn die vanden Toorn die
vanden Toorn die vanden Toorn die

Doemen schreef M. cc. xv. in een.
Leijmen van mij den ceften jaen.
Daer na M. cc. twee en tachtigh.
was ick volmaecht soemen niet wachigh

M. cter. v. bis. semel i. festu paulique domis.
Turris adaptatur. qua tracta is decoratur.

Johan van Daem was sijn naam.
die mij began aldus bequaem.
Begraven in dese selve dom kercke.
Almon aldare claerlich nagh meechen.
seco 1623. Johan van roos licht. begraven aen de
rechter side vande kercke bij de Capiteel omme.

No. 12 Johan Schaar van Doms kercke.
No. 13 Is de omgevinghe pilaar inde Doms
kercke.

No. 14 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 15 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 16 Dit stuc is binne de kercke vanden
doorn.

No. 17 De kelder onder den Doms Toorn.
No. 18 De kelder van binnen.

No. 19 Peters kercke en s. Barnulfm.
fondat hier van die kercke s. Peter
aen daerne sijn s. Andries aen daer.
sijn.

No. 20 Van binne de kercke vanden Peter
daer de Gogepint Doms soel hanc
wel per alle schooten ist het Gas.
steed van Overblijff.

No. 21 De kelder onder den Doms Toorn.
No. 22 De kelder van binnen.

Herman Sijt Leven 21675

65 De voet van de Domtoren met het toegangspoortje; westgeval van de kerk en het noordertransept vanuit het westen (nr. 1)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 545 x 419 mm., inscriptie: "Dit is de voet met den inganck van doms. Tooren. Int vierkant vervath 286 voetmaten. Den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omver gesmeten als men van buiten vant kerckhoff bij Domstoren kon sien is in Augustus daer aen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Vanuit een hooggelegen standpunt aan de westzijde van het Domplein (misschien een venster op de eerste verdieping van een der claustrale "Stenen Huizen van de Dom", nu Domplein nr. 17) kijkt Saftleven langs de voet van de Domtoren naar de Domkerk. De lichtval wijst op het begin van de middag. Op de voorgrond spelende kinderen en pratende, kijkende en lopende mensen.

Rechts, de noordzijde van de Domtoren, met in het midden de deur en de getraliede vensters van de trap naar de Michaëlskapel. Boven ziet men de diepe nissen van de onderste omloop, waarvan er door een vergissing één is weggevallen. In de tweede nis van voren zit een stuk laat-gothische balustrade, een toevoeging uit de tijd van de afwerking van het schip. Duidelijk laat de tekening zien dat reeds toen een deel van de natuurstenen bekleding van de zware muurdammen is vervangen

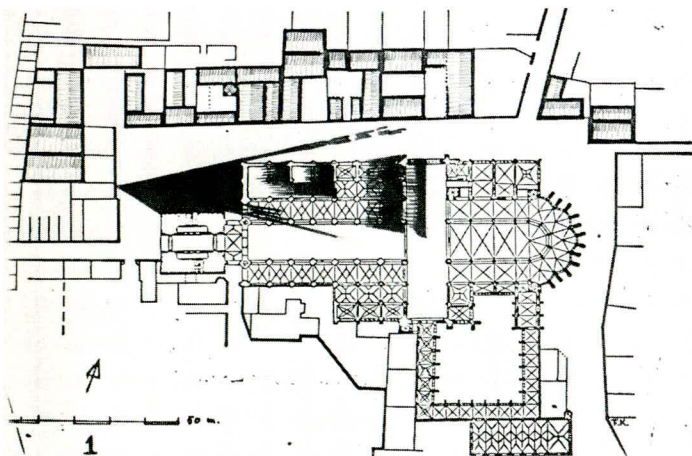
De volgende coulisse bestaat alleen uit hoger opgetrokken, maar nooit voltooid en door de storm beschadigd muurwerk tussen de 5de en 6de zijkapel, van het oosten uit gerekend.

Het derde vlak wordt gevormd door de muur tussen de 3de en 4de travee. Omdat deze muur, bijna twee eeuwen, als voorlopige buitenmuur had dienstgedaan, was de gordelboog van de buitenste zijbeuk dichtgezet met een baksteenvulling. Door het gat in deze valmuur kan men de op één na laatste boog en de met planken dichtgemaakte uitmonding van de buitenste zijbeuk in het dwarsschip zien. Boven de boog troont de luchtboogstoel, die in vele tekeningen een orientatiepunt is. De boog links is de blindnis van de onvoltooid gebleven 4de zijkapel.

Het transept vormt tenslotte het achterste decor. Dit heeft de orkaan grotendeels overleefd.

Het toont echter wel duidelijke sporen van geleidelijk verval, zoals het dichtgezette noordelijkste venster en de wat uitbundige begroeiing. Bovenin ziet men nog de oorspronkelijke laatgotische balustrade met restanten van kruisbloemen en pinakels en rechts een deel van de (dichtgespijkerde) kap die nog geen maand tevoren op het schipdak aansloot.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 I)

door een verankerde bakstenen bekleding.

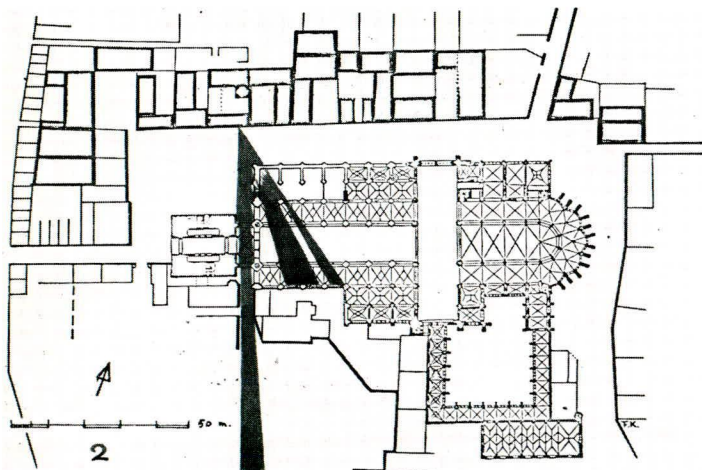
Achter de toren de doorgang onder de Bisschopsloge. Men ziet de verschillende delen van de kerk als een reeks coulissen. De voorste is het noordelijke gedeelte van de westgevel van het schip. De venstertracering is compleet, al is het glas eruit gewaaid, maar de balustrade heeft het gedeeltelijk begeven. De opzet van deze balustrade, die blijkens tekeningen van Jan de Beijer (Cat. nr. 20) ook de zuidelijke schipkapellen bekroonde, is echter nog goed te zien. Boven deze balustrade ziet men rechts nog de noordelijke steunbeer van de grote schipgevel. De muurdecoratie is hem kennelijk niet helemaal duidelijk: met de venstertracering raakt hij door een constructiefout wat in de knoop; zodoende is een drie- in plaats van een vierdelig venster ontstaan, met behoud van de middenstijl. Van de buitenste zijbeuk en zijkapel (links op de tekening) was destijds alleen de onderbouw tot stand gekomen. De deur en de twee vensters in de kerkmuur, alsmede de bank, horen bij een huis dat later in deze hoek werd gebouwd: Opvallend zijn de driehoekige steunberen; de rechter is min of meer compleet, zij het zonder bekronende pinakel.

THE INTERIOR OF THE CATHEDRAL OF
S. MARTIN, LUTHER, 1771.

Engraved by J. G. Smith, from a drawing by J. G. Smith, 1771. The original drawing is in the possession of the Rev. J. G. Smith, and is now in the possession of the Rev. J. G. Smith.

Krijt; grijs gewassen, hier en daar met wit gehoogd; 813 x 420 mm., inscriptie: "Abel. Sacrum pingue dabō. non macrum Sacrificabo. Caijm. Scrificabo macrum. Sacrificabo. Caijm. Scrificabo macrum. non dabō pingue Sacrum. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van Domskercke omver gesmeten als men van buiten vant kerckhoff kan sien is in Augustus daeraen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer". Als enige tekening van de reeks is dit blad nog niet schoongemaakt en gerestaureerd, en daarom vrij donker.

In deze tekening laat Saftleven vanaf de noordzijde van het Domplein de Bisschopsloge of Davidkapel zien. Deze vormde de luchtbrug tussen de voor de bisschop bestemde Michaeliskapel in de Domtoren, die hij vanuit zijn paleis binnendoor kon bereiken, en de Domkerk.

De zijgevel van dit tussenlid bestaat in hoofdzaak uit een grote boog, die ingedeeld is in vier etages, waarvan de bovenste drie van traceerwerk zijn voorzien. In de onderste, door twee grote consoles en baldakijnen geflankeerde zone bevindt zich de door het Kapittel van Oudmunster bedongen doorgang tussen kerk en toren. In de hierboven gelegen zone wordt de daarbij behorende gewelfruimte door luchtig traceerwerk afgesloten. De derde, gesloten zone vormt de zijwand van de Davidskapel, terwijl de bovenste het venster van die kapel bevat. Dit moet in later tijd met baksteen dichtgezet zijn. Een balustrade met een visblaasmotief bekroont de Bisschopsloge.

Rechts kunnen we de Domtoren vermoeden, die zelf buiten de tekening valt, maar wiens schaduw door de avondzon nog zichtbaar is. Aan de andere kant sluit de bij nr. 1 besproken westgevel van de kerk aan, met als spil van de tekening de noordelijkste van de twee door een spits bekroonde traptorens die in de hoeksteunberen van de schipgevel waren opgenomen. Deze steunbeer bevat (evenals de zuidelijke) een ingenieuze dubbele wenteltrap: de ene leidt naar de Bisschopsloge, de andere als diensttrap naar het triforium en de kerkdaken. Boven tegen de steunbeer zijn twee beelden aan de beeldenstorm ontsnapt.

Links kijken we door de scheibogen tussen de beide zijbeuken, dankzij het feit dat de voorlopige baksteenvulling grotendeels gesneuveld is, op de overeenkomstige bogenreeks aan de zuidzijde, waar de dichtzetting de storm wel heeft doorstaan.

In de hoeksteunbeer op de voorgrond is een groot relief van Kaïn en Abel opgenomen; rechts en links staan hun namen gebeiteld, en eronder staat een inscriptie,

die onleesbaar is, maar die Saftleven onder de tekening copieerde. (Vertaald luidt deze inscriptie: "Het heilige vet zal ik offeren

en niet geven wat mager is. Abel

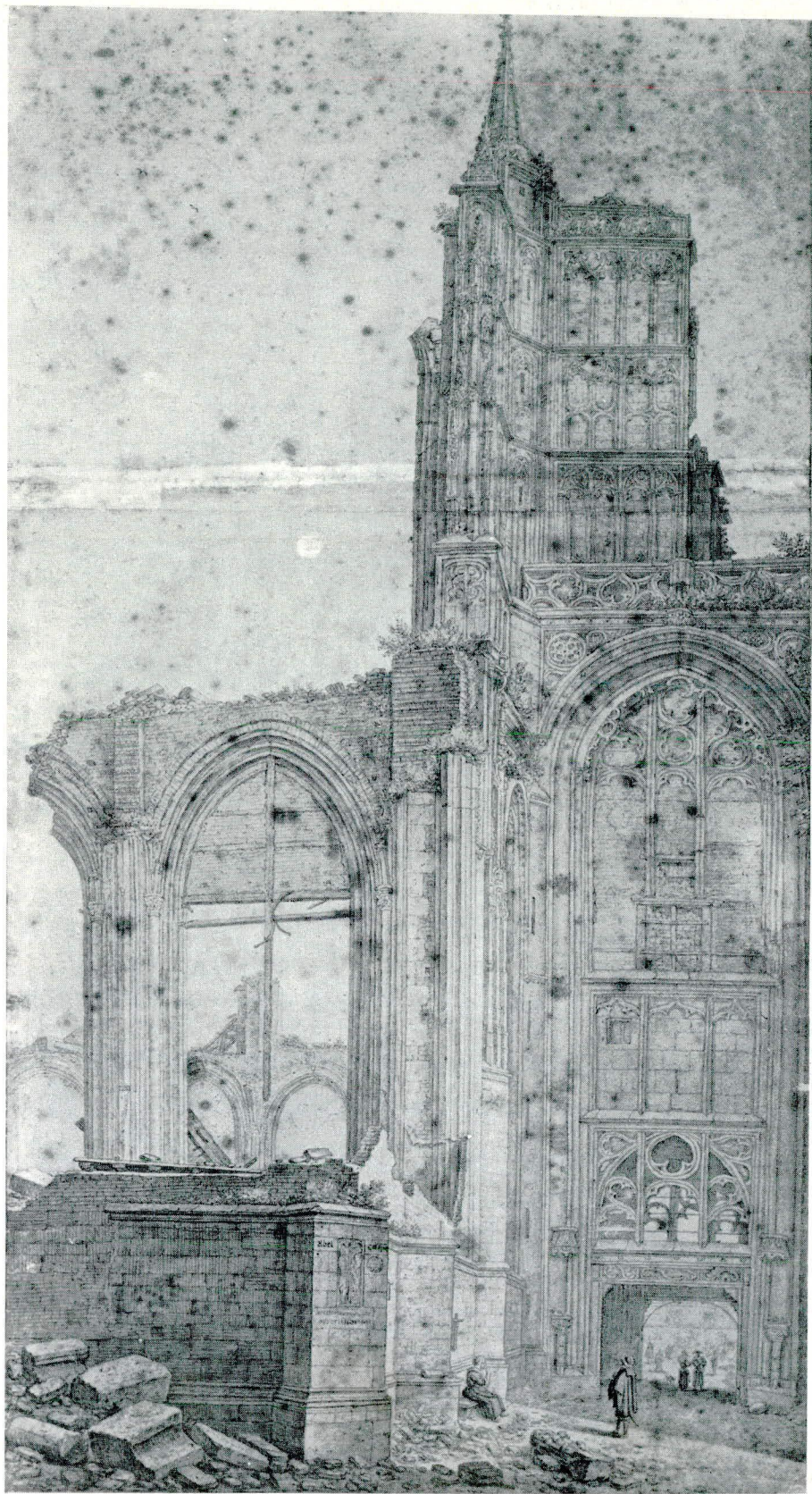
Het magere zal ik geven

en het heilige vet niet offeren. Caïn".)

Rechts van dit relief is nog een klein medaillon ingemetseld met de broedermoord. Dit bleef bewaard en bevindt zich thans in het Centraal Museum (Cat. nr. 15).

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 II)

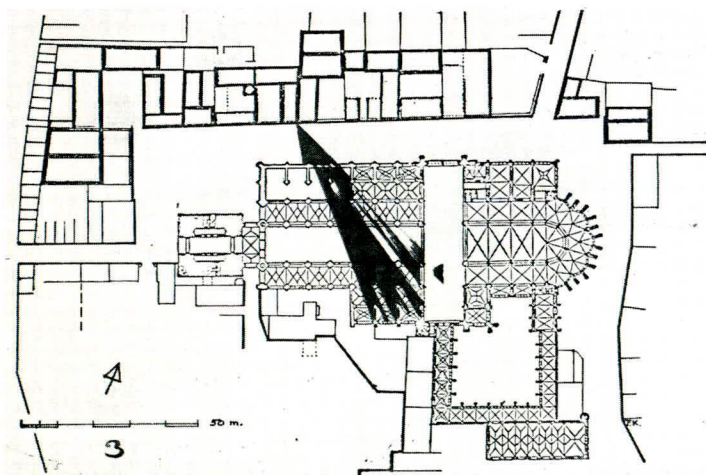

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 543 x 420 mm., inscriptie: "Is van buiten vant kerckhoff te sien. (Anno) 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van Domskercke omver gesmeten als men van buitten vant kerck hoff kan sien is in Augustus daeraen volgende getekent van Herman Saffleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Vanuit het standpunt ongeveer dertien meter oostelijker aan de noordzijde van het Domplein geeft deze tekening een uitzicht naar het zuidoosten.

Rechts ziet men het onvoltooide en beschadigde muurwerk tussen de 5de en 6de kapel, met een driehoekige steunbeer. Links kijkt men door de scheiboog onder de luchtboogstoel in de 3de travee van de buitenste zijbeuk. Daarachter de westgeval van het transept, waarvan de beglazing de storm voor een deel lijkt te hebben overleefd. In de linker bovenhoek steekt nog net de dichtgetimmerde kap op de viering boven de muur uit, terwijl aan de rechterzijde de zuidoostelijke traptoren zichtbaar is, alsmede een venster met pinakelbekroning zoals ook de lichtbeuk van het schip die vertoonde.

Midden op de voorgrond, op een puinhoop, de tekenaar. Hierachter kijkt men, over een dichtgespijkerd gat in de buitenmuur en de brokstukken die daarachter schuilgaan, op en in de zuidelijke buitenste zijbeuk en schipkapellen (De oostelijke twee traveeën daarvan bestaan thans nog.). Hun bedaking, waarop zich in de loop der jaren kennelijk begroeiing heeft vastgehecht steekt nog gedeeltelijk uit boven de ingestorte binnenste zijbeuk.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 III)

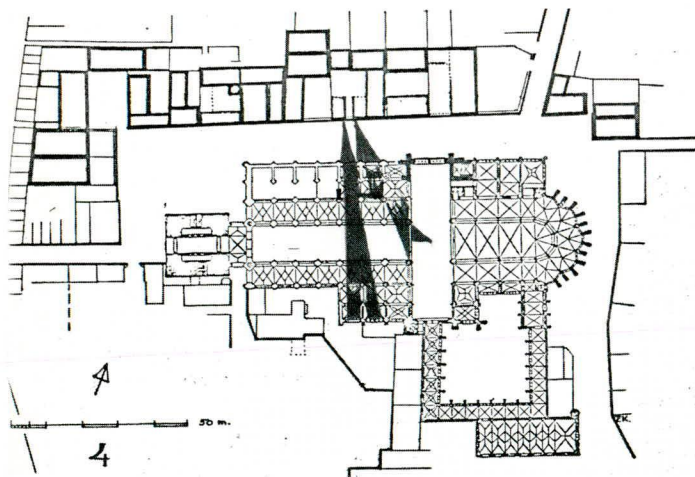
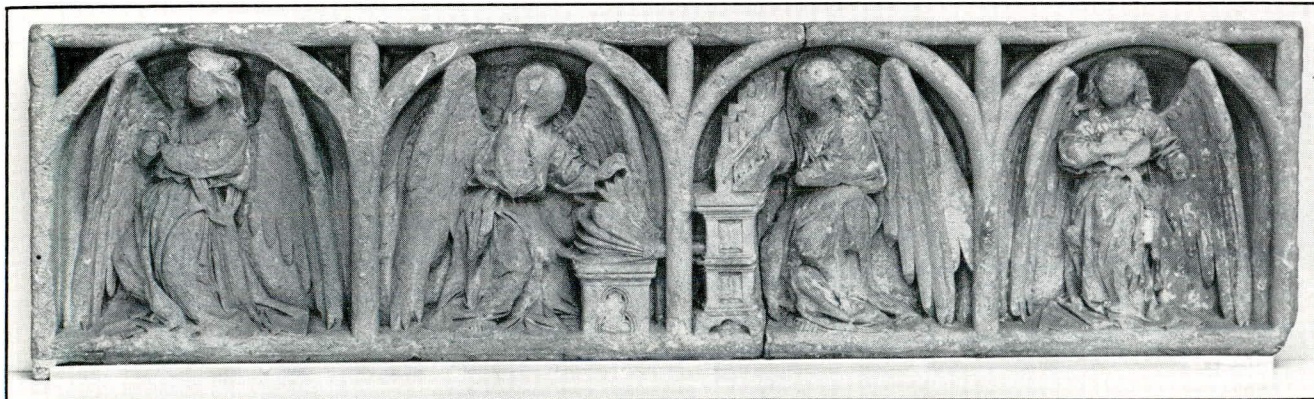
Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 545 x 419 mm., inscriptie: "Het Poortaal vande Noort duerre van Doms kercke. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omver gesmeten als men van buitten vant kerckhoff kan sien is in Augustus daer aen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Voor deze tekening is Saftleven nog eens ca. 20 meter meer naar het oosten gaan staan. Achter de grote brokken puin op de voorgrond zien we links het Noorderportaal dat zowel binnen als buiten met een reeks baldakijnconsoles voor beelden is voorzien. Eén van deze beelden zit, wat verminkt, nog op zijn plaats. Goed bewaard gebleven daarentegen lijken de gebeeldhouwde

lateien boven de deuren. Het rechter bovenkalf bevindt zich thans in het Centraal Museum (Cat. nr. 8).

Boven de portaalruimte de resten van de Mariakapel, waarin men links de voet van het altaar en de toegangsdeur kan herkennen. Daarachter zien we de scheibogen van de buitenste zijbeuk, waar de linkerhoek van het transept bovenuit steekt met zijn dichtgespijkerde kap en het wat ongelukkig uitgevallen venster. Rechts op de tekening hebben we door het verdwenen venster van de Leeuwenberchkapel een uitzicht op de tweede en derde travee van de zuidzijde van het schip. Voor dit deel van de tekening is Saftleven 3 meter meer naar rechts gaan staan, waarschijnlijk om compositorische redenen.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 IV)

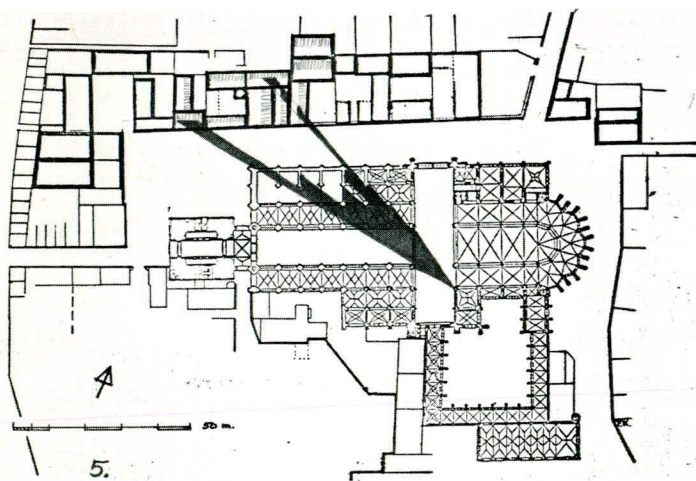
- 69 Drie scheibogen van de buitenste zijbeuk, de luchtboogstoel en de Leeuwenberchkapel vanuit het zuidoosten (nr. 5)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; gemonogrammeerd en gedateerd HSL 1674; 545 x 424 mm., inscriptie: "Daer desee a. op staet is de Pilaer die ghe barsten is. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omgesmeten en dit stuck binne de kercke in Augustus daer aen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer. de pilaer daer desee a. op staet is ghebarsten en bekant een Duim versedt".

Vanaf nr. 5 zet Saftleven zijn documentatietocht binnen de kerk voort. De tekenaar heeft zich nu opgesteld in het transept en kijkt naar het noordwesten. Tot aan de viering ligt de kerk vol met puin waarin vooral onderdelen van pijlers en profielstenen, balken en brokken metselwerk te herkennen zijn. Over deze berg heen kijkt men op de eerste drie scheibogen van de buitenste zijbeuk, die naar het westen afgesloten wordt door een voorlopige vulmuur met een groot gat. Daarboven de luchtboogstoel. Achter de middelste boog zien we door het gesneuvelde venster van de Leeuwenberchkapel een boom en een huis aan de noordzijde van het Domplein.

Naar het westen toe staat nog een muurfragment tussen de 5de en 6de zijkapel. Links en rechts wordt de tekening afgesloten door de westelijke vieringpijlers met hun geschilderde tapijten. Bij de rechter zijn nog de aanzetten van een scheiboog en de triforiumlijst te zien.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 V)

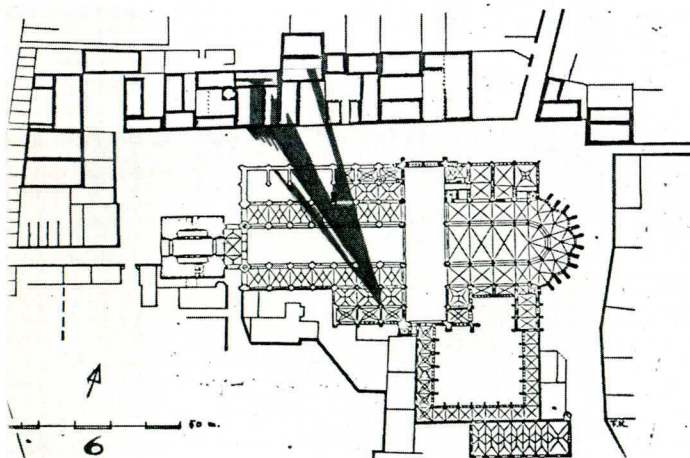
- 70 De afgeknapte pijler van de middenbeuk, de luchtboogstoel, de Leeuwenberchkapel en huizen aan het Domplein vanuit het zuiden (nr. 6)

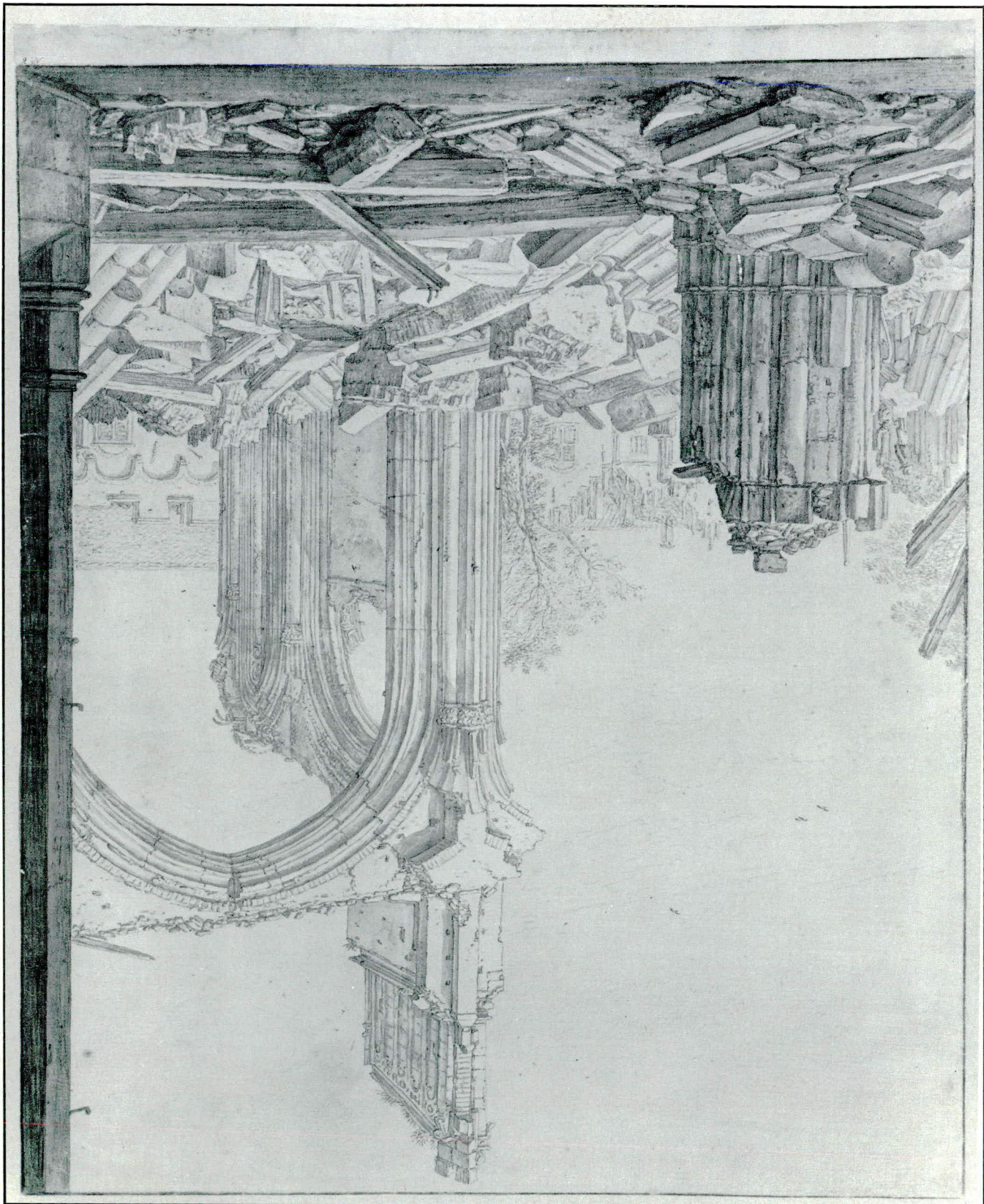
Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 542 x 417 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omver gesmeten. dit stuck binne de kercke in Augusto daeraen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Voor deze tekening koos Saftleven zijn standpunt in de buitenste zuidelijke zijbeuk, met zijn rug tegen de pijler tussen de eerste en tweede zijkapel. Rechts functioneert de tweede pijler tussen de twee zijbeuken als repoussoir; links staat de afgeknapte derde pijler van de middenbeuk. Recht vooruit ziet men weer, over de puinhopen heen, de luchtboogstoel en de kapel van Abraham van Leeuwenberch aan de overkant.

Interessant is deze tekening verder vanwege de door-
kijken op de claustrale huizen van de Dom en Oudmun-
ster aan de noordzijde van het Domplein. Achter de
Leeuwenberchkapel ziet men het gekanteelde huis "De
Rode Poort", Domplein 5, aan de linkerkant nummer 6
met door pinakels bekroonde topgevels.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 VI)

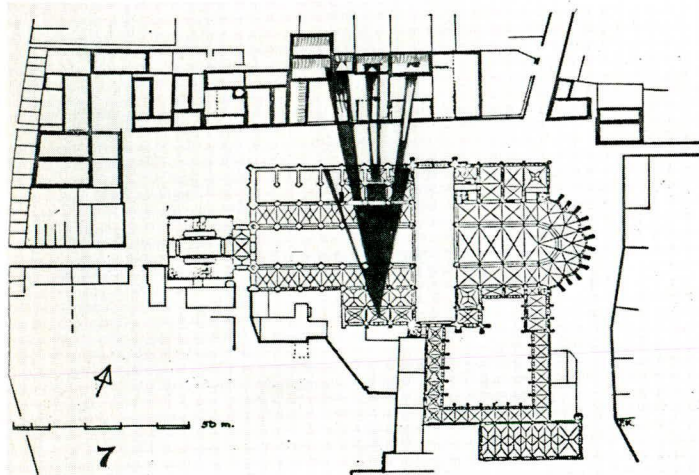
- 71 De afgeknapte pijler, v.l.n.r. de Leeuwenberch-
kapel, het Noorderportaal en de kapellen Van der
Vecht en Taets van Amerongen vanuit het zuiden
(nr. 7)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 545 x 417 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omver gesmeten en dit stuck binne de kercke in Augusto daeraen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Saftleven staat in de kapel van Ludolf van Veen, de tweede zijkapel aan de zuidzijde, en kijkt recht naar de overkant. Men heeft zo een gezicht op de tweede noordelijke zijbeuk (weer met luchtboogstoel) en naast elkaar de Leeuwenberchkapel, het Noorderportaal met de Mariakapel daarboven en rechts de slordig dichtgespijkerde kapel van Domdeken van der Vecht met daarboven de grafkapel van Taets van Amerongen. Bij deze laatste loopt de venstertracering aan de binnenzijde blind door over de zware steunbeer van het transept zoals dit nog te zien is op de Dommaquette in het Centraal Museum (Cat. nr. 109).

Links de afgeknapte pilaar die ook op de vorige tekening voorkwam. Op de puinhoop liggen onderdelen van een middenbeukpijler met geschilderd tapijt. Op de achtergrond enige claustrale huizen, Domplein 2, 3, 4 en 5 (De Rode Poort). Geheel links wordt de tekening afgesloten door de derde pijler tussen de zijbeuken, als tegenhanger van de transeptsteunbeer aan de rechterzijde van het blad.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 VII)

Platystrophia is a genus of bivalve molluscs in the family

Am 1. Jan. 1900. In der Zeit der ersten Winternächte. Die Luft war sehr kalt und die Sonne war sehr hell. Die Luft war sehr kalt und die Sonne war sehr hell.

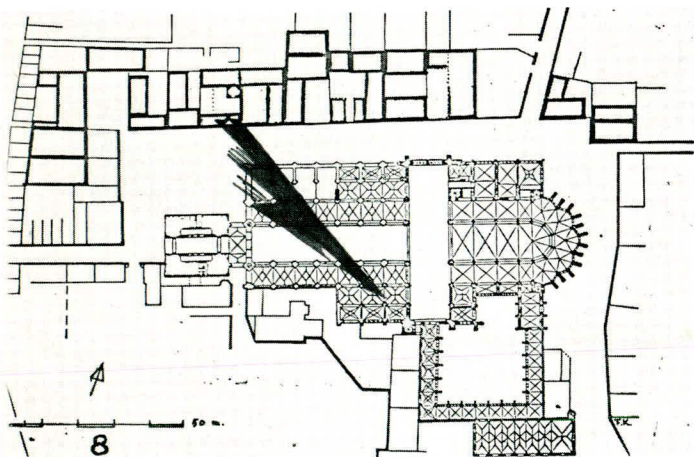
72 De laatste travée van de binnenste noorderzijbeuk vanuit het zuidoosten (nr. 8)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 546 x 422 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom daer dese a. op staet is de Pilaer die omgedraeit is. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Domskercke omver gesmeten daer dit Letterken a. op staet is de pilaer die omgedraeit is en dit stuck binne de kercke in Augusto daeraen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Deze tekening kijkt van onder de boog tussen de 1ste en 2de travée van de zuidelijkste zijbeuk, diagonaal door het schip, op de laatste travée van de noordelijke binnenste zijbeuk. Het standpunt van deze tekening ligt even vóór dat van nr. 6, en beide sluiten direct op elkaar aan, met een kleine overlapping. (Men vindt zelfs in nr. 6 links en in nr. 8 rechts op de voorgrond dezelfde brokstukken terug.) Links herkent men de grotendeels gesneuvelde dichtzetting van de scheiboog; die van buitenaf te zien is in de tekeningen 2 en 15. Daarvóór staat de "omgedraaide pilaar" met de a. Dit is de 4de middenbeukpijler. De tekening links wordt afgesloten door de 3de pilaar tussen de beide zijbeuken als repoussoir.

In de puinhopen herkent men hier duidelijk twee languit neergestorte schippilaren, waarvan de rechter met een geschilderd tapijt, voorts kapitelen en beschildeerde balken van de vlakke middenbeukzoldering. Op de achtergrond staan huizen en bomen van de noordzijde van het Domplein. De figuurtjes zijn ongeveer op de helft van hun natuurlijke grootte getekend.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 VIII)

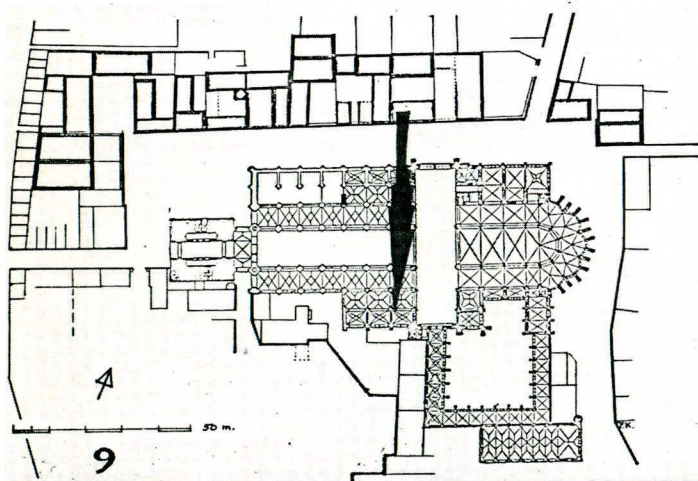

Krijt, grijsgewassen, hier en daar gekleurd; 543 x 420 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Doms kercke omver gesmeten en dit stuck binne de kercke in Augusto daer aen volgende getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

Vanaf het standpunt van tekening 6 kijken we nu aan de andere kant langs de tweede pilaar tussen beide zuidelijke zijbeuken recht naar het noorden. Achter de scheiboog tussen de noordelijke zijbeuken zien we de grafkapel van Taets van Amerongen met de blinde tracing; boven de kapel van Van der Vecht, die hier nog niet dichtgetimmerd is zoals op tekening 7. Links de ingebouwde wenteltrap die de beide bovenkapellen bereikbaar maakt. De middelste van de drie steunberen van het transept is onderin weggehakt om de beide kapellen wat ruimte te geven, en werd zodoende een hangende "steun"beer. Rechts wordt de tekening afgesloten door de noordwestelijke vieringpijler met zijn tapijtschildering en het begin van de eerste scheiboog van de middenbeuk. Vergelijk voor de huizen aan het Domplein de tekeningen 7 en 14.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 IX)

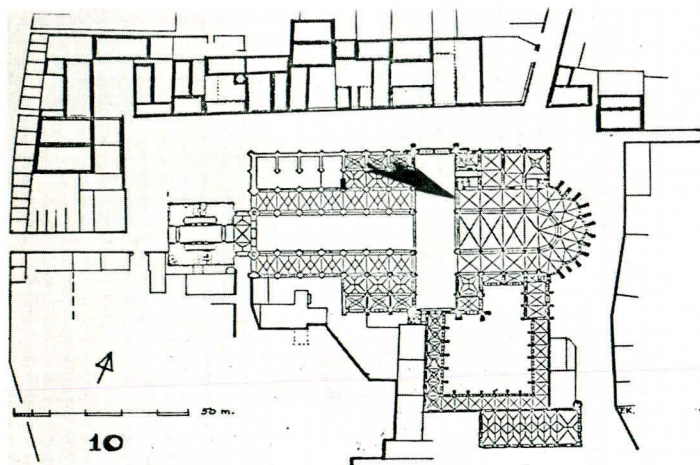

74 De kapellen Taets van Amerongen en Van der Vecht, het Noorderportaal en de Mariakapel vanuit het oosten (nr. 10)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 547 x 418 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom. over het orghel. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Doms Kercke omver gesmeten en dit stuck binne de kercke den 3 September daer aen volgende getekent van Herman Saftleven Ao. 1674. out 65 Jaer".

Saftleven heeft zich nu opgesteld onder het orgel dat tegen de oostwand van de noordelijke transeptarm hangt. Door het contrast met het stralende licht in de gewelfloze zijbeuk is de transeptzijde van de pilaren donker. Deze pilaren worden verbonden door een balk met een (niet letterlijk overgeschreven pseudo-op-schrift of een tekst in griekse hoofdletters. De naar elkaar toegewende zijden zijn gedecoreerd met tapijtschilderingen. Tegen de ene staat een wapenbord, met zijn rug naar ons toe, en tegen de andere misschien een fragment van een bank. Tussen de twee pijlers door kijken we op de kapellen van Taets van Amerongen en Van der Vecht met het ingebouwde traptorentje. Daarachter een kijkje in de Noordportaalruimte met enige beeldconsoles en op de restanten van de Mariakapel erboven. Aan de pijler tussen deze beide traveeën is een wapenbord blijven hangen; een glimp hiervan is ook te zien op tekening 7. Wat raadselachtig is het feit dat de boog, die het doorzicht omlijst, op de vroeger gedateerde tekening 1 dichtgetimmerd is weergegeven.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 X)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 600 x 422 mm., inscriptie: "De hoogte van den Doms.toorn is 333. voetmaten. ende is tot den bovensten ommegangh verdeelt in 457 trappen. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van de Doms-kercke omver gesmeten en dit stuck van binne soo ver-toont ende Ao 1675 in....getekent van Herman Saftleven out 66 Jaer".

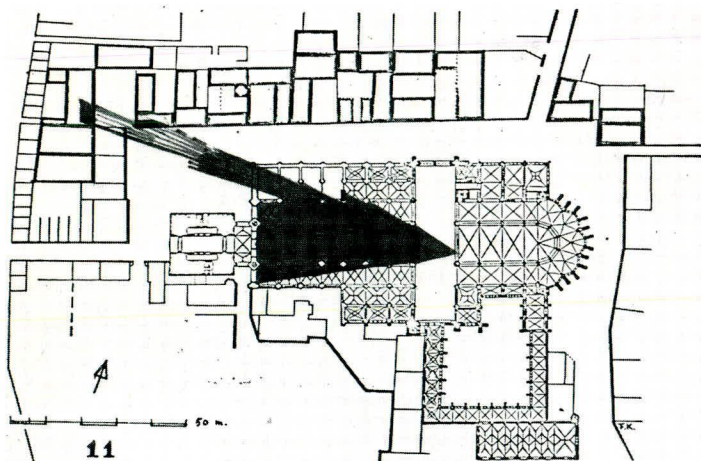
Het is inmiddels zomer 1675 geworden. Vanaf tekening nr. 11 zien we hoe zich inmiddels een begroeiing heeft ontwikkeld op de ruïne en tussen de puinhopen. Ook lijkt er al wat puin opgeruimd te zijn.

Als het uurwerk toen beter liep dan 300 jaar later moet het omstreeks tien uur in de morgen zijn hetgeen klopt met de weergegeven zonnestand. Saftleven heeft zich opgesteld in de viering en kijkt naar het westen, zo, dat het beeld aan beide zijden wordt omlijst door de vieringpijlers. In tegenstelling tot het vrijwel geheel verwoeste schip schijnen toren en westgevel betrekkelijk weinig geleden te hebben van de storm; traceringen zijn nog compleet. Links en rechts flankeren de westvensters van de zijbeuken het majestueuze middenvenster, dat verschillende functies combineert.

Het onderste gedeelte is geheel blind en bevat de twee Rode Deuren, de westelijke ingangen van de Dom, terwijl aan de buitenzijde de gewelven boven de doorgang aansluiten. Daarboven is het middenvenster met rijk tracerwerk gevuld en verdeeld in drie zones: de onderste bestaat uit de open arcatuur (boogstelling), waarachter de bisschop in zijn Bisschopsloge of Davidkapel (boven de doorgang) ongestoord de diensten kon bijwonen. Achter de hierboven gelegen eveneens open zone loopt de gang die de beide triforia verbindt. Het bovenste gedeelte is alleen beglaasd en krijgt zijn licht van boven het dak van de Davidkapel. Aan weerszijden van het grote middenvenster zien we de resten van de aansluitende muren van het schip in doorsnede, met boven elkaar de scheibogen, triforium, vensterzone met buitenloopgang en balustrade. Hierbuitenuit steken de zware steunberen die de westgevel schragen en de dubbele traptorens bijna geheel verbergen. Hier ziet men goed dat de noordkant van het schip rijker was afgewerkt dan de zuidzijde. Rechts op de tekening zien we de bekende luchtboogstoel op de buitenste zijbeuk en links een reeks pijlerstompen waarvan de bovenbouw languit over de puinhopen ligt.

dat Saftleven de renaissancebank - ook zichtbaar op de tekening door Saenredam (Cat. nr. 29) - tegen de zuidwestelijke vieringpijler in 1674 (nr. 5) niet tegen die pijler tekent, zou met deze tendens kunnen samenhangen.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 XI)

Opmerkelijk is dat in deze tekeningen uit 1675 de stoffage met figuren in het interieur een grotere rol speelt dan in die uit het voorgaande jaar. Het feit

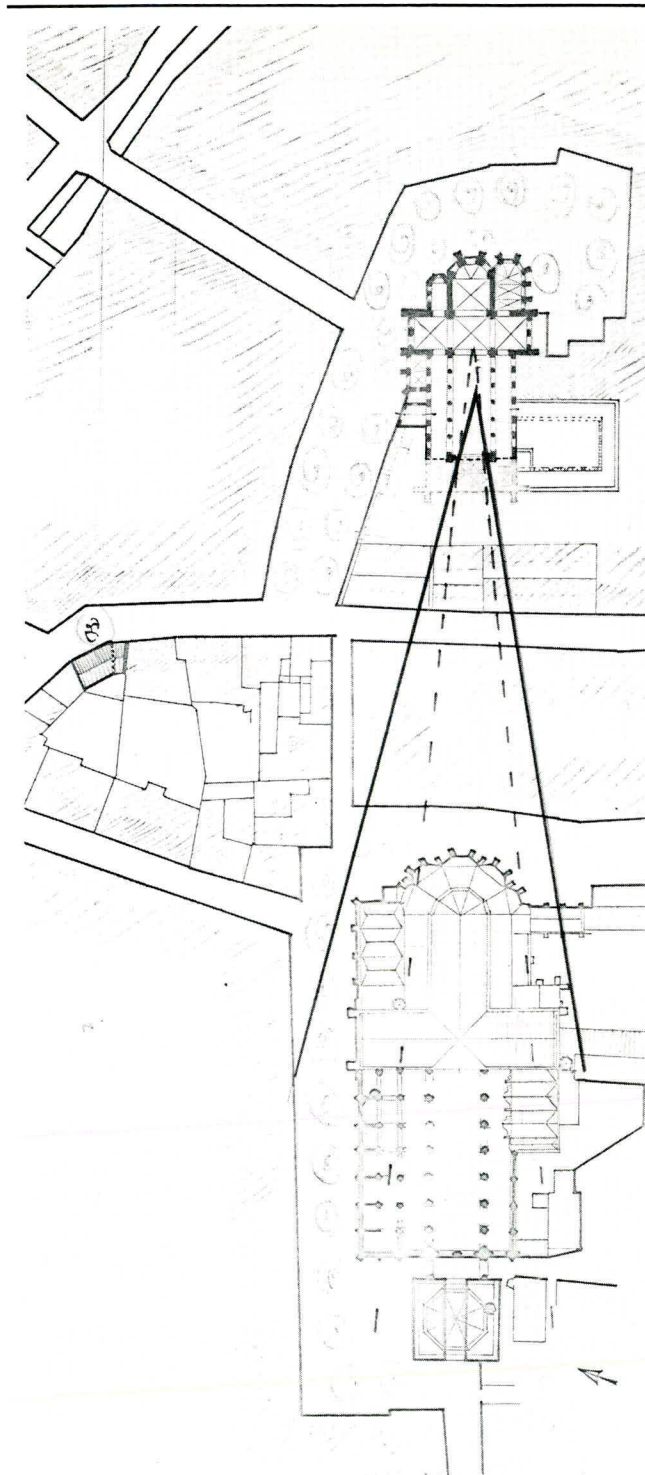
Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 545 x 406 mm., inscriptie: "Het Choor van doms kercke: met den Tooren. 1677 den 28 Junius is dit stuck ghetekent uit de kercke van S^t.Peeter die men op dien tijt timmerde getekent van Herman Saftleven.out 68 Jaer". Deze tekening hoort zowel chronologisch als topografisch na nr. 20 thuis en stond ook in de oorspronkelijke versie van het register aan het eind van de reeks. Ook de minder zorgvuldige tekenwijze plaatst hem wat buiten de serie.

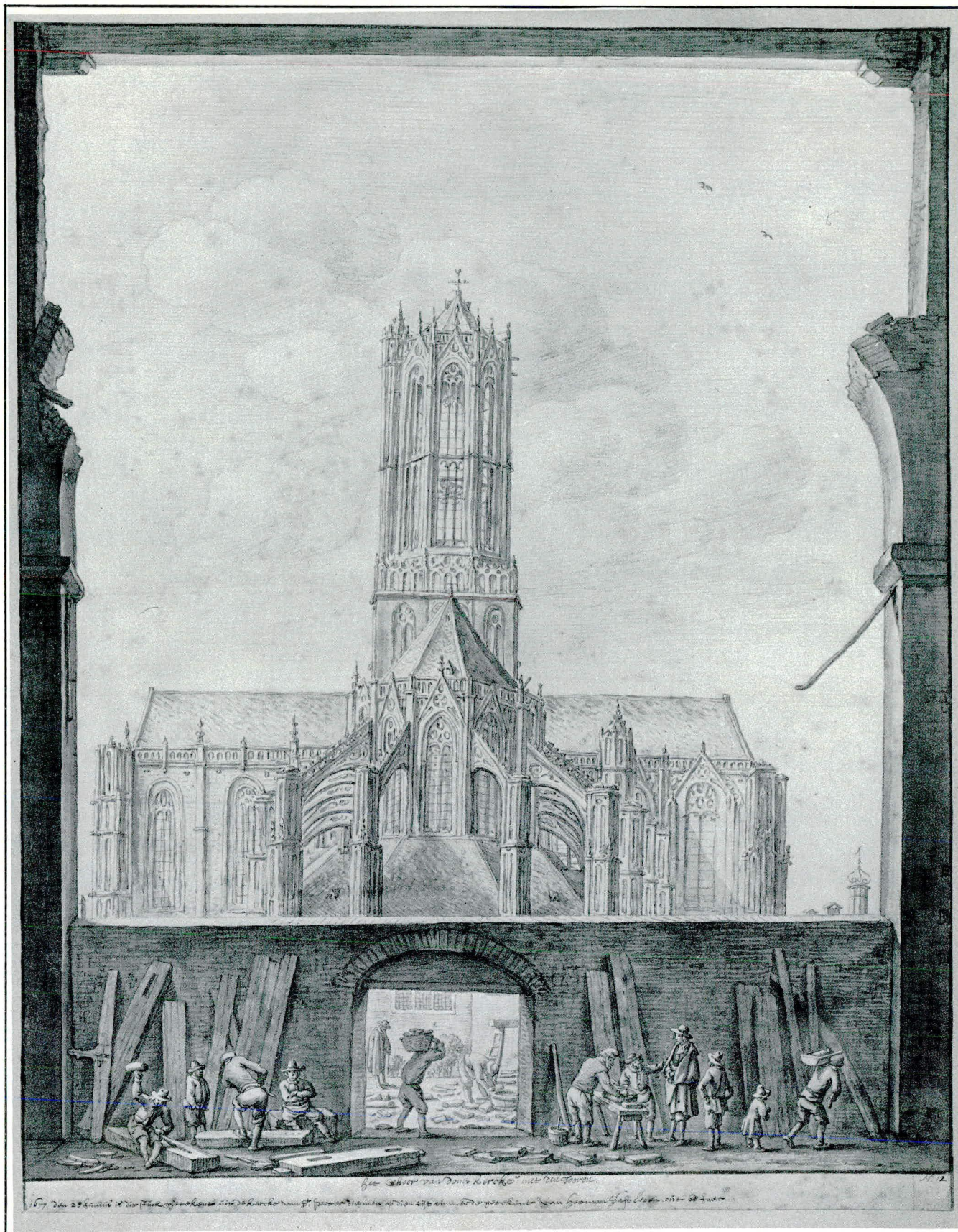
Saftleven tekent het Domkoor hier vanuit de Pieterskerk ná de afbraak van de westgevel en kort vóór de nieuwe westgevel van de Pieterskerk dit uitzicht weer zou blokkeren. De nieuwe gevel, die opgebouwd wordt in en tegen de gesloopte boog boven de voormalige orgelgalerij, is hier reeds een viertal meters opgetrokken. Goed is hier het verschil zichtbaar tussen de beide armen van het transept van de Dom: de noordelijke sluit bij het koor aan, de zuidelijke is in de trant van het schip voltooid.

Het is merkwaardig dat deze tekening zo goed aanspreekt, zonder dat men gestoord wordt door vreemde perspectivische verschijnselen. Nadrukkelijker dan bij alle andere tekeningen van de reeks is hier de donkere omlijsting aan de voorstelling aangepast. Deze wordt gevormd door de pasgebouwde muur, de pijlers met de boogaanzetten, en de trek balk bovenin, waarbij de breedte van de boog tot anderhalf maal vergroot is om zowel de Dom geheel te laten zien als de verdwenen boog binnen de tekening te laten vallen: tekening nr. 20 geeft de juiste verhoudingen weer. Vreemder is echter dat muur en bodem vanaf een hoger standpunt in beeld lijken gebracht dan bij het uitzicht op de Dom. Daardoor valt een hele beeldstrook weg. Tevergeefs zoekt men de eerste verdieping en het dak van de huizen waarvan men door de deuropening een benedenvenster ziet.

Mogelijk is de hele tekening vanaf eenzelfde hoge standpunt gemaakt, bij voorbeeld om, op de tekening weggelaten, obstakels te vermijden. Maar werd hij geconstrueerd als een gezicht vanaf de begane grond. Om dat ervan te maken zou Saftleven het deel van de Dom, dat normaal boven de in aanbouw zijnde westgevel van de Pieterskerk uitstak, hebben gezet op de van deze nieuwe muur gemaakte tekening. Daarmee is tevens de plaats van de Dom ten opzichte van de boog, en de te geringe hoogte van deze boog verklaard. Waarschijnlijk mogen we hieruit concluderen dat hij in tegenstelling tot de rest van de reeks in dit geval met voorschetsen werkte.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 XII)

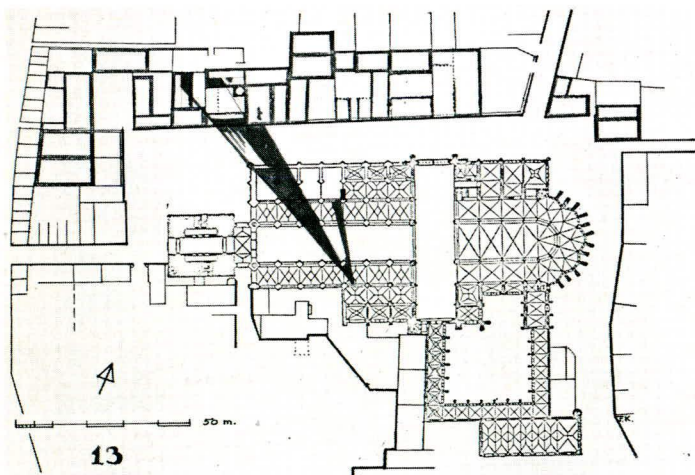
77 De vierde pijler aan de zuidkant van de middenbeuk en huizen aan de noordzijde van het Damplein, vanuit het zuiden (nr. 13)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 557 x 423 mm., inscriptie: "Dit is de omghevronghen Pilaer. (An) no 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van Doms kercke omverghesmetten als men van binne de kercke desee Pilaer die omghedraeit is kan sien, ende Anno 1675 in Augustus getekent van Herman Saftleven. out 66 Jaer".

In deze tekening heeft Saftleven de door de storm "omghevrongen Pilaer" vastgelegd, die ook in nr. 8 is afgebeeld ("daer desee a. op staet"). Dit is de 4de pijler aan de zuidzijde van de middenbeuk.

Op de achtergrond staat het huis Damplein 6, waarvan de onderverdieping achter de puinhopen schuil gaat. Dit was één der claustrale huizen van het Kapittel van Oud-munster (of Salvator), wat het beeld van de Salvator in de gevel verklaart. De hoge en lage vleugel links omsluiten de bij dit huis behorende binnenplaats. In dit huis vestigde Honthorst zich na zijn terugkeer uit Italië. Hij woonde er tot zijn dood in 1656.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 XIII)

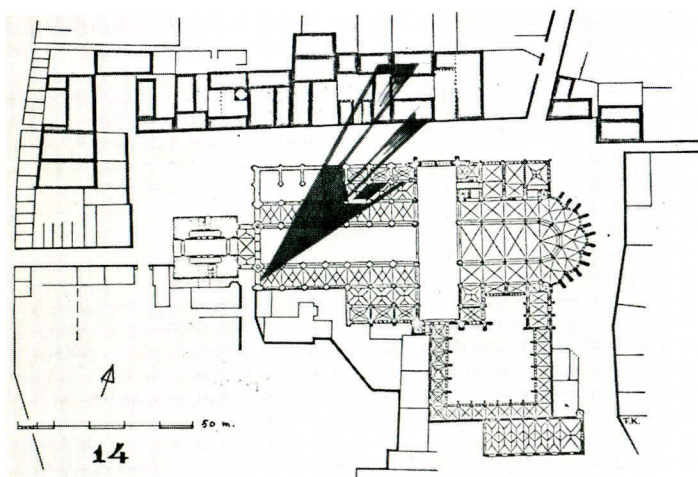
- 78 De buitenste noordelijke zijbeuk, de luchtboogstoel, de Leeuwenberch- en Mariakapel en het Noorderportaal vanuit het zuidwesten (nr. 14)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 555 x 430 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den dom. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van Doms kercke omver ghesmeten en dit stuck binne de kercke hem sijn soo vertoont en Anno 1675 in Augustus ghetekent van Herman Saftleven. out 66 Jaer".

Op deze tekening zien we de eenzame luchtboogstoel weer terug. Saftleven heeft zijn standpunt gekozen tegen de westmuur van de zuidelijke zijbeuk, en kijkt naar het noordoosten. Achter de buitenste noordelijke zijbeuk zien we de Leeuwenberchkapel en de Mariakapel, met ingang en overblijfsel van de balustrade, boven het noordportaal. Op de achtergrond de huizen Domplein 2, 3.

In hun compositie vertonen de tekeningen 13, 14, 15 en 16 een duidelijke overeenkomst. In tegenstelling tot de tekeningen uit 1674, waarin voor zover mogelijk steeds één of twee pijlers als repoussoir dienen, vertonen de tekeningen uit 1675 steeds een zware voorgrondpartij met brokstukken en begroeiing, waarin de figuren min of meer als silhouet meedoen, tegen een lichter middenplan en achtergrond.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hld 22 XIV)

Die Ruine der Kirche zu St. Peter

Die Kirche zu St. Peter in Wien, welche im Jahr 1682 durch die türkische Belagerung zerstört wurde, und jetzt nur noch die Ruine darstellt. Die Zeichnung ist von J. B. Schindler im Jahr 1791.

- 79 De laatste scheiboog aan de noordzijde van de middenbeuk, boogrestanten van de zijbeuk en woonhuizen aan de noordzijde van het Domplein vanuit het zuiden (nr. 15)

Krijt, grijs, rood en geel gewassen; 553 x 429 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den dom. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte vande Domskercke om ver gesmeten en dit stuck binne de kercke hem sigh soo vertoont, en Anno 1675 in Augustus getekent van herman Saftleven. out 66 Jaer".

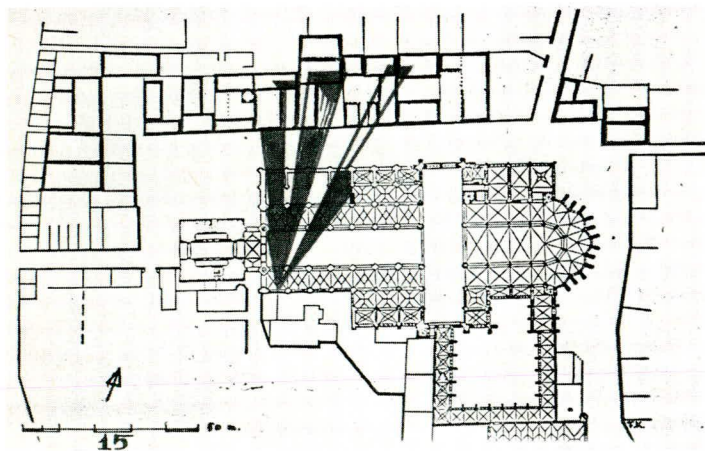
Vanuit de westelijkste travee van de binnenste zuidelijke zijbeuk heeft Saftleven zijn blik gericht naar het noorden.

Rechts zien we de voorlopige eindmuur van de noordelijke kapellen en zijbeuk. Links wordt het beeld afgesloten door de helft van de laatste scheiboog aan de noordzijde van de middenbeuk, tegen de (niet zichtbare) westgevel, met daarboven de achterwand van het triforium. Tussen de beide zijbeuken is anderhalve boog blijven staan, met een stuk vulmuur dat op wonderlijke wijze is blijven hangen. Op de achtergrond sluiten de claustrale huizen Domplein 6, 5 (de Rode Poort), 3 en 2 de tekening af.

Opvallend is ook in deze tekening de donkere voorgrond en de silhouetachtige werking van de figuren.

Ter wille van de compositie heeft Saftleven in deze tekening gesmokkeld met de huizen op de achtergrond. Om de zijmuur van de Leeuwenberghkapel nog op de tekening te kunnen krijgen heeft hij Domplein 4 en de helft van 3 weggelaten.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 XV)

Die Ruine der Kirche zu St. Pauli.

Die Ruine der Kirche zu St. Pauli, im Jahre 1812. Die Kirche wurde im Jahre 1624 erbaut und im Jahre 1812 zerstört. Die Ruine ist jetzt ein Museum für die Geschichte der Stadt Hamburg.

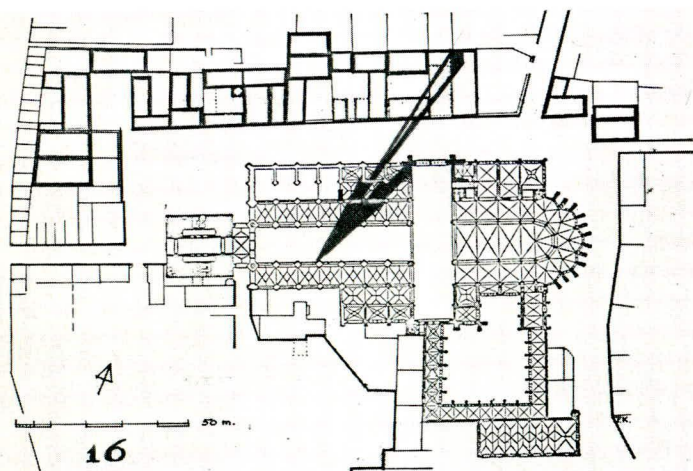
80 De noordelijke buitenste zijbeuk en de kapellen
Van der Vecht en Taets van Amerongen, vanuit het
zuidwesten (nr. 16)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 555 x 423 mm., inscriptie: "Dit stuck is binne de kercke van den Dom. (Anno 16)74 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer een gedeelte van Domskercke omverghesmeten ende dit stuck binne de kercke hem sich soo ver-toont en Anno 1675 in September getekent van Herman SaftLeven out 66 Jaer".

Deze tekening heeft in zijn diagonale ruimtewerking iets dat in zekere zin aan de fantastische perspectieven van de Italiaanse kunstenaar G.B. Piranesi doet denken. De scheibogen zijn echter perspectivisch niet helemaal juist van vorm.

Vanuit de vijfde travee van het middenschip geeft Saftleven een gezicht op en in de noordelijke buitenste zijbeuk, bij avondzon. Daarachter herkent men duidelijk boven de kapel van Van der Vecht die van Taets van Amerongen, met zijn in de transeptsteunbeer verwerkte blinde tracering en de ingebouwde trap, die ook leidt naar de Mariakapel, links boven het Noorderportaal.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hd 22 XVI)

Die Ruine der Kirche zu Bonn

Die Ruine der Kirche zu Bonn. Die Kirche wurde im Jahr 1794 zerstört. Die Ruine ist jetzt ein Museum. Die Kirche wurde im Jahr 1794 zerstört. Die Ruine ist jetzt ein Museum.

81 De ingang van de kelder onder de Domtoren, vanuit het zuiden (nr. 17)

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 271 x 427 mm., inscriptie: "den in ganck vande kelder vanden doms toren aen de zuit side vanden toren de duere is hoogh 6 voet 8 duim en 4 voet en 2 duim breed en 19 trappen diep in gaende met 13 boogen soo als hem dit vertoont daer of daer ontrent stadts voet maette". Het vlak van de tekening wordt voor bijna de gehele hoogte ingenomen door de deuropening van de trap naar de kelder onder de Domtoren (aan de zuidzijde), met aan weerszijde een stuk torenmuur. De voorgrond is uiterst beperkt; Saftleven heeft zich namelijk moeten behelpen met de nauwe gang tussen de Domtoren en het huis van de Bisschoppelijke Officiaal ten zuiden daarvan. Links naast de deur staan een man, een vrouw en een jongetje, kennelijk naar deze deuropening te kijken. De verhoudingen zijn echter wat bedriegelijk: afgeleid uit de ca 2 m hoge deur zouden zij slechts ca. 1 m lang zijn. Rechts staan tegen de muur een houten tobbe, een bezem, een plank en een luik. Daarboven is met twee nagels een ongeveer vierkant papier tegen de toren bevestigd waarop schematisch de plattegrond van de kelder getekend is, met ingeschreven voetmaten:

19 trappen 30 v.

29 v. $\frac{1}{2}$ 8 v. 29 v. $\frac{1}{2}$

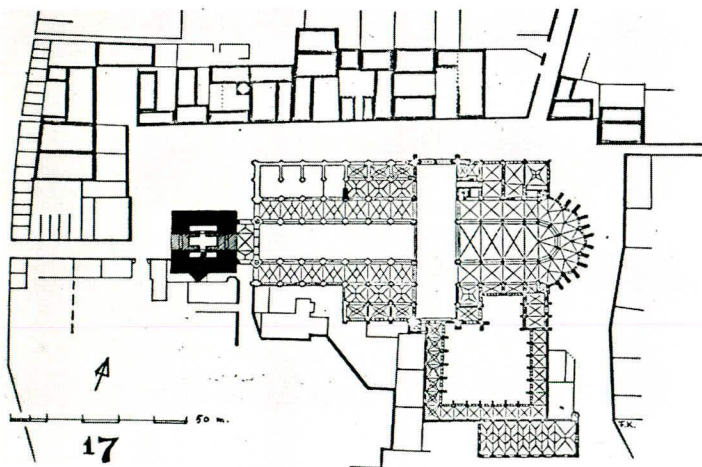
8 v. $\frac{1}{2}$ 8 v. $\frac{1}{2}$

29 v. $\frac{1}{2}$ 8 v. 29 v. $\frac{1}{2}$

34 v.

daer of daer ontrent Stadts voet mate

De deuropening bestaat uit een rechthoekig gat dat van boven door een plank is afgesloten. Links ziet men de naar binnen openstaande deur, waarachter de trap verdwijnt. Dankzij het schijnsel van de toorts van de man op de trap zien we de reeks afdalende bakstenen bogen, die het gewelf boven de trap vormen.

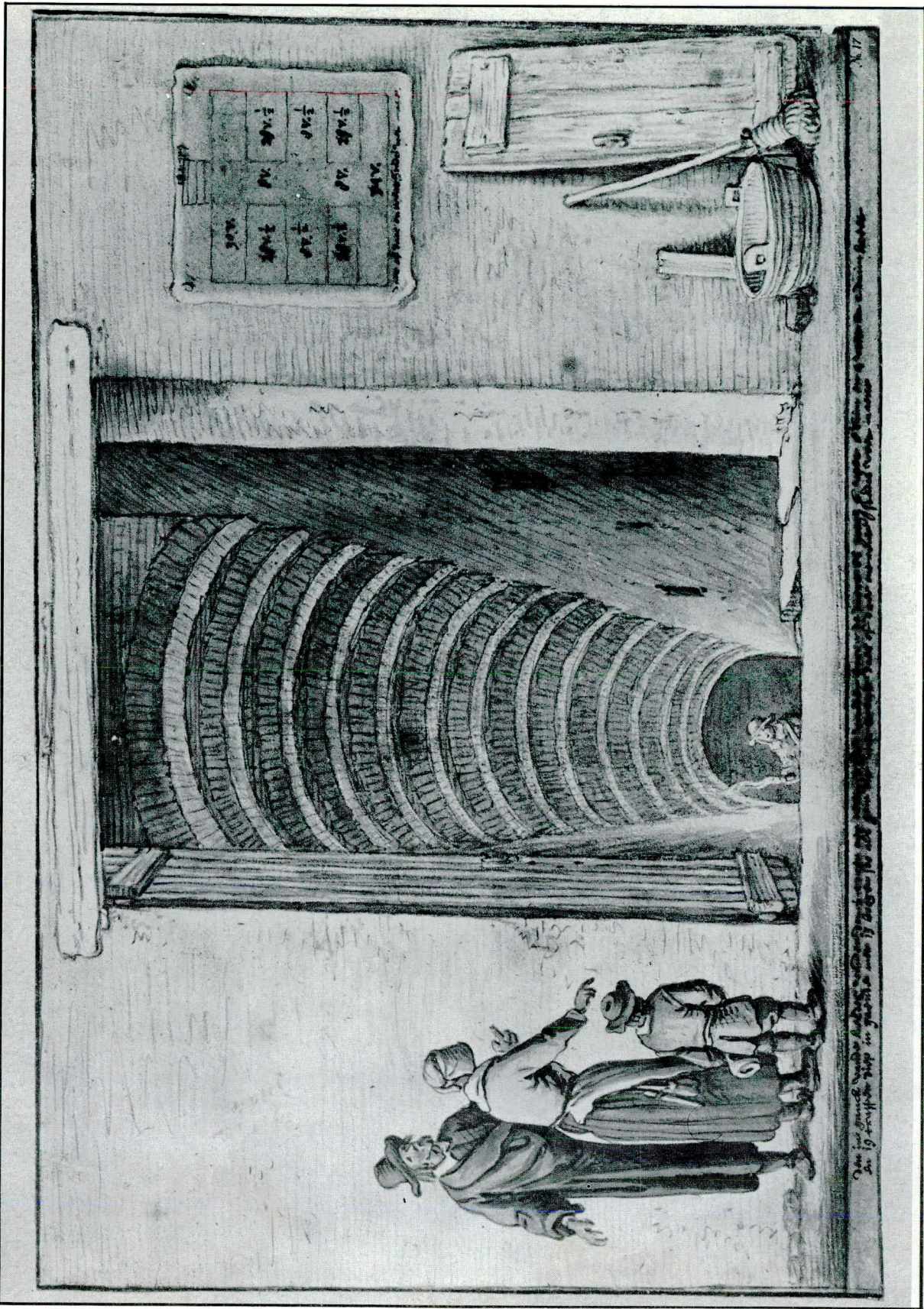

Wat deze keldertekeningen in deze reeks te maken hebben is, door gebrek aan verband met de storm, niet duidelijk, terwijl ook de opzet, het formaat en de tekenwijze van de andere afwijken. Evenmin is duidelijk waarom Saftleven zo uitvoerig de maten erbij vermeldt, zelfs van de deuropening.

Merkwaardig is dat Saftleven deze tekening tegen zijn gewoonte in, als enige van de reeks, niet gesigneerd en gedateerd heeft. Waarschijnlijk mag men echter de datering van de tweede keldertekening ook voor deze aannemen (september 1675): het onderwerp, de aanpak en het wat grotere handschrift komen overeen met nr. 18. Mogelijk stonden de tekeningen 17 en 18 oorspronkelijk op één blad. Hiervoor pleit o.m.: het onderwerp waarin zij elkaars tegenhanger zijn, de vergelijkbare

aanpak, hun halve formaat, de afwezigheid van een watermerk en het ontbreken van naam en datum op nr. 17, het oorspronkelijke nummer 17 dat bij de mogelijke splitsing in 18 werd veranderd, en het feit dat er in het register aanvankelijk alleen onder nr. 17 "de kelder onder den doms Tooren" werd vermeld, terwijl nr. 18 "de kelder van binnen" een latere toevoeging is.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hm 1)

The cooperage is a place where the barrels are made and repaired. The cooper is the man who makes and repairs the barrels. The cooperage is a very important place in the wine and spirit trade.

82 De kelder onder de Domtoren, vanuit het noorden naar de keldertrap (nr. 18)

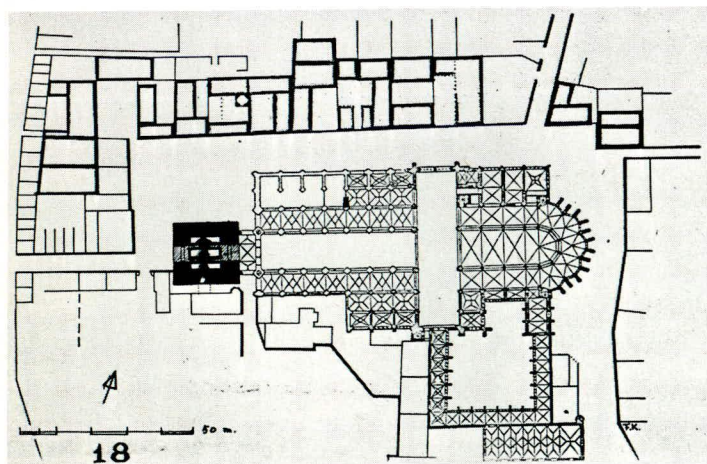
Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 283 x 427 mm., inscriptie: "De kelder van Doms toren staende op vier Pilaren sijn 29 voet $\frac{1}{2}$ dick de dwars ganghen sijn lanck 30 voet daer of daer ontrent stadts voetm(aete?) en breet tot aende trap 34 voet twulfsel is hoogh 8 voeten de middelganck is breet 8 voet $\frac{1}{2}$ Anno 1675 getekent in september, van herman Saftleven out 66 Jaer".

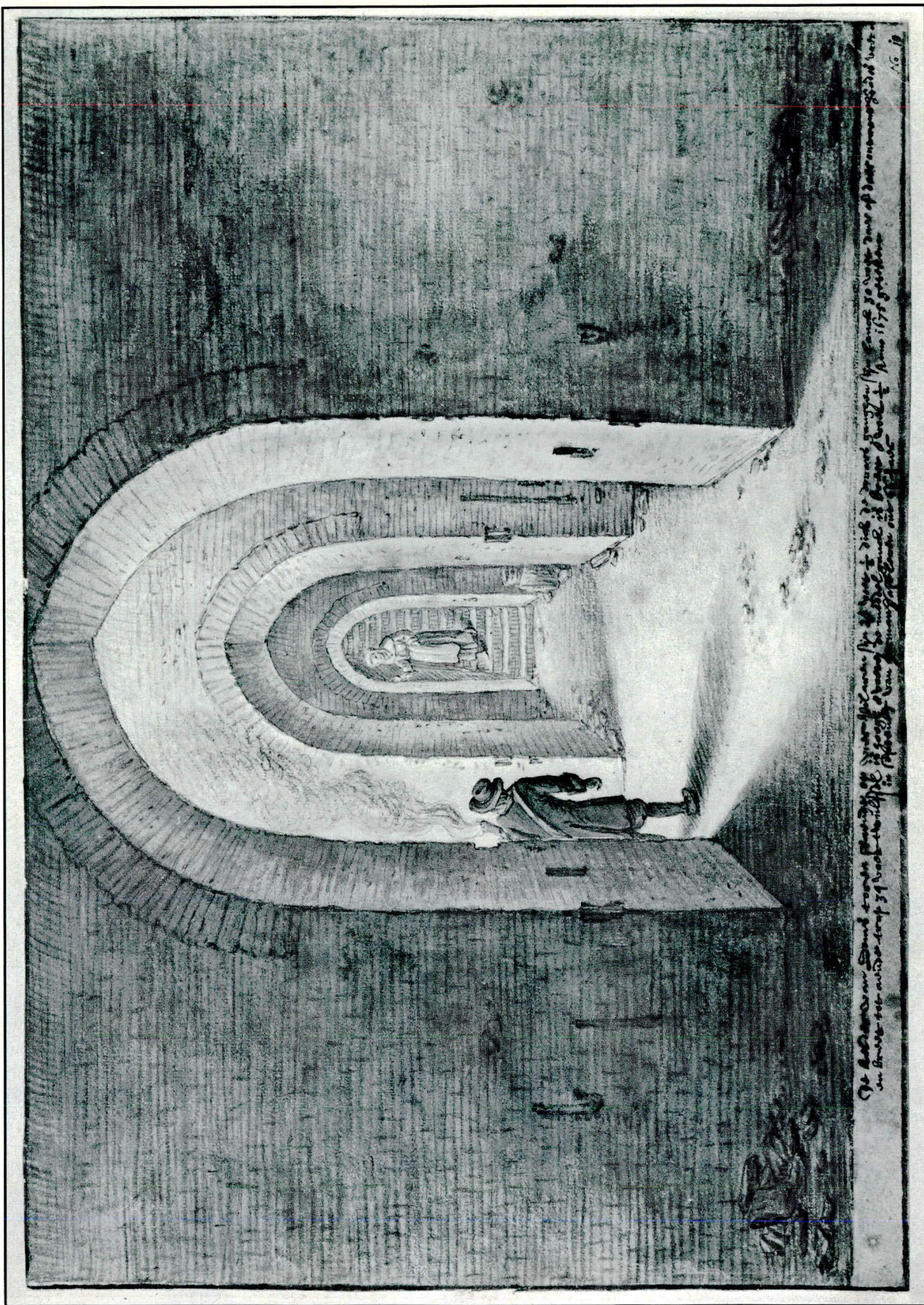
De tekening geeft de dwarsgang van de kelder onder de Domtoren, vanuit de noordelijkste kelder naar de trap, waarlangs een vrouwtje naar beneden komt. In de middelste kelder staat een man met flambouw, bij te lichten.

Ook hier is iets mis met het perspectief, hoewel de ruimte een goede indruk maakt. De gang wordt naar achteren toe te smal, zodat er voor de trap te weinig ruimte over blijft. Het mannetje met de fakkel is ongeveer $\frac{2}{3}$ van zijn natuurlijke grootte.

Deze keldertekening is wel op de gebruikelijke wijze gesigneerd en gedateerd. Ook hier slechts één en wel het oudste bijschrift. Er is geen plaats voor "het tweede". Het oorspronkelijke nummer "17" lijkt eigenhandig, en is later veranderd in "No. 18".

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Hm 2)

Die Abbildung zeigt einen Durchgang durch einen Tunnel, der aus drei großen, übereinander angeordneten Bögen besteht. In der Mitte des Tunnels steht eine Person in dunkler Kleidung, die sich dem Ende des Tunnels zuwendet. Am Ende des Tunnels ist eine weitere Person in heller Kleidung zu sehen, die in einer Nische steht. Die Wände des Tunnels sind mit horizontalen Linien versehen, was auf eine steinerne oder gemauerte Struktur hindeutet. Die Perspektive ist so gewählt, dass der Tunnel in die Ferne zu führen scheint.

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 542 x 422 mm., inscriptie: "St Peters kercke. Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer St Peters kercke ende twee torens om ver ghesmeten als men vant kerck hoff kan sien St Barnulfus fondatuer van die kercke int midden staet met twee kercke in zijn handen en desee beschripsie boven zijn hooft a M - CCCXC - 1603 en St Peter aen deenne sijde met een sluetel in zijn handt en dander een boeck den andere St Andries - met een kruis in sijnnarm in Augustus daer aen volgen- de getekent van Herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer".

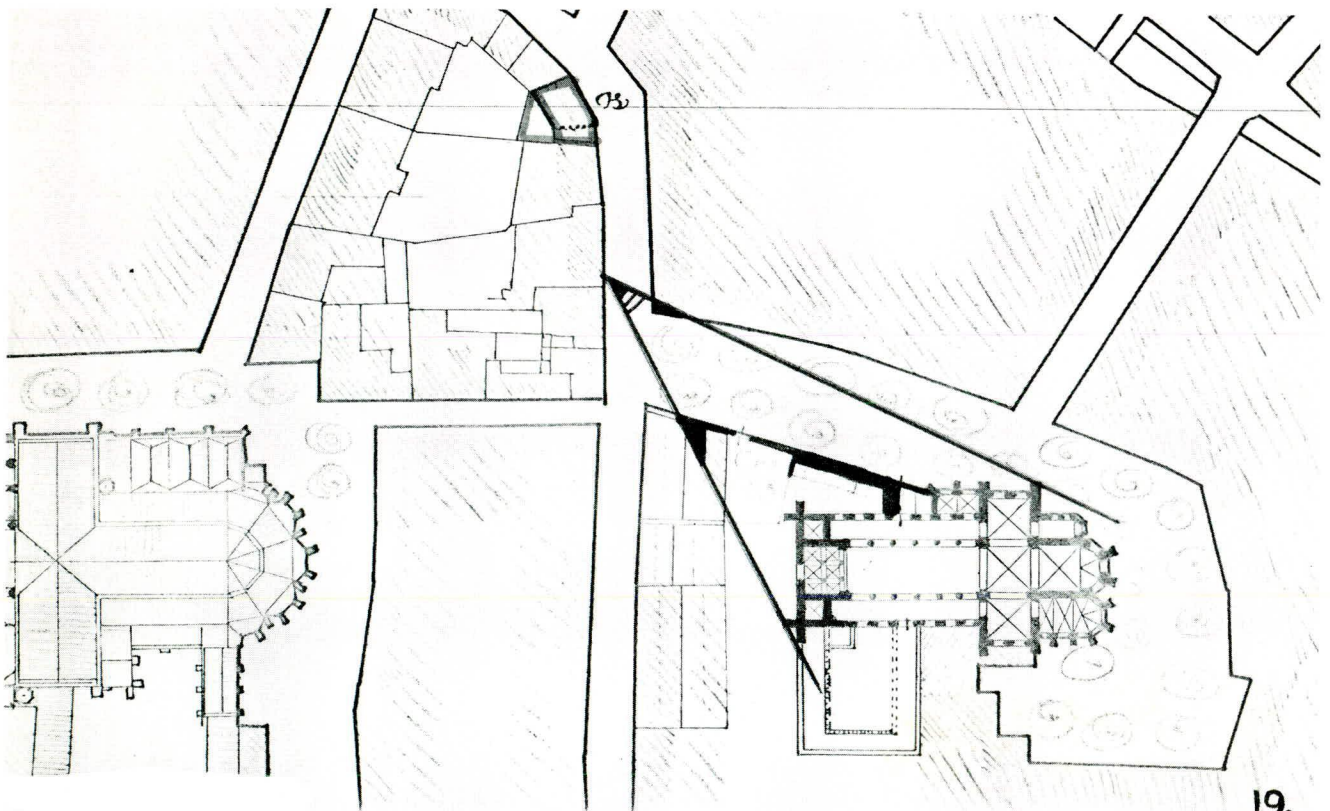
Voor het tekenen van dit gezicht op de geruïneerde Pieterskerk uit het noordwesten heeft Saftleven zich opgesteld achter het zuidelijkste venster op de eerste verdieping van een huis ter hoogte van het huidige Achter Sint Pieter 11.

Links kijkt men net over het dak van het ene hoekhuis (Pieterskerkhof 26), rechts ziet men de achterste trapgevel van het andere (Achter Sint Pieter 14), met tuinmuur, achterpoortje en koetshuis. Daartussendoor loopt het Pieterskerkhof naar links achter met een aantal, deels gehavende, bomen.

De beide torens van de Pieterskerk zijn zwaar, maar niet onherstelbaar beschadigd. De hoge gotische naaldspitsen waren kennelijk van een zeer degelijke constructie en haast tē goed verankerd in het tufstenen muurwerk van de romaanse torens. Dit had tot gevolg dat bij de storm niet de spitsen het begaven of vlakbij het grensvlak losbraken, maar dat de bovenkanten van de torens mee afknaptten, waardoor de schade veel groter werd. Samen stortten zij achterover neer in de kerk, daarbij in hun val de daken van schip en zuiderzijbeuk meenemend. Het resultaat is te zien op deze tekening: de westgevel met een klein gedeelte van

de aangrenzende kap en de voorzijde van beide schuin afgebroken torens zijn in tact gebleven. Daarachter is het schipdak tot aan het transept verdwenen op een paar balken en over de zijbeuk heengeschoven dakschilden na. Hierdoor is een fraai gezicht vrijgekomen op de zich boven de westelijke vieringboog bevindende muurschildering, die ook bekend is uit een interieurtekening van Pieter Saenredam uit 1636 (Cat. nr. 27). Blijkbaar hecht Saftleven er een grote waarde aan, gezien de ondanks de grote afstand zeer zorgvuldige afbeelding. Zelfs de jaartallen 1490 en 1603 staan er leesbaar op, en deze voorstelling vormt de kern van zowel het onderschrift onder de tekening als de omschrijving in het register. Zoals de tekenaar zelf meedeelt stelt deze muurschildering uit 1490, die in 1603 werd vernieuwd, Bisschop Bernoldus voor, die de Pieterskerk in 1039 stichtte. Op zijn handen en aan zijn voeten heeft hij vier door hem gestichte kerken, en naast hem staan St. Pieter en St. Andreas. Ofschoon deze tekening een goede indruk van het gebeurde geeft, zijn wel enkele vergissingen ingeslopen. Naast enige perspectivische merkwaardigheden betreft dit met name het zuidertranseptdak dat anderhalf maal zijn normale lengste heeft gekregen, en de zuidelijke toren, waarvan de oostelijke liseen aan de noordzijde is weggevallen doordat Saftleven per ongeluk de hulplijn die de torenhoek aangeeft voor de zijkant van de boognissen heeft gebruikt. Voorts is een aanbouw tussen Pieterellenkapel en ingangsportaal (aan de noordzijde van de kerk naast het transept), per ongeluk in de Pieterellenkapel terechtgekomen. (De geschaduwde topgevel behoort bij de overhoekse steunbeer.) tenslotte is de verlichting hier duidelijk niet "naar het leven" in de tekening verwerkt: de zon staat wat onwaarschijnlijk in het noordoosten.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 3.5)

St. Peter's Church

No. 19

This engraving is a reproduction of a painting by the artist J. M. W. Turner, showing the interior of St. Peter's Church in London. The scene is set in the nave, looking towards the altar. The architecture is a mix of Norman and Gothic styles, with the tall, slender tower on the right being a prominent feature. The foreground shows the heads and shoulders of several people, looking towards the altar. The lighting is soft, coming from the windows on the left. The overall mood is quiet and contemplative.

Krijt, grijs gewassen, hier en daar gekleurd; 539 x 427 mm., inscriptie: "Anno 1674 den 22 Julius ouden stijl is door Godts onweer de twee spitsee van de torens door het dack van de kercke van St. Peter ghevallen en dit van binnen hem sich soo vertoont a. is een Isere kogel hanckt in een Iseren bant is voor desen geschootten uit het Casteel van Vreeburgh in de kerck door het Orgel dat onder desee kogel stont en daer desee b. op staet boven de vijfde Pilaer staet een schamp schuut en viel al soo op het hooghe koor als men dit nog kan sien desee Pilaren sijn van onderen tot boven uit een hart steenne stuck gebout dat raer is om sien is den 8 September daer aen volgende getekent van herman Saftleven Ao 1674 out 65 Jaer. desee voorschreve pilaren van de bovenste plint tot onder op de gront sinsee lanck 23 voet 3 dui(m) de schaft is onder bijdt basement dick 9 voet min een duim soo sinder 10 in desee kerck".

Vanuit de meest oostelijke travée van het schip geeft Saftleven de westpartij der Pieterskerk, ongeveer anderhalve maand nadat de storm de bovenkanten van de torens door het dak van de kerk deed storten. Links en rechts wordt de tekening afgesloten met de beide westelijke zuilen en bovenin ziet men de laatste vensters van de lichtbeuk. In het midden overspant de grote westboog, de ingestorte orgelgalerij en resten van het orgel. De mogelijkheid bestaat dat het orgel reeds vóór de ramp in ruïneuze staat verkeerde. In feite zou men uit de op de tekening zichtbare brokstukken ook moeilijk een compleet orgel in elkaar kunnen zetten. Tussen de pilaren van deze boog werd twee jaar later de huidige westgevel gebouwd. Naar voren ligt een grote berg puin en houtwerk, van het schip enigszins afgeschermd door twee houten schotten. Het rechtershot heeft oorspronkelijk vóór de zuil langs gelopen maar is nader hand, door Saftleven zelf, aan het linker aangepast door het onderste deel van de zuil eroverheen te plakken. Hierdoor kwam een aanvankelijk erachterstaande stok nu er vóór tegen de zuil te staan. Mogelijk is dit om compositorische redenen gedaan.

De zuilen zijn licht gemarmerd, en van boven afgesloten door een soort kantelenrandje, en een beschilderd kapiteel met bladmotieven en cherubijnen. Rechts ligt daarboven nog een balk voor wapenborden. Het is opvallend dat Saftleven in het onderschrift zo speciaal de aandacht vestigt op de grote zeldzaamheid van deze monolithische zuilen ("hardsteen" hier als natuursteen op te vatten), en er achteraf nog eens speciaal de hoogte en de omvang bij zet. Dit laatste détail zouden we eerder bij Saenredam verwachten.

Van de orgelgalerij zijn de voorste zuilen geheel ver-

dwenen, en van de middenpijlers steekt alleen de linker nog boven de puinhopen uit. Ook deze is van een cherubijntje voorzien, terwijl de boog daarboven eveneens schilderresten vertoont. Onder het middelste gewelf kijkt men door het venster boven de westingang naar buiten. Van het oosten kijkt men nu op het nog intacte grote gotische westvenster, waarvan het onderste deel, waarschijnlijk in verband met het orgel, is dichtgezet. Een gedeelte van het glas in lood is stukgewaaid en door die gaten ziet men de kop van de Domtoren.

Midden in de boog hangt een kogel die in 1577 bij de belegering van het Vreeburg van daaruit in de Pieterskerk werd geschoten en daar het orgel beschadigde. Naar deze gebeurtenis verwijst niet alleen het onderschrift van de tekening met de letters "a." (kogel) en "b." (schampscheut boven de linker zuil), maar ook het boven de kogel hangende tekstbord. Dit herinnert bovendien aan de beeldenstorm van 1581. De jaartallen van deze beide "voorlopers van de ramp van 1674" zijn rode letters verwerkt in de tekst, die als volgt luidt:

AVGVSTI 24
ACCIPERE POSTERITAS HAEC QVAE TACVERE REMOTA
INSANIENTE SACRI LEGIO
LIVIDVS HOSTILI TORMENTO HOC NABLIA FREGIT
EX PACIS ARCE CANTABER
DECEMB. 24.

(24 augustus 1581)

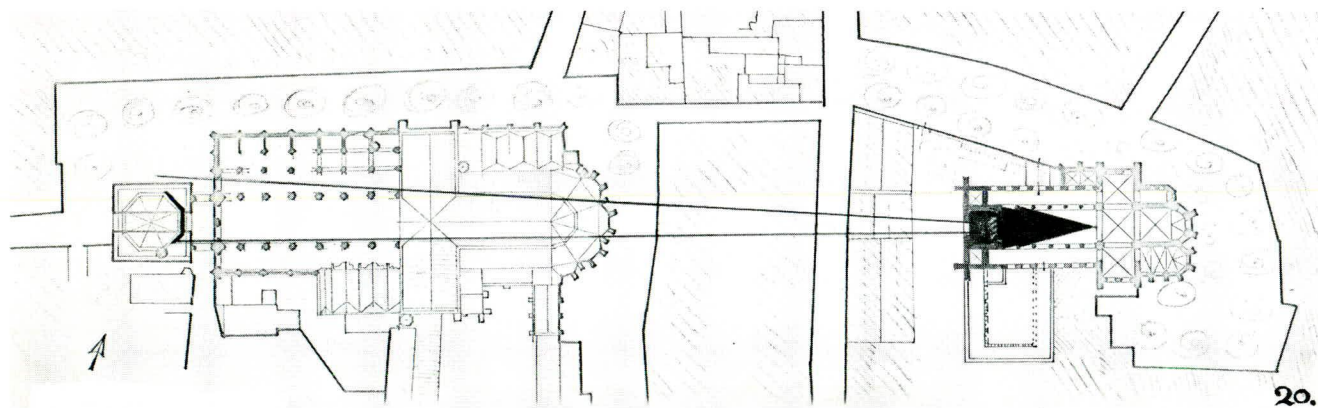
Dat een ver nageslacht verneme wat verborgen bleef de vernielingen van een zinloze heiligschennis.

24 december 1577

Dit voorwerp (kanonskogel) vernielde het orgel te midden van oorlogsgeweld vanuit de Vredenburg.)

Boven deze boog kijkt men in de open lucht. Eigenlijk had men hier nog het restant van de kap met de top van de westgevel bovenuit moeten zien, en in de hoeken stukken van de beide flankerende torens. Van de linker toren lijkt overigens wel de schaduw op de westgevel aanwezig. Waarschijnlijk mag men afleiden uit de schaduwen die weergegeven zijn als was het omstreeks 10 uur in de morgen, dat behalve het middendak van de kerk ook dat van de zuidelijke zijbeuk te gronde is gegaan. Gecombineerd met de gegevens dat de torens aan weerszijden naast de middenbeuk stonden, en dat ook het laatste restant van de kruisgang door hun instorting werd vernield (terwijl het dak, zoals blijkt uit tekening 19, van de noordelijke zijbeuk vrijwel onbeschadigd bleef), ligt de conclusie voor de hand dat de beide torenspitsen door de storm kennelijk in zuidoostelijke richting op en in de kerk werden geworpen. Dit in tegenstelling tot de situatie bij het schip van de Dom, dat juist naar het noorden moet zijn weggedrukt.

Utrecht, Gem. Archief (T.A. Ib 3.4)

- 85 Eerste predicatie in de Dom-kercke tot Wtrecht te negen uren den 16. novembris 1673. Gedaen door Gisbertus Voetius

Tekst van de preek door Voetius in de Domkerk gehouden, drie dagen na het vertrek van de Franse bezetting. (Zie de bijdrage in de catalogus getiteld "Utrecht in 1674".)

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 735)

- 86 Utrechtse Peperkoek op het smadig grollen der malle Hollanders, ontrent het gedroomde sleutel-dragen van die van Utrecht (1674)

In dit pamflet verzet Utrecht zich tegen de Hollandse aantijgingen dat het zonder slag of stoot de stads-sleutels aan de Franse bevelhebber zou hebben overgegeven. (Zie ook de inleiding in de catalogus onder de titel "Utrecht in 1674".)

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 745^x)

- 87 Hollantse Brandewyn ghegeven tot de Wtrechtsche Peper-Koec, geschoncken aen de Koeckhertige Uytrechtsche sleutel-draghers (1674)

Het Hollandse antwoord op het Utrechtse verweer tegen de beschuldigingen, die Utrechters als "schijte-broecken" kenschetst. Zie ook het voorgaande catalogusnummer.

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 779)

- 88 Beschrijving van de storm uit het Notulenboek van de Hervormde kerk te Utrecht (23 juli 1674 o.s.)

Zie voor de transcriptie van deze tekst in de inleiding bij "De gevolgen van het tempeest van 1674 in Utrecht".

Utrecht, Gem. Archief (Arch. Ned. Herv. Gemeente I, X)

- 89 Beschrijving van de gebeurtenissen op 22 juli 1674 oude stijl of 1 augustus 1674 nieuwe stijl in de statenbijbel uit de Gereformeerde Noorderkerk te Utrecht (Zie voor de transcriptie van deze tekst in de inleiding bij "De Donder-Basuyne Godts, geblasen over Uyttert".)

Utrecht, Gereformeerde Kerk "Utrecht Noord"

- 90 Missive, ofte kort en waerachtig verhael van de groote schade die het onweer, op Woensdag zijnde biddag des avonds tusschen 7 en 8 uren, zijnde den 22 july (oude stijl) t'Wtrecht heeft gedaen, Amsterdam 1674

Relaas over de schade ten gevolge van het onweer van 1 augustus 1674, één dag later in Amsterdam gedrukt op 23 july, oude stijl.

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 788^{xx})

- 91 Pertinente notitie van de schade die geschiet is tot Uytrecht, door 't schrickelik tempeest op woensdag den eersten augusti 1674. Nieuwe stijl Amsterdam 1674

Relaas over de stormramp in Utrecht en omgeving, in Amsterdam gedrukt.

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 791)

- 92 Oprechte Haerlemse Saterdagse Courant nr. 31. Den 4 Augusti Anno 1674

Een relaas van de verwoestingen in Antwerpen, Utrecht en Amsterdam

Haarlem, Stadsbibliotheek

- 93 Oprechte Haerlemse Dingsdaegse Courant nr. 32. Den 7 Augusti Anno 1674

Een relaas van het slechte weer in Maastricht en Culemborg.

Haarlem, Stadsbibliotheek

- 94 Band met verzen van Gerret Jansz Kooch (1598-1683) en Symen Martensz Kooch (1636-1729) met een beschrijving op rijm van het rampweer van augustus 1674

Deze tekst "Hollands Orkaen" is in de catalogus in zijn geheel opgenomen.

Amsterdam, Gem. Archiefdienst (Stukken afkomstig van Museum Amstelkring te Amsterdam; part. arch. 520, inv. nr. 120)

- 95 De Donderbasuyne Godts, geblasen over Hollandt en Vyttert..., Amsterdam 1674

Titelpagina van een religieus-politiek pamflet dat de oorzaken van de stormramp o.m. terugvoert op de geringe godsvrucht van de bevolking. Zie ook onder de gelijknamige titel in de inleiding op de catalogus.

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 789)

LOF-GEDICHTEN,

O P D E

Verwoestinge van Bozra.

*Stichtelijck en beweeghlijck op de konst der
regel-maet gebracht, en schriftmatig uytgebreyt,*

DOOR

JOHAN van VOLLENHOVEN.

Behelsende het neder-storten van den Utrechtsen
DOM-KERCK.

TOT UTRECHT,

By **WILLEM CLERCK**, Boeckdrucker en Boeck-verkooper, woonende op de Neude:

- 96 Lof-gedichten op de Verwoestinge van Bozra. Stichtelijck en beweeghlijck op de konst der regelmaet gebracht, en schriftmatig uytgebreyt, door Johan van Vollenhoven (1674-'75)

Titelpagina van een bundel met lofdichten van tijdgenoten op Johan van Vollenhovens Verwoesting van Bozra in Edom. (Zie de bijdrage in de catalogus getiteld: "De Donder-Basuyne Godts, geblasen over Uyttert".) Utrecht, H.J.de Soete

- 97 P.A.Suyskens, Aantekeningen van enige voorvallen soo hier tot Uytrecht als hier omtrent voorgevallen van het jaer 1528 tot 1628, vervolgd tot 1710

Handschrift uit ca. 1730 met een beschrijving van de storm. (Zie voor de transcriptie van de tekst onder de bijdrage in de catalogus getiteld "De gevolgen van het tempeest van 1674 in Utrecht".)

- 98 Kwitantie van de architecten Gijsbert Theunisz. van Vianen en Pieter van Lobbrecht voor verrichte werkzaamheden etc. bij het herstel van de stormschade aan de Buurkerk (1675)

Van Rhijn

Wij ondergeschreven bekenne ontfangen te hebben uyt handen van de here kerckmeester Quint als Gijsbert Theunisz. van Vianen en Pieter van Lobbrecht, voor metselwerck en steygeringe en timmerwerck, nevens de materialen tot wederoprichtinge ende volle herstellinge van 't ingestorte verwulfsel inde Buurkerck de somma van drie hondert vier en t'sestich gulden, ende Goris van Vollenhoven voor de hart steene schinkels 80 voet tot 30 stuyvers de voet bereeckent, de somma van hondert twintich guldens. Oircond ons handen den 15 marty 1675 in Utrecht.

Go. van Vollenhoven 1675

Ghysbert van Vianen

Pieter van Lobbrecht

364-0-0

120-0-0

S^a 484-0-0

Utrecht, Gem. Archief (Bewaarde archieven der stad Utrecht, II, nr. 51)

Acquitten behorende bij de rekeningen van de kerkmeesters van de Buurkerk.

Utrecht, Gem. Archief (Bibl. over Utrecht 305^{xx})

- 99 Tekst van het door de vroedschap afgewezen verzoek van de eigenaars van de zaagmolen en pannebakkerij aan de Vaartsche Rijn om verplaatsing van de gerechtsplaats Engelenburch, die door de storm was omgewaaid (1675)

"...in den voorleden jaere 1674 onder anderen sijnde omgewaeyt het Gerecht anders genaemt Engelenburch, sij suplianten vertrouwen dat U Edel Achtbare goedichlick sullen believen te considereren, dat niet alleen de erven, molens ende pannebackerijen ten goeden deele seer nae aen 't voorschreven Engelenburch zijn gelegen, maar dat oock deselve van consideratie zijn ende bij gevolge voor de geene die door omtrent moeten woonen ende dagelix verkeerren, alsmede door passagiers ende swangere vrouwen daar voorbij willende afschouwelijk is het gesicht ende den reuck van de dode half jae heele verrotte misdadigers, die men aldaer pleecht aen te hangen ofte ten toon te stellen, voornamelyck voor de geene die daer omtrent bij nacht off andere ontijden wercken, waardoor oock der suplianten gebouwen ende erven van te minder aansien ende waerdije soudren konnen geacht worden, ende alsoo sodanige gerechtsplaatsen ordinaris worden gestelt buyten de gemeene frequentie van menschen, gelijk in voortijden die afgewaeyde Engelenburch nae alle apparentie geweest, doch door der suplianten opgevolghde gebouwen de plaatse daar omtrent seer nae vervult is..."

Utrecht, Gem. Archief (Archief der Stad II, 936)

- 100 Bekendmaking van de aanbesteding van het dichtmaken van de viering en het koor van de Domkerk (1677)

Aenbestedingh van den opbouw van de Domskerck

Men maeckt bij desen een ygelick bekent dat d'heeren Gecommitteerden van de Ed. Achth. heeren Borgermeesteren ende Vroedschap deser stad ende d'heeren decan ende capittule van den Dom t'Utrecht op maendagh, den 2en july 1677 ouden stijl, 's nanoens ten drie uren, in't Stadhuyt achtervolgende den besteeke ende conditien daer van geformeert publiquelyck aenbesteden sullen het toemaecken ende herstellen van het cruys ende choor van de Domskercke t'Utrecht

Die ondertusschen begeerich is de bestecken daer van gemaect te sien ende visiteren, addressere sich ter secretaryen der stad Utrecht ende capittule ten Dom voorschreven, alwaer deselve te vinden sijn. Ende ymand gadinge hebbende het selve werck aen te nemen, vervoege sich ten dage, ure ende plaetse voorschreven

Segget voort.

Utrecht, Gem. Archief (Archief der Stad II, 1121)

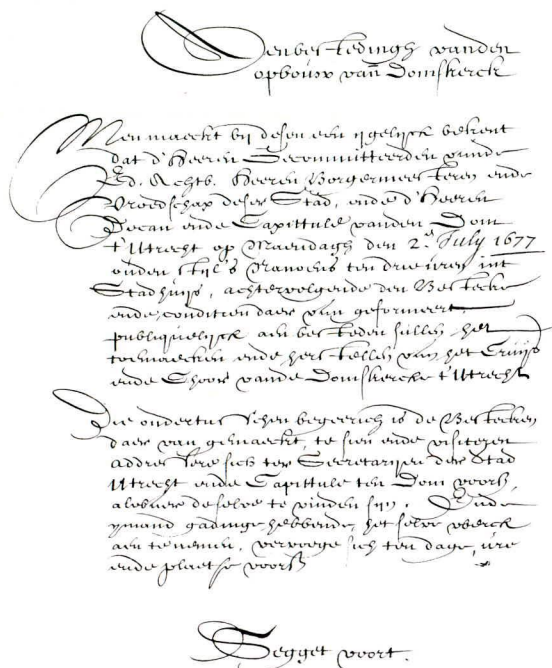
Handwritten text in Dutch, likely a transcription of the original document. It begins with "In verzoeken van de..." and continues with details about the bidding process for the Domkerk. The text is written in a cursive script and includes several lines of text, some of which are crossed out or corrected. The document is dated 1677 and mentions the city of Utrecht.

- 101 Twee aankondigingen van de aanbesteding van de preekstoel, het doophek en andere gestoelten in de Dom (1678)

Utrecht, Gem. Archief (Archief der Stad II, 1271)

- 102 Langsdoorsnede en plattegrond van de klokkenstoel

in de koepel op de Pieterskerk (1676?)
Pen in bruin; 308 x 247 mm.
Utrecht, Rijksarchief (Archief v.h. kap. v. St.Pieter,
110)

- 103 Buiten- en binnenaanzicht van de ontworpen west-
gevel van de Pieterskerk.
Schets van een niet uitgevoerd plan (1676?)

Pen, gewassen, hier en daar gekleurd; 347 x 497 mm.
Utrecht, Rijksarchief (Archief v.h. kap. v. St.Pieter,
109)

- 104 Dom te Utrecht. Isometrische perspectief, Utrecht
1921

Pen, gewassen; 139 x 95,5 cm.
Tekening door D.F.Slothouwer met een door hem ontwor-
pen verbinding tussen Domkerk en -toren vanaf de res-
terende zuidelijke kapellen. Op deze wijze werd een
beschut plein binnen de ruimte van het verdwenen
schip gecreeërd
Utrecht, Gem. Archief (zonder nummer)

- 105 Het laatste voltooiingsplan voor de Dom

Aanzicht uit het noorden van het ontwerp zoals dit bij
het beëindigen van de werkzaamheden aan het schip in
1517 zal zijn geweest. Foto op ware grootte naar een
reconstructie-tekening in potlood door Th.Haakma Wage-
naar uit 1940/41.
Utrecht, Th.Haakma Wagenaar

- 106 Onderstellingen omtrent de achtereenvolgende
plannen voor de Dom te Utrecht tussen 1254 en 1480

Reconstructies van onuitgevoerde plattegronden en dwars-
snelen door Th.Haakma Wagenaar. Ingekleurde lichtdruk
van een tekening door R.G.M.van derValk en bovengre-
noemde uit 1943 en 1974.
Utrecht, Th.Haakma Wagenaar

- 107 De Dom gezien uit het noorden in 1660

Architectonische projectie naar de weergave volgens de
tekening van Steven van Lamsweerde (Cat. nr. 23) en de
daarnaar vervaardigde ets door dezelfde kunstenaar
(Cat. nr. 24).

Foto op ware grootte naar een potloodtekening door Th.
Haakma Wagenaar uit 1943.
Utrecht, Th.Haakma Wagenaar

- 108 Reconstructieplan voor het Domplein met de direc-
te omgeving van het Domcomplex, de Maartenshof en
een gedeelte van Achter de Dom (mei 1974)

Lichtdruk naar een tekening in O.I.-inkt door C.A.
Baart de la Faille, Schaal 1 : 100.
Utrecht, Dienst van Openbare Werken

- 109 De Domkerk zoals hij had moeten worden

Maquette door G.M.J.Engelbregt en J.B.A.Terlingen
(1974).

De grotendeels van hout vervaardigde maquette geeft de
Dom weer in voltooid staat met torens, sacristie, li-
brije, z.o.-portaal, kruisgang en kapittelzaal op
schaal 1 : 200, waarbij de zeer fijne detaillering
werd weggelaten of grover werd uitgevoerd.

Het initiatief tot de bouw van de maquette nam G.M.J.
Engelbregt om een indruk te geven hoe de Dom er uit
zou hebben kunnen zien als het schip zou zijn herbouwd
en de kerk geheel zou zijn voltooid. Dit project had
evenwel geenszins de pretentie dat de weergave in alle
onderdelen bouwkundig of historisch juist moest zijn.
G.M.J.Engelbregt wil er tevens mee laten zien dat de
ons resterende delen van de Dom pas dan volledig tot
hun recht komen als het bouwwerk gerestaureerd er ge-
completeerd zou zijn.

Met de bouw werd in september 1971 aangevangen. J.B.A.
Terlingen werkte mee vanaf december 1972. De maquette
kwam gereed in juni 1974.

De gegevens werden voornamelijk ontleend aan "De Dom
van Utrecht" door E.J.Haslinghuis en C.J.A.C.Peeters
(1965).

In afwijking van de werkelijke toestand werd in de
rondboognissen in de noordelijke transeptwand een dub-
bele toegang aangebracht en werd de toegang die in een
van de noordelijke kapellen aanwezig was geweest weg-
gelaten omdat de makers over geen duidelijke afbeel-
ding van de buitenzijde hiervan beschikten.

Utrecht, G.M.J.Engelbregt en J.B.A.Terlingen

- 110 Modellen van Domkerk en Domtoren uit resp. 1830
en 1833 door F.C.E.van Embden en L.M.Koentz.

Door de verschillende schalen is de onderlinge verhou-
ding tussen kerk en toren niet geheel juist.
Utrecht, Centraal Museum (1928/1195-1196)

INHOUD

De Dom in puin, 1674-1974	pagina 5
Utrecht in 1674	6
Het weer op 1 augustus 1674	7
De gevolgen van het "tempeest" van 1674 in Utrecht	9
De Donder-Basuyne Godts, geblasen over Uyttert	20
Hollands Orkaen ofte verhael...van de stormwint	22
Saftleven verslaggever van de stormramp Biografie; ruïne-tekeningen van Dom en Pieters- kerk in het Gem. Archief te Utrecht; functie van de tekeningenserie; bouwhistorische waarde van de tekeningen; ruïne-tekeningen van Saftleven	29
Saftlevens topografische tekeningen van Utrecht	33
Saftlevens ruïne-tekeningen uit 1674	34
Catalogus: Schilderijen Cat. nrs. 1-7 Beeldhouw- en bouwfragmenten Cat. nrs. 8-15 Tekeningen en prenten Cat. nrs. 16-33 Ruïne-tekeningen door Saftleven Cat. nrs. 34-84 Pamfletten; beschrijvingen van de stormramp; archivalia; ontwerp- en reconstructietekeningen; maquettes Cat. nrs. 85-110	38

COLOPHON

Samenstellers: A. Graafhuis, D.P. Snoep
 Vormgeving: Anthon Beeke, met medewerking van
 Johan Ekkel
 Druk: Canaletto-reproducties, Alphen aan
 de Rijn

Fotoherkomst: Amsterdam, Rijksprentenkabinet
 Cat. nrs. 56, 59 en 61
 Haarlem, Teyler Stichting
 Cat. nrs. 35 en 46
 Utrecht, Centraal Museum
 Cat. nrs. 5, 6, 8, 12, 13, 15 en 42
 Alle overige illustraties verstrekt
 door het Gemeentelijk Archief te
 Utrecht

De plattegronden van Dom en Pieters-
 kerk met de gezichtshoek van Herman
 Saftleven, vervaardigd door A.F.E.
 Kipp te Utrecht

